

nif savaşımı durumuna dönüştüren sendikadır. Oysa siyasal savaşım siyasasını işçi sınıfının iktisadi sınıf savaşımıyla sınırlandırma siyasası, bir işçi partisi için, reformcu bir siyasadır.

Böyle bir parti, bir işçi partisi, içinde işçilerin tümünü kapsamadığı gibi, işçi-olmayanları da kapsayabilir; ama bundan ötürü işçi sınıfı partisi durumuna gelmez. Çünkü, işçi sınıfı partisi, *devrimcidir*: yakın ereği siyasal iktidarın fethi, sonal ereği sınıfsız toplumun kuruluşudur. Ve böyle, ilk bakışta olmasa bile son çözümlemede *reformcu*, birden çok işçi partisi kurulmaması için de hiç bir neden yoktur.

Oysa, işçi sınıfının konumu tek olduğu gibi, işçi sınıfı partisi de tektir: Varolan işçi partilerinden ancak biri işçi sınıfı partisi olabilir. Ama bu, varolan işçi partilerinden birinin, her zaman, ne olursa olsun, gerçek işçi sınıfı partisi olacağı anlamına da gelmez. Gerçek işçi sınıfı Partisi, işçi sınıfının teorik sınıf bilinci ya da sınıfsal konumu üzerinde birleşebilecek herkesi biraraya getirmeye *yetenekli* bir Parti, bir başka deyişle, bu konum üzerinde yer alan insanların tümüyle (*bilinç-parti*) örtüşen bir *Örgüttür* (*örgüt-parti*). İşçi sınıfı Partisi olduğunu içten bir inançla ileri süren *her* örgütün, gerçek işçi sınıfı partisi olamayacağını eklemeye gerek var mı?

İşçi sınıfının Partisinin tekliği *bilimsel* bir ilkedir. Ve bu ilke, hiçbir bölüntü (hizip), hiçbir derinti (güruh) tarafından, kendi dükkânı yararına bir reklâm spotu olarak kullanılmaz.

SERPİL GÜVENÇ

SURİYE
VE
ARAP DÜNYASINDA BİRLİK YOLUNDA
YENİ ADIMLAR

1979 yılı emperyalizmin, özellikle ABD emperyalizminin Orta-Doğu, Afrika ve Uzak Doğu'da mevziler kaybetme ve kazanma sürecinin hız kazandığı bir yıl olarak karşımıza çıktı.

Nesnel olarak bakıldığında, dünya sosyalist sistemi lehine değişmekte olan dünya dengesi, emperyalizmi özellikle İran devrimi ve Afganistan'daki rejim değişikliği nedeniyle kurulan Orta-Doğu zincirini onarma çabalarına itmekte, yeryüzünün henüz temel enerji kaynaklarından biri olan petrol üzerinde yüzen Orta-Doğu ülkelerinin kendileri de bu değişikliklerden en az dünya emperyalist sistemi kadar etkilenmekte. Bölgede radikal ve ılımlı diye nitelendirilen rejimler, bağımsızlık mücadelesi vermekte olan bölge halkları ve örgütleri, bu yeni durum karşısında koşulları değerlendirerek yerlerini belirlemeye çalışmaktalar.

Bölgedeki olayların yakından izlenmesi ve değerlendirilmesinin, kendisi de bir Orta-Doğu ülkesi olan Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal koşulların kav-

ranması açısından çok gerekli olduğu kuşku götürmez bir başka gerçek.

Bu noktadan hareketle, burada, genel bir Orta-Doğu yorumundan öte, yeni gelişmeler içinde önemli bir rol oynayacağı kanısında olduğumuz ve 2 Kasım 1978 Bağdat Zirvesi kararları ışığında Irak'la bir birlik sürecine girmiş bulunan Suriye'nin durumunu olanaklar ölçüsünde irdelemeye çalışacağız.

1967 Arap-İsrail savaşından Golan Tepelerini kaybederek çıkan, Arap ulusal uyanışının ve Arap birliğinin beşiği olan Suriye, coğrafi konumu, yani Akdeniz ile Basra Körfezi arasında bir 'geçiş' bölgesinde yer alması nedeniyle yıllar boyu, gerek ticarî gerek kültürel açıdan Akdeniz ve Uzak Doğu ülkelerini birleştiren bir geçit görevi yapmıştır. Çok eski çağlardan ortaçağlara dek Doğu-Batı trafiğinin akımı, Suriye kent ve limanlarını önemli uluslararası pazarlar haline getirmiştir.

1930'lardan sonra deniz yolu ticaretinin ağır basması, ülkenin konumsal önemini, bu kez, hava ulaşımının yeni unsurlarına ve Irak'tan uzayıp gelen petrol boru hattına kaydırmış ve eski hareketlilik yeniden başlamıştır. Özellikle 1958'den bu yana Arap dünyasında, çeşitli nedenlerle başarısız da olsa, Mısır'la birlikte Arap 'birliğinin' ilk örneğini veren Suriye'nin önemi, son günlerde gerek Camp David anlaşmasının sonuçları nedeniyle, gerek onu 1976 yazında bir OPEC ülkesi olmaya aday haline getiren petrol rezervleri nedeniyle, özellikle emperyalist ülkeler açısından çok artmış bulunmaktadır.

Bugün anayasasının 157. maddesinde bir 'sosyalist halk demokrasisi' olarak tanımlanan, 1972 yılından bu yana, içinde Suriye Komünist Partisinin de dahil olduğu bir 'Ulusal İlerici Cephe' hükümetince, Baas Partisinin fiili liderliğinde yönetilen Suriye'nin bugünkü yapısını, özellikle iç bünyesindeki egemen siyasal akımı kavrayabilmek için, öncelikle tarihçesine kısaca değinmekte yarar görüyoruz.

TARİHTE SURIYE 'BAĞIMSIZLIKTAN BAAS'A'

Yıllar boyu Osmanlı İmparatorluğunun en önemli bö-

lümlelerinden birini oluşturan Suriye, 1918 öncesinde bugünkü Suriye devletini, Lübnan'ı, Ürdün ve İsrail'i içine almaktaydı. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışını izleyen yıllarda Çarlık Rusyası, Fransa ve İngiltere arasında yapılan Sykes-Picot anlaşması sonucu Fransız emperyalizminin Payına düşen bu ülke, emperyalizmin 'böl ve yönet' siyasetine uygun olarak yapay sınırlarla, dört bölüme ayrıldı.* "Fransız emperyalizmini Suriye'de, İngilizlerin Irak'ta karşılaştığından çok daha güç bir görev bekliyordu. Suriye'de burjuvaziyi, mandater rejime bağlayacak ne petrol ne de Irak'taki ile karşılaştırılabilir bir tarımsal gelişme kapasitesi vardı. Üstelik Suriye burjuvazisi Osmanlı döneminin sonunda Irak burjuvazisine göre çok daha canlıydı, öyle ki, bölgenin, denebilirse, kişiliğini belirtiyor, Suriye'ye Akdenizden ve dolayısıyla Batıdan gelecek etkilere açık levanten karakterini veriyordu. Bu koşullar altında Fransız emperyalizminin Suriye kent burjuvazisine ülkenin batısındaki köylülerin daha yoğun sömürülmesi gibi, pek fazla bir şey değiştirmeyecek bir "çıkışın" ötesinde, verebilecekleri daha fazla bir şey yoktu. Fransız emperyalizmi yapabileceği daha iyi bir şey bulamadığı için gösterişsiz bir rol oynadı; halk arasındaki dinsel ayrılıkları kullandı."***

Yukardaki pasajda da belirtildiği üzere, ülke içi dinsel ayrımlardan sonuna dek yararlanan, bu olayları elinden geldiğince körükleyen manda yönetimine karşı uzun yıllar kanlı mücadeleler verilmiş, sonunda Suriye 1946 yılında siyasal bağımsızlığını elde etmiştir.

Bununla birlikte, 1958 yılına dek ülkede çalkantılar son bulmamıştır. Özellikle 1948'de Filistin'de bir İsrail devletinin kurulması olayı Suriye'yi, bütün Arap devletlerinden daha fazla etkilemiştir. Çünkü, "Suriye ile Filistin daima Arap Doğusunun tek bir bölgesini oluşturmuşlardır. İki arasında süreklilik tamdı, dolaşım hiç bir zaman kısılmamıştı ve Kudüs, Şam, Hayfa ve Beyrut burjuvaları çoğu zaman aynı aileye mensuptular. Bölge 1919'da yapay olarak Fransa ve İngiltere arasında bölünmüş ve güney ke-

* Lübnan devleti (bugünkü Lübnan), Suriye devleti (bugünkü Suriye), Latakya devleti ve Cebel El-Dürzi hükümeti. (Governments and Politics of the M.E. in the 20th century, Sharabi, s. 124.)

** Ahmet El Kudsi, Arap Dünyasında Milliyetçilik ve Sınıf Mücadelesi, s. 47-48.

simi Filistin, 1917 Balfour Beyannamesine uygun olarak siyonistlere teslim edilmişti. Suriye halkı, bu Arap bölgesinin yabancılaşmasını hemen hemen Filistin halkı kadar yakından duymuş, yaşamıştır.”*

1946 nisanında siyasal bağımsızlığını kazanan Suriye’de 1949 yılından itibaren askerî darbelerin ardı arkası kesilmedi. 1949-53 yılları arasında Suriye, 5 askerî darbe, 21 kabine değişikliği, 2 askerî dikta gördü.

Darbelerden ilki olan Zaim’ci darbe, genel olarak Atatürk’ten esinlenerek bazı üstyapı kurumlarında reformlara gitmiş, özünde, özellikle dış ilişkiler açısından Amerikancı olarak nitelendirilebilecek bir cuntadır. Bunu izleyen Hinnawi darbesi kısa sürdü, Şişaklı darbesi Hinnawi yi devirdi. Yeni hükümetin dış siyasal tutumuna tarafsız denilebilirdi. Bununla birlikte ABD’nin İsrail’e gösterdiği açık destek bu dönemde bile Suriye tarafından şiddetle yerilmiştir. 1951 yılında Suriye gazetelerinde Truman’ın ünlü 24 Mayıs 1951 tarihli mesajına çatılıyor, 7 Haziran 1951’de Suriye Başbakanı Halid El-Azım tarafından 4 Nokta programı altında önerilen Amerikan teknik yardımı açıkça reddediliyordu.** Etkin bir feodal yapının hâlâ varlığını sürdürdüğü, İkinci Dünya Savaşından sonra, proleter, yarı-proleter kitlelerin büyümesinde, işsizliğin artmasında, ‘tatminsiz küçük-burjuva unsurların hayret verici büyümesinde’ ifadesini bulan*** ekonomik ve toplumsal çelişkilerin görüldüğü Suriye’de, 1953 yılında Edip El Şişaklı yönetimi ordudan ve tabandan gelen baskılar sonucu bir anayasa hazırlayarak seçim kararı aldı.

Burada 1949’dan BAC’nın oluşmasına dek süren dönem içinde siyasal arenada boy gösteren siyasal güçlere kısaca gözatmak gerekir. Bunlardan birincisi, belki de sayısal olarak en kalabalık olan, Suriye Toplumsal Milliyetçi Partisi idi. Bu parti ‘Verimli Hilal’in birliğini ve Batıya bağlı, merkezî, sözde sosyalist bir devleti savunmaktaydı. İkinci Dünya Savaşının öngünlerinde ise faşizan bir tutuma girerek Falanjlar halinde örgütlendi. İkinci hareket, Arap Sosyalist

* Aynı yapıt, s. 48.

** The Middle east in Foreign affairs, s. 346-351.

*** Ahmet El Kudsi, *Arap Dünyasında Milliyetçilik ve Sınıf Mücadelesi*, s. 47.

Yeniden Diriliş Partisi idi, ki bu parti 1953’te Ekrem Hawrani’nin Arap Sosyalist Partisi ile birleşti. Üçüncü hareket 1930’lardan itibaren ülkede gelişmeye başlayan SKP idi. Bu partilerin yanısıra tutucu, geleneksel partilerde kümelenmiş olan ve eski ‘Kutlak’ partisinin parçalarını oluşturan Shab (Halk Partisi) ve Watani (Ulusal Parti) hareketleri vardı.

Askerî hükümetin denetiminde, yukarıda adı geçen siyasal hareketlerin katıldıkları bu seçimi, içinde bulunulan koşulların çok etkilediği bir sonuç izledi. Seçimlerde çoğunluğu devlet başkanı Şişaklı’nın başını çektiği Arap Kurtuluş Hareketi aldı. Bunun üzerine diğer partiler seçimleri boykot ettiler. 1953 kasımında Baas Partisi ve içinde Suriye Komünist Partisi de dahil olmak üzere müttefikleri, Şişaklı’ya karşı Ulusal Red Cephesini oluşturdular. Seçim sonuçları, askerî rejim reddedildi, demokratik talepler ileri sürülerek ülke çapında gösteriler düzenlendi. Sonuçta, 1954 başında Paris’e kaçan Şişaklı’nın ardından yapılan genel seçimler sonunda Baas Partisinin yeni küçük-burjuva toplumsal güçleri ile Ulusal Blokun geleneksel burjuvazisinin güçlerinden oluşan heterojen bir koalisyon iktidara geldi. 1954 eylülünde Arap parlamentosunda ilk kez bir komünist milletvekili (SKP Genel Sekreteri Halit Bektaş) yer aldı. Baas’la ilgili bölümde siyasal koşulları tartışılan 1954-56 arası dönemde Suriye, legal bir komünist partisinin varolduğu tek Arap ülkesiydi. Orta Doğu’da İngiltere ve Fransa’nın saldırgan çabalarına ve Amerikan emperyalizminin sızma planlarına karşı Mısır’ı destekleme durumundaki SSCB, 1956 yılından itibaren Suriye’ye bol miktarda silah ve malî yardım yapmaya başladı. 1956 ekimi sonunda Süveyş’e Fransız ve İngilizlerin saldırısı sonucunda Suriye’de olağanüstü durum ilân edildi. Suriye, Irak’tan Akdeniz’e giden petrol boru hattını havaya uçurarak Nasır’a, daha doğrusu bölgenin ilerde anti-emperyalist hareketin simgesi haline gelecek bir tutuma destek oldu.

1958-61 yıllarında Suriye ilerde ‘birlik’ bölümünde Suriye’ye kazandırdıkları ve reform uygulamaları ayrıntılarıyla tartışılan BAC deneyimini yaşadı. 1961’de gene bir askerî darbeyle sonuçlanan bu birlik deneyinin hemen ardından,

Suriye 1962 yılında bir ordu müdahalesi daha gördü.

1963 yılında ise bugüne dek Suriye'nin siyasal yaşamına damgasını vuran, anti-emperyalist, anti-feodal bir küçük-burjuva radikal hareketinin çok iyi bir temsilciliğini yapan ve cesareti gerçekten övgüye değer Baas Partisi, askerî darbeler geleneğini bozmaksızın iktidarı aldı. 16 yıldır (BAC süresi hariç) Suriye'de iktidarını sürdürmekte olan Baas hareketinin oluşumunu, ideolojisini ve güçlenme koşullarını ayrıca ve ayrıntılı olarak ele almayı doğru bulduk. Bununla birlikte, partinin bu ilk iktidar dönemindeki icraatı özetle şöyle oldu: Yeni hükümet 1964 nisanına dek tüm bankaları devletleştirdi, Halep'teki birkaç tekstil fabrikasını millileştirdi, BAC zamanında başlatılan toprak dağıtımını sürdürdü. Ekilmeyen topraklar mülksüzleştirildi, sulamalı alanlarda toprak mülkiyeti büyüklüğü 15-55 hektar, sulamasız alanlarda ise 50-300 hektar olarak sınırlandı. Oysa 1958'e dek sulanan toprakların %45'i, sulamasız toprakların ise %50'si, nüfusun yalnızca %2'sinin elinde toplanıyordu, nüfusun %70'i ise hiç topraksızdı.

1965 ocak ayında çıkan yasalarla Suriye sanayiinin %50'si millileştirilmiş oldu.* Bu uygulamalardan hiç de hoşnut olmayan zengin Suriye burjuvazisi Lübnan'a, özellikle bu sınıfın Miami'si sayılan Beyrut'a göç etti. İşyerleri ve ticarethanelerin çoğu kapandı, genel grevler tezgâhlandı. Mollalar, dükkâncılar hükümete karşı boykot ilan ettiler, karşı devrimci güçlerle hükümet arasında silahlı mücadeleler oldu. Bu mücadelede Baas'ı işçi milisleri, sendikalar ve komünist militanlar desteklediler. Bütün bunlara karşın, 1964 sonu-65 başında petrol ve diğer doğal kaynaklar millileştirildi, çimento, boya, tekstil, şeker ve yiyecek üretimi, kim-

* Gerçekten radikal eğilimli bu eylemler konusunda anti-emperyalist Baas iktidarından zaten hoşnut olmayan ABD'nin tavrı oldukça sert oldu. O günlerde Lataika'daki işadamları ile görüşen Amerikan سفiri onlara şöyle güvence veriyordu; "Meraklanmayın. Yakın gelecekte Suriye'de büyük değişiklikler olacak. Serbest girişim ve demokrasi zafere ulaşacak." (New Left Review, 1967, n° 45).

Bununla birlikte bu telaşın yersizliğini, talihin bu cilvesi olarak yine Lataika'da yaptığı bir konuşmasında, devrin başbakanı Salahaddin Bitar ortaya serdi. Başbakan, konuşmasında ekonominin iki sektörü arasındaki işbirliğini vurguluyor ve şöyle diyordu: "Size söz veriyorum. Hükümet hiç bir zaman özel sektörün yanında bir eş olmaktan öteye geçmeyecektir." (The Arab Bath Socialist Party, History, Ideology, Organisation, p. 91.)

yasallar ve sabun sanayileri kısmen veya tamamen ulusal denetime alındı. 40 ilaç dışalım kuruluşu ve birkaç ticarî şirket millileştirildi. Dışalımın resmî İthalât ve İhracat Örgütüne yapılması karar altına alındı.

1966 şubatında bu kez Baas Partisinin 'sol' olarak nitelenen kanadı bir darbe ile iktidarı aldı. Baas'ın kurucularından Mişel Eflak, Salahaddin Bitar ve diğer bazı kişiler tutuklandılar. Ülkenin en büyük sulama tesisi olan Fırat barajının kurulması için SSCB ile anlaşmaların imzalandığı bu dönemde, devlet sektörü sanayi üretiminin değer olarak %85'ini temsil ediyordu. Banka kredilerinin $\frac{2}{3}$ 'ünün dağıtımını devlet üstlenmişti. Dış ticaret devletleştirilmişti. Toprak reformu uygulaması sürdürülüyordu ve kooperatiflere üye olma zorunluluğu getirilmişti. Tarım ulusal gelirin %35'ini, sanayi ise %14'ünü karşılamaktaydı.* Ayrıca 1966 kasım ayında Mısır'la bir savunma anlaşması imzalandı. Bu yılı izleyen 1967 yılı Arap ülkeleri için acılarla dolu bir yıl oldu. İsrail'in saldırısı sonucu patlak veren Arap-İsrail savaşında Suriye de, diğer bazı Arap ülkeleri gibi, önemli stratejik mevkiilerini, Golan tepelerini kaybetti. Golan bölgesindeki 116.000 Suriyeli mülteci 1948'den bu yana Suriye'de barınan 135.000 Filistinliye katıldı. İktidardaki Baas Partisi, İsrail'e karşı tavizkâr bir tutuma girmedi. Yemen Cumhuriyeti ve Güney Arabistan'daki Arap milliyetçilerine tam destek sağlanan bu dönemde Suriye; ABD ve Batı Almanya'ya karşı Arap ülkelerini diplomatik, kültürel ve ekonomik boykota çağırıyordu. Bu arada ülkenin yıkılmış olan savunma kapasitesi Mısır'daki koşullara yakın bir biçimde Sovyet yardımıyla yeniden kuruluyor, Sovyetler Birliğiyle, sosyalist dünya ile oluşan bu yakın ilişkiyi Batı dünyası Suriye'nin bir Sovyet uydusu haline geldiği biçiminde yorumluyordu.** Batı gelişmelerden oldukça kuşku duyuyordu.

Dış ve iç etkiler sonunda, 1968'e dek Suriye'de iktidarı elinde tutan Baas Partisinin sol kanadı, 1969 yılında dene- nen, 1970'te ise başarıya ulaşan bir darbe ile yönetimi Baas Partisinin sağ kanadının temsilcisi olan Hafız Esad'a bıraktı. Emperyalist dünyaya yaklaşmanın, ülke içinde daha 'libe-

* Nayif Havatme, *Filistin'de Halk Savaşı ve Orta Doğu*, s. 286.

** Walter Laqueur, *The Middle East in Transition*, s. 325.

ral' bir ekonomik tutumun, SSCB'den 'bağımsızlığın' müjdecisi (!) olan bu hareket, günümüze dek Suriye'yi yönetmektedir. 1971 nisanında Suriye hükümeti, Filistin gerillalarının Suriye cephesinden İsrail'e karşı yapacakları her türlü eylemi yasakladı. Bu tutum, yeni hükümetin FKÖ'ye karşı, kanlı Tel Zaatar katliamına dek gittikçe bozularak süren tavrının ve sağa kayışının ilk habercisi idi. Hafız Esad yönetimi de, FKÖ üzerinde, tıpkı diğer Arap ülkeleri gibi, ege-men olma ve bağımsız Filistin devrimi mücadelesini bir Arap devletinin güdümüne sokma çabalarını sürdürmüştür. Bu çabalar özellikle FKÖ'nün Suriye kolu olan SAİKA yoluyla Arap devletlerinden bağımsız olarak Filistin devriminin zaferi uğruna mücadele veren FKÖ'nün yönetiminin değiştirilmesine yönelik olmuştur. 1971 temmuzunda bazı gerilla birlikleri Suriye'den Güney Lübnan'a sürüldüler ve Cezayir'den Filistin Kurtuluş Örgütüne gelen silahlara Suriye hükümeti elkoydu.

Bu arada SSCB ile ilişkileri düzeltme yolunu tutan Esat yönetimi, Irak'taki Baas rejiminin uygulanmasına koşut olarak 1972 yılında Ulusal İlerici Cepheyi kurdu. Baas Partisi ve müttefiklerinden oluşan cephenin kuruluşunu izleyen 1973 yılında yeni halk konseyi seçildi ve 186 sandalyenin 140'ını "cephe" ciler aldı. Komünistler de 'cephe'ye dahildiler.

1973 Arap-İsrail savaşının Mısır ve Suriye'ye sağladığı prestijin yükünü gene FKÖ çekti. 1974'ten bu yana SSCB'nin gene tüm askerî gücünü yenilediği Suriye, 1976 haziranında karıştığı Lübnan iç savaşında devrimci güçlerin safından sağcı güçlerin safına geçerek Kara Eylülü, kanlı Tel Zaatar katliamı ile noktalandı.

Kısaca özetlemeye çalıştığımız Suriye yakın tarihinde toplumsal olaylarda en etkin ve en aktif güç, özünde ordu desteğindeki radikal küçük-burjuva bir hareket olan Baas hareketidir.

O halde Baas nedir?

BAAS
(YENİDEN DOĞUŞ)

Orta-Doğu ülkelerindeki siyasal akımların herbiri, derinliğine araştırılmaya değer birer inceleme konusu niteliğinin

dedir. Burada ise bunlardan yalnızca birini, dünyaya gözlerini Suriye'de açan, günümüzde Irak ve Suriye'de 1963 yılından bu yana, yaklaşık 16 yıldır iktidarda olan ve bölgede özellikle son yıllardaki gelişmeler sonucu parlak bir geleceğe sahip görünen Baas hareketini, daha doğrusu bir siyasal partiyi, bir Arap yazara göre çağdaş Arap dünyasındaki siyasal partiler içinde ideolojisi, örgütlenmesi ve etkinliği ile 'parti' adına lâıyk olabilen çok az örgütten birisini ana çizgileriyle tanıtmaya çalışacağız.

Arap Baas Sosyalist Partisinin doğuşu 1940'lara dek uzanmaktadır. Partinin kurucuları ve teorisyenleri Yunanlı bir ortodoks çiftçi ailesinin çocuğu olan Mişel Eflak ve yakın arkadaşı Salahaddin Bitar'dır. Arap Baas Sosyalist Partisi 1954 yılına dek yalnızca Arap Baas Partisi adını taşımış, ancak Ekrem Hawrani'nin Arap Sosyalist Partisi ile birleştikten sonra Arap Baas Sosyalist Partisi adını almıştır.

1940 yılında özellikle ufak öğrenci grupları halinde örgütlenen ve oldukça seçkin ve dar bir kadroya dayanan, 1943 yılında Suriye'de bağımsızlık ilanına çok yakın bir süre içinde siyaset sahnesine çıkıp günümüze dek varlığını sürdüren, 'Araplar arası' bir siyasal hareket olan Baas'm yapısına geçmeden önce o dönemin dış dünyası ve Arap dünyası dolayısıyla Suriye'nin siyasal koşullarına kabaca değinelim.

1940-50 yılları İkinci Dünya Savaşının ve Alman nazizminin dünya halklarına çok zor ve kanlı günler yaşattığı, bunun yanı sıra, başta SSCB olmak üzere dünya üzerinde sosyalist düzenin yayıldığı, yeni yeni cephelerin kazanıldığı, emperyalizme ve faşizme karşı Stalingrad savunması gibi en şanlı mücadelelerin verildiği bir dönemdir.

Sosyalizmin başarılarının ve sosyalist düşüncelerin dünyanın her yerindeki kitleleri, bu arada Arap düşüncesini de derinden etkilediği bu yıllarda, özellikle 1920-48 yılları arasında Suriye'de siyasal bağımsızlık ve sınır bütünlüğünün kazanılması yolunda emperyalist ülkelere karşı kurtuluş savaşı verilmekteydi. Fransız mandasına karşı tüm ulusal güçlerle birlikte verilen mücadele özellikle büyük toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisince yönetilen geleneksel siya-

sal partilerin siyaset sahnesindeki etkinliğini azalttı. Çünkü bu partilerin bazıları düşmanla işbirliğine girmişti, diğerleri ise çöküş dönemindeydi. Temsil ettikleri sınıflar ve ideolojileri toplumdaki yeni gereksinimleri karşılayamaz olmuştular. Dış dünyadaki başdöndürücü gelişmeler, Arap dünyasının iç bünyesinde, özellikle Filistin sorununun doğuşuyla ve ulusal bağımsızlık hareketleriyle alevlenen değişiklikler, Suriye toplumunu da derinden sarsmıştı. Eski feodal yapının üretim ilişkileri, gelişen üretim güçleriyle bağdaşamaz hale gelmişti. Diğer birçok Arap ülkesi gibi, savaş sonrasında, feodal kalıntıların üzerine bir kâbus gibi çöktüğü, yıllarca emperyalist devletler tarafından aşağılanan ve ezilen, bir sürü ekonomik, siyasal bunalımın içinde yüzen Suriye'de de büyük bir Batı düşmanlığı, SSCB ve sosyalist bloka yakınlık, sosyalist düzene sempati doğmuştu. Giderek güçlenen, hatta devrimci parti ve akımları bile zaman zaman derinden etkileyen Arap milliyetçiliğinin kendisi* sosyalizmden etkilenme dönemindeydi. Özetle, Arap toplumu bağımsızlıktan bu yana güçlenen bu akımlar çerçevesinde yeni bir arayış içindeydi. Dolayısıyla, Arap ülkelerindeki komünist hareketler de güçlenmekteydi.

Orta-Doğunun en güçlü komünist partilerinden biri olan SKP ise Halit Bektaş gibi yetenekli birinin yönetimindeydi. 20 yıllık varlığı sırasında, sağlam bir siyasal eylem deneyimi olan, 1936-38 yıllarında Fransa'da kurulan Halk Cephesi sayesinde legalite koşullarında, örgütlenme ve etkinliğini artırma fırsatını iyi değerlendiren bu parti, savaş dönemindeki mücadele içinde kadrolarını çelikleştirmişti. Suriye'ye özgür Fransız güçlerinin girişi ile legale çıkan SKP, geniş çapta propaganda yapma ve diğer komünist partilerle özellikle SBKP ile ilişkilerini yenileme olanağına kavuşmuştu. 1949-54 yılları arasında Suriye'de askerî diktatörlük döneminde gene yeraltına geçen parti, 1954'te illegaliteden, gene küçük, ama aktif ve iyi örgütlü, parlamentoda temsil edilen bir güç olarak çıktı. 1957 yılında, 'Ulusal burjuvazi'

* Suriye Komünist Partisi (SKP) lideri Halit Bektaş, aslında, bir kaç kez, partisinin bir komünist partisi olmaktan çok radikal-milliyetçi bir parti olduğunu açıklamıştır. Hatta işi, parlamento'da yaptığı bir konuşmada "SKP Arap milliyetçisidir, komünist değil ve öyle kalacaktır" diyecek kadar ileriye vurmıştır. (Walter Laqueur, *M.E. in Transition*, s. 329.)

ile ittifak siyasetini güden ve zaman zaman müttefiki olan Baas'ı bile sağ kanat ve ortodoks müslüman gruplara karşı aşırı uyuşmaz tavrından dolayı eleştiren* parti, programında yer alan, tarım konusu dahil, tüm radikal taleplerini terketme yoluna girdi. Bu siyaseti ile Baas'ın tabanını teşkil eden orta sınıflar için bile, bir çekim kutbu haline gelen SKP fazla ılımlı davranmakta, sınırlı bir siyaset gütmekteydi. Öte yandan Arap Yazarlar Birliği, Suriye Öğrenciler Birliği ve birçok ilerici kadın, avukat ve benzeri birliklerde etkin olan parti, Suriye'nin üç sendika örgütünü de —sonuncusu ve en büyüğü 1957'de olmak üzere— ele geçirmiş bulunuyordu.** Milyonları miting alanlarına çekip harekete geçirebileceğini zaman zaman kanıtlayan SKP, ittifaklarının dışında bir 'çıkış' yapmanın diğer siyasal güçleri zıt kutba iteceğine ve Suriye'nin sosyalist kampa gidiş yolunu engelleyeceğine inanıyordu. Bir yazara göre, parti belki de, büyük tarihsel fırsatları tepmiş olabilir. Gene bazı yorumlara göre, 1957 yılında Suriye Komünist Partisi, iktidarın alternatifi durumundaydı. Bütün bu koşullara karşın herhangi bir 'maceranın bölgede sosyalist blokun ve diğer Arap ülkelerindeki komünist partilerinin çıkarlarını zedeleyebileceği düşüncesi ile fazlaca ihtiyatlı davrandığı gözlenen SKP, Baas Partisinin gerisinde kalarak, deyim yerindeyse, onun 'akıl hocası'na üstlenmiş, ordu kumanda kademesi ve diğer örgütlerde etkin ama hareketsiz bir güç olarak kalmayı yeğlemiş görünmektedir. Öte yandan SKP'nin bu tavırlarının yanı sıra, Arap ülkeleri ve özellikle Suriye açısından çok önemli bir sorun olan İsrail'de bir Filistin Yahudi devletinin kurulma olayına karşı çıkmayışı gibi ciddi hatalar partiyi zayıflatmıştır.

Suriye'de komünist hareketin bu durumu, nesnel olarak, Baas hareketini güçlendiren nedenlerden biri olmuştur.***

* Walter Laqueur, *M.E. in Transition*.

** Aynı yerde.

*** SKP'nin özellikle lider kadrosunun durumunu açıklığa kavuşturmak için SKP lideri Halit Bektaş'ın Walter Laqueur'nin "*Communism and Nationalism in the M.E.*" adlı kitabının 152. sayfasında yer alan 1 Mayıs 1944'te verdiği demecin bazı bölümlerini buraya aktaracağız:

"... Biz hiçbir zaman ulusal sermayeyi ve ulusal sanayiye sosyalleşirmeyi talep etmedik, bugün de etmemekteyiz. Bunu düşünmedik bile. Tam terstne

Bütün bu koşullar altında, yoğun feodal ilişkilerin halen varlığı nedeniyle güçlü bir kurum olan islamiyetin, güçlenen küçük-burjuvazinin, bağımsızlık mücadelesinin yükselettiği milliyetçilik akımının ağır bastığı, aynı zamanda sosyalist düşüncenin de etkin bir yayılma gösterdiği, ama iktidara hiç bir zaman adaylığını koymadığı Suriye toplumunda bütün bu unsurları bünyesinde toplayıp yoğuracak, anti-emperyalist, anti-feodal bir küçük-burjuva hareketi kaçıyordu ki, bu görevi üyelerinin çoğunluğunu küçük ve orta burjuvazinin oluşturduğu Baas Partisi üstlendi.

BAAS PARTİSİNİN İDEOLOJİK YAPISI

Baas'ın ideolojik incelemesine, ABSP 8. Irak Bölgesel Kongresinde (1974) benimsenen siyasal raporun 163. sayfasından kısa bir alıntı ile girmek istiyoruz:

"ABSP, Arap Ulusal Devriminin partisidir. Parti, bir tek ulusal Arap liderliğinin yönetimindeki Arap devrimi için mücadele etmektedir. Bölgesel örgütlere bölünmüş olması, Arap ülkeleri arasındaki siyasal ayrılıklardan gelmektedir. Arap ülkelerindeki zoraki bölünmenin kalkması ile partinin bölünmesi de ortadan kalkacaktır.

"Partinin mücadelesi, siyasal iktidarla ilişkisindeki yer ne olursa olsun, daima Arap devriminin birlik, özgürlük ve sosyalizm amaçları için olmuştur."

Görüldüğü gibi, Arap Baas Sosyalist Partisi yapay sınırlarla birbirinden ayrılmış Arap dünyasının birleştirilmesinden yanadır. Yani deyim yerindeyse 'Araplar arası' bir parti niteliğindedir. Parti, Arap milliyetçisidir. Daha önce de değindiğimiz gibi sosyalizm ile Arap milliyetçiliği ve birlik düşüncesini bağdaştırmaya çalışan Baas aydınları, sonunda bir orta yol bulmuşlardır. Baas'a göre Araplar iki cephede mücadele verebileceklerdir.

Bunlardan birincisi, Arapların birliğine daima karşı çıkmış olan 'sömürgeci' güçlerdir. Baasçılar bu mücadele he-

ulusal sermayemizin ve ulusal sanayimizin ilerlemesini istiyoruz. Biz yalnız ulusal işçilerimizin yaşam koşullarının iyileştirilmesini ve patronlar ve işçiler arasındaki iş ilişkilerini düzenleyecek demokratik iş yasasını istiyoruz. Büyük toprak sahiplerine söz veriyoruz, topraklarını millileştirmeyeceğiz ... Onlardan bütün isteğimiz, [küçük] köylüye acımaları; ve bu köylüyü içinde bulunduğu yoksulluk, bilgisizlik ve hastalıklardan kurtarmak için bir çaba gösterilmesi ..."

deflerini eylemleriyle de kanıtlamışlar, parti kurulduğu günden itibaren Fransız mandacılarına karşı çıkmış ve mandaya karşı savaşa fiilen katılmıştır. Lübnan parlamentosu Fransızlar tarafından feshedildiğinde, parti tüm ülkede Fransızlara karşı bir kampanya yürütmüş, grev ve miting çağrılarını yapmıştır. Suriye'de Fransızlara karşı milis kurma çağrılarını da Baas yapmış; ayrıca parti militanları kendilerine halk arasında büyük sempati ve popülerlik kazandıran bir girişimde bulunmuş, Filistin'de İsrail'e karşı fiilen çarpışmalara katılmışlardır. Bir emperyalist oyunu olan Büyük Suriye Planına da karşı çıkmış, 1947'de yabancı yardım konusunda aktif bir karşı kampanya sürdürülmüştür.* Bitar, Arap Birliğinin düşmanlarını 'sömürgecilik ve İsrail' olarak tanımlar. Ardından 'komünistler, kapitalistler ve gericiler' diye ekler. Dolayısıyla Baas'a göre Arap birliği için mücadele, sömürgeciliğe ve özellikle komünistlere karşı mücadeleden geçer. Yine Baas teorisyenlerine göre birlik, sosyalizmden önce gelmektedir. Elias Murkos, 'muazzam tamamlayıcı kaynakları olmayan büyük bir ülkede sosyalizmin başarıya ulaşamayacağı' söylemektedir.**

Anti-emperyalizmi, anti-feodalizmi yanında anti-komünizmi hiç kuşku götürmeyen ABSP'nin 'sosyalizm' sözcüğünü sürekli olarak kullandığını, hatta, adına bile eklediğini görüyoruz. İslâm sosyalizmi veya Arap sosyalizmi, Narsircılık denilen Arap dünyasına özgü siyasal akımların çoğunda daha önce dış dünya ve Arap dünyasındaki koşulların doğurduğu bir 'sola kayış' ve oportünistçe de olsa bir 'sosyalizm' arayışı vardır. Baas hareketi özel olarak ele alındığı için, Baas'a özgü sola kayış olayının önceden değinmediğimiz iki yönünü bu arada açıklamakta yarar görüyoruz.

1949 seçimlerinde ağır bir yenilgiye uğrayan Arap Baas Partisi, 1954 martında Ekrem El Hawrani'nin Arap Sosyalist Partisi ile birleşip adını değiştirmiştir. Bu birleşme sonunda, Baas'ta görülen 'sol' yönlenme, Arap Sosyalist Partisinin gerçekten bilimsel sosyalizme inanmış bir parti olmasından gelmiyordu. Özellikle Hama'nın yoksul kesiminde örgütlenmiş olan ASP, Mişel Eflak'ın partisini meydana

* The Arap Bath Socialist Party, History, İdeology, Organisation, s. 102.

** Aynı yerde, s. 27.

getiren kent küçük-burjuvalarından çok daha radikal ve militan bir yoksul köylü tabanını Eflak'ın partisine taşımış oluyordu.*

Ayrıca o dönemde Suriye ordusunun yapısında da önemli bir değişiklik olmuştu. Orduda artık Fransız mandası altındaki gibi, Fransızların özel olarak eğittikleri eski yöneticiler yoktu. "Ordu, artık, Osmanlıların ya da Fransızların eğittiği askerlerden oluşmuyordu. Her ne kadar bağımsızlığı izleyen ilk yıllarda ordu üst kademesi Suriye toplumunun üst tabakasından ve ülkenin '50 ailesinin' bireylerinden oluşmakta ise de, daha sonra ordu, bu kişiler için birçok açıdan çekiciliğini kaybetti. ... ve orta ve daha aşağı sınıfları oluşturan kişilerin oğulları için prestij, avantaj ve rahat bir yaşamın simgesi haline geldi. Genç subayların çoğu Şam ve Halep gibi büyük kent doğumlu olmayıp, Hama ve Humus'dan gelmeydi. Bu kişilerin çoğunun geleneksel yöneticilerle çok az ortak yönleri vardı ve çoğu Pan-Arap milliyetçiliği ve sosyalist ideallerden etkilenmiş durumda idiler."**

Gerçekten de Eflak'ın da solunda Baasçılar, sosyalistler, ilericiler ve hattâ komünistler ordu yapısı içinde yer almışlardı. Baas olayının sırtını daima orduya dayadığını, özellikle 1955'ten itibaren ordu ile birlikte denebilecek biçimde çalışmaya başladığını anımsarsak, olayların niteliği kendiliğinden ortaya çıkar.***

O halde Arap Baas Sosyalist Partisinin sosyalizmi nasıl bir sosyalizmdir?

Baas Anayasasına göre, tüm yurttaşlar eşittir, dolayısıyla sömürü yasaktır (madde 28). Kamunun kullandığı her şey, büyük kamu girişimleri ve taşıma ulusa aittir. Yabancı şirketler yasaklanmıştır (madde 29). Tarımsal mülkiyet, bireyin bu mülkiyeti başkalarını sömürmeden işletme kapasitesine göre sınırlandırılacaktır (madde 30). Küçük ölçekli sanayi öyle sınırlandırılacaktır ki, mülk sahiplerinin diğer yurttaşlardan daha yüksek bir yaşam standardından yararlanmalarına izin verilmeyecektir (madde 31). İşçiler yö-

netime katılacaklar, ücretlerini ve kârdan alacakları payı devlet saptayacaktır (madde 32). Gayrimenkul mallardan alınan rantların sömürüsü değil ama mülkiyet devletin güvencesi altındadır (madde 33). Özel mülkiyet ve miras, ulusal çıkar içinde güvence altına alınan, doğal haklardır (madde 34). Hükümet tefeciliği ortadan kaldıracaktır ve bankaları ve kredi kolaylıklarını üstlenecektir (madde 35). Yurtiçi girişimi korumak ve tekelleri yoketmek için hükümet iç ve dış ticareti yönetecektir (madde 35). Ayrıca gene anayasaya göre hükümet halka iş bulmakla yükümlüdür, sağlık hizmetleri parasız olacaktır. İşçiler sendika kurma özgürlüğüne sahiptirler; ama toplu iş sözleşmesi, grev haklarından sözedilmemektedir. Emeği devlet koruyacaktır. "Ulusal" eğitim devletin bir sorumluluğudur. Devlet aşırı yoksulluğu ve aşırı zenginliği ortadan kaldırmakla yükümlüdür.*

Görüldüğü gibi, "sosyalist bir program" olarak düşünüldüğünde kendi içinde bir sürü çelişkiyi taşıyan bu program, sosyalizmden esinlenmiş, burjuvazinin önderliğinde bir burjuva demokratik devrimin bazı taleplerini içeren, daha çok devlet kapitalizmine yönelik bir yapıdadır.

1940'larda özel mülkiyetin sınırlandırılması ile bireysel özgürlüğü birleştireceklerini, mülk sahibi sınıfların çıkarlarını korumanın yanısıra, ayrıcalıkları olmayan sınıfların durumlarını güvence altına alacaklarını, manevî değerlere saygı ile birlikte sosyal adaleti getireceklerini söyleyen Baas partisinin 1947'de toplanan parti ulusal konvansiyonunda da, iç politika alanında partinin talepleri şunlar olmuştur:

- a) milli sanayide hükümet desteği,
- b) ülkede yabancı girişimcilik ve yatırımların yavaş yavaş sona erdirilmesi,
- c) müterakki gelir vergisi uygulaması,
- d) iş yasalarında reform,
- e) iç ve dış ticaretin yeniden gözden geçirilmesi,
- f) aşırı fiyat artışlarına karşı fiyatları dondurma,
- g) eğitim olanaklarının artırılması,
- h) sulama planları
- i) yüksek bir üretim, satış ve tüketim vergisi.

* Eric Rouleau, A. M. E. Reader.

** Military in the M.E., s. 55.

*** Political and Thought in the M.E., s. 185.

* El Muadil, Irak Kürt Hareketi ve IKP, s. 57.

Görüldüğü gibi Baas anayasası, 1947'deki konvansiyon kararlarından daha açık bazı talepleri içermektedir. Baas Partisi daha sonraki yıllarda, özellikle SKP'nin gücü ve yaygınlığı, ülke-içi toplumsal mücadelenin ulaştığı boyutlar ve özellikle 1948'den itibaren ülke nüfusuna yoğun bir şekilde katılan Filistin halkının taşıdığı ilerici düşüncelerle; ayrıca dış dünya koşullarının da etkisiyle ister istemez sola itilmiştir.

Ama bu 'solculuğun' ölçüsü nedir?

Bu radikalleşmenin ölçüsü, 1940-41'lerden başlayan ve günümüze dek hiç değişmeyen bir anti-komünizmdir ki, büyük toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisince yönetilen geleneksel akımlara karşı çıkan orta burjuvaziye Baas ideolojisinin en çekici gelen yönü de bu olmuştur.

BAAS SOSYALİZMİNİN BİLİMSEL SOSYALİZM ANLAYIŞI

Baas partisi bilimsel sosyalizme nasıl bakmaktadır?

Mişel Eflak ve Salahaddin Bitar, daha önce 'birlik' konusundaki düşüncelerinde de gördüğümüz gibi, ilk siyasal açıklamalarına "komünizmin anti-ulusal karakterini" kötülemekle girmişlerdir. 1944'ten itibaren ise parti kurucusu ve teorisyeni Mişel Eflak, marksizmi yalanlama görevini üstlenmiştir. Eflak'a göre komünizm bir batı ideolojisidir, Arapların olan her şeye yabancıdır, "Arap ulusu küçük veya ikinci derecede bir ulus değildir ki, kendisinin olmayan bir mesajı benimsesin veya başka bir ulusun yolunu izlesin." Gene Eflak'a göre, komünizm, ulusun manevî temellerini yadsımaktadır. En önemlisi, Araplar ve dünya arasında "tehlikeli bir parti bazına dayalı" ilişki kurmaktadır. Baas'ın kurucusu ve teorisyeni son olarak şunları eklemektedir: "Araplar sosyalizm yolunu izlemekte hiç zorluk çekmeyeceklerdir, yeter ki kendilerini komünizm karabasanından kurtarabilsinler".

Parti öncelikle bilimsel sosyalizmin felsefesine karşıdır. Baas'a göre bilimsel sosyalizm "materyalizme ve inanca" dayalıdır.* Partinin felsefesi ise "Arapların kendi özel gereksinimleri, kendi öz tarihsel koşullarından doğmaktadır."**

* *Political and Social Thought in the M. E.*, s. 190.

** Aynı yerde, s. 190.

Baas, dünya devrimine inanmamaktadır, sınıf mücadelesini görmektedir ama ona göre çözüm proletarya diktatörlüğünde değildir. Baas Partisi bir sınıf partisi değildir, enternasyonalizmi şiddetle reddeder. Baas'a göre "komünist sosyalizm sınırlıdır. Aslında ekonomik bir felsefe olan, ekonomik ve tarihsel kavramları, günümüzde gerçek bilimsel eleştiri karşısında ayakta kalamayan marksizme dayalıdır."* Gene bu düşüncenin doğal sonucu olarak Baas Partisi başlangıcından bu yana, siyasal çıkarları açısından birçok kez SKP'yle ittifaklar oluşturmuş ise de, bu partiye şiddetle karşıdır. Baasçılar komünist partilerini iki nedenle "yıkıcı" bir güç olarak görmektedirler. Bunlardan biri "bu partinin Arap halkına çok fazla ihtiyaç duydukları şeyleri gerçekleştirmeye söz veren, aynı zamanda onu başka bir devletin, 'Rusya'nın pençesine teslim etmeye çalışan aldatıcı sosyalizmi', ikincisi ise komünist partisinin enternasyonalizmidir."**

Baas'a göre komünistler "Sovyet siyasetinin ajanlarıdır".***

Bununla birlikte, önce de belirttiğimiz gibi Baas partisi, bir sürü bölgesel örgütlenmeleri başarıyla gerçekleştirirken, birçok ülkede, Komünist Partileri ile işbirliğine girmiştir. İngiliz işgali altındaki Ürdün'de Ürdün Komünist Partisi ile, Irak'ta Haşimi monarşisine karşı Irak Komünist Partisi ile, ve Suriye'de geleneksel partilere karşı verilen savaşta SKP ile ortak çalışmalar yürütülmüştür. Bunun yanı sıra BAC deneyiminde, Suriye-Mısır birleşmesine Suriye'yi iten önemli nedenlerden biri SKP'nin güç kazanması olmuştur. Baas Partisi, Mısır ile birleşme sırasında, aynen Mısır'da olduğu gibi, Suriye'de de SKP'nin ezilmesine önayak olmuştur.

Baas Partisi Sovyetler Birliği ile de (1970 sonrası H. Esab hareketinin ilk dönemleri dışında) yumuşak ve yakın ilişkiler içinde olmuştur.

Partiyi bu tutuma iten en önemli etkenlerden birisi, emperyalizmin Orta-Doğu'da "ortak savunma" adı altında, kendi güdümünde oluşturmak istediği paktlardır. Bağdat Paktı

* Aynı yerde, s. 190.

** Aynı yerde, s. 190.

*** Aynı yerde, s. 196.

ve benzeri projeler sömürgecilik döneminden beri güçlü olan Batı düşmanlığını ve anti-emperyalist tutumu körüklemiştir. Gene çok önemli bir başka etken, Süveyş Kanalı olayıdır. Nasır'ın emperyalist ülkelerin kanal sorunu nedeniyle Mısır'a saldırıları sonucunda Süveyş'i millileştirmesi, onu Araplarca çok sevilen ve tutulan güçlü bir lider durumuna yükseltmiştir. Bu olay sonrasında SSCB'nin Mısır'a yardım elini uzatması, o dönemde Mısır örneğini dikkatle izleyen diğer Arap devletlerini de olumlu yönde etkilemiş ve SSCB lehinde bir hava oluşmuştur. Suriye ve Baas Partisi de bu etkinin dışında kalmış değildir.

Özünde radikal bir küçük-burjuva milliyetçiliğinden öte bir nitelik taşımayan Baasçılık, 1963 yılında Irak ve Suriye'de *askeri darbelerle* iktidarı ele geçirmiştir. Gerek Suriye, gerek Irak'ta partinin sağ ve sol kanatları arasındaki mücadele halen süregelmekte ve önceden de belirtildiği gibi iktidarda yansımaları bulmaktadır.

Burada, Arap Baas Partisinin oldukça ilginç olan örgütlenme yapısına değinmeden geçemeyeceğiz.

Maurice Duverger'in deyimiyle bir hücre partisi olan, piramit yapısı Halagah (hücre) ile başlayan ve yukarıda ulusal komuta ve genel sekreter ile sonlanan Baas Partisi, örgütlenme yapısı olarak komünist partilerine benzemektedir. Hiç bir zaman tek başına belli bir sınıfı temsil etmeyen, ideolojisi ve yöntemleri komünist hareketlerle büyük farklılıklar gösteren parti, yukarıda belirtilen hücre yapısını biçimsel yönüyle Sovyetler Birliği Komünist Partisinden alıp kendi örgütlenmesine başarıyla uyarlamıştır. Tüzüğe göre Parti-içi iletişim yatay değil dikey işlemektedir. Parti içinde eleştiri-özeleştiri mekanizması vardır. Her üye herhangi bir karara karşı düşüncesini, eleştirisini ve karşı-görüşünü getirebilmek hakkına sahiptir. Ama her şeye karşın, bu karar, çoğunluğun onayından geçecek olursa, kayıtsız şartsız uymakla yükümlüdür."

Ana çizgileriyle kabaca ele almaya çalıştığımız Baas hareketinin sonucu olarak Suriye bugün hangi kalkınma yolunda ilerlemektedir? Baas partisinin "sosyalizmi" ülkeyi nasıl etkilemiş, özellikle ekonomik yapı ne yönde gelişmiştir?

"BAAS SOSYALİZMİNDEN" GÜNÜMÜZ SURIYESİNE

Suriye ekonomisi, bugün, halen geniş çapta tarıma dayalıdır. Humus bölgesinin dışında ülkede hafif sanayi egemendir. Ülkenin en önemli dış satım maddeleri pamuk, meyve, sebze, canlı hayvan, süt ürünleri ve (1974'ten itibaren) ham petroldür. Suriye'nin temel dışalım maddeleri ise, sanayi hammaddeleri, makineler, baz metallere dir.* BAC döneminde gerçekleştirilen toprak reformu ve diğer bazı önlemlerle feodal yapı büyük ölçüde çözülmüştür. 1960'ta tarımda çalışan nüfus toplam çalışanların %46,6'sını oluştururken, 1976'da bu sayı %31,4'e düşmüştür. Buna karşılık, madencilik ve imalat sanayii alanlarında çalışanların sayısı aynı yıllar için %11,1'den %15,8'e yükselmiştir.**

Ülkede traktör sayısı büyük bir artış göstermektedir. Kentleşme hızla artmaktadır. 1967 yılında tarıma yapılan sermaye yatırımı toplam sermaye yatırımının %5,2'si iken, 1973'te bu oran %32,8'e yükselmiş, öte yandan sanayi ve enerjiye yapılan sermaye yatırımları aynı yıllarda %51,8'den %34,7'ye düşmüştür.***

Öte yandan tarımın GSYİH'daki payı 1960'lardan bu yana giderek düşmektedir. 1962'de %32,2 olan bu pay, 1974'te %21'e düşmüş, imalat sanayii ve madenciliğin GSYİH'daki payı ise 1960-65 yılları arasında %17,7 iken, 1965-73 yıllarında %18,4 olmuştur.****

Ülkede 1976'dan itibaren fosfat madenciliğine, elektrik üretimine, petrokimya, şeker, gübre, çimento, demir-çelik ve tekstile yatırım önceliği tanınmıştır.

1974'te fosfat üretimine başlanmış, gene 800 MW'lık Fırat barajından da elde edilen elektrikten yararlanılmaya başlanmıştır.

Romanya ve Demokratik Almanya, Suriye'de 5 çimento fabrikasının yapımında ortaklaşa çalışmaktadırlar. Romanya'nın yardımıyla birkaç gübre fabrikası kurulacaktır. Batı Almanlar yarı-mamul ürünleri işleyecek bir çelik fabrikası-

* M. E. and North Africa, s. 671.

** M. E. and North Africa, s. 662.

*** World Tables, Economic Data Sheet.

**** Aynı yerde.

na yardım edeceklerdir.

Kurulu sanayiler ise lastik, kâğıt gibi hafif sanayiler, buzdolabı, traktör, televizyon gibi montaj sanayileridir.

Görüldüğü gibi, dışa bağlı bir montaj sanayii ve birkaç sanayi kuruluşunun ötesinde, tek petrol rafinerisi dışında, ülkede elle tutulur bir ağır sanayi kuruluşu henüz yoktur.

Ülkenin dış ticareti her yıl hemen hemen yarı-yarıya açık vermektedir. Ayrıca 1970 başlarına dek sosyalist ülkelerle yoğun olarak sürdürülen ticarî ilişkiler, bugün Batı Almanya başta olmak üzere, emperyalist ülkelerle yoğunlaşmıştır. Daha sonra petrolde de görülecek olan bu yön değiştirmenin ticaretteki sayısal yansımaları şöyledir:

1960 yılı rakamlarına göre, SSCB ve Çekoslovakya tüm dışalımın tek başına %20'sinden çoğunu sağlamaktaydı. 1974'te ise sosyalist ülkelerin Suriye'nin toplam dış satımındaki payları ancak %7,2 olmuştur. Dışalımın dört katına çıktığı son yıllarda, bu artışın sosyalist ülkelerle olan alışverişten değil, Batı Almanya başta olmak üzere, özellikle Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya ile yapılan ticaretten doğduğu gözlenmiştir.*

1974'te toplam dışalımın %12'sini Batı Almanya, %9'unu İtalya; 1975'te ise toplam dışalımın %12,7'sini Batı Almanya, %9,1'ini İtalya, %5,1'ini Japonya ve ancak %3,2'sini SSCB karşılamaktadır. 1977-78 yıllarında Batı Almanya-Suriye ticaret hacmi %50 oranında artmıştır. 1960 yılında dışardan alınan makine ve ekipman, dışalımın %15,5'ini, yemeklik malzeme ve hammaddeler %37,3'ünü oluşturmaktaydı. 1973 sayılarına göre, makine ve ekipman alımı, toplam dışalım içinde %22,5'e, yemeklik malzeme ve hammaddeler %40,7'ye çıkmıştır.**

Ayrıca, 1975'te Batı Almanya ve İtalya, Suriye'den, ayrı ayrı, yüklü otobüs ve otomobil siparişleri almışlardır. Batı Almanya, Suriye'nin en başta gelen makine, otobüs, otomobil ve kimyasal madde sağlayıcısı durumundadır.

Dışsatım artmakta ise de, ödemeler dengesi bir türlü düzelmemektedir. Dünya bankası sayılarına göre, 1977 yılında, ödemeler dengesi açığı 1,4 milyar dolardır. 1975'te

* The M. E. and North Afrika, s. 666.

** World Tables 1976.

dışsatımın %80'ini petrol, geri kalanın çoğunluğunu ise pamuklu dokuma ve tekstil ürünleri oluşturmaktadır.

1974 yılında AET, Suriye'nin toplam dışsatımının %31'ini almıştır. Varşova Paktı üyeleri, Çin ve Yugoslavya ise, geri kalanın yalnızca %31,7'sini almışlardır. Aynı yıl, AET, toplam dışalımın da %40'ını oluşturmaktaydı. Adı geçen sosyalist ülkelerden yapılan dışalım ise, toplamın yalnızca %20,6'sını kapsamaktaydı.

Bütün bunların yanı sıra, 1976 yılında, AET ile yapılan görüşmelerde Suriye, dış satım mallarının AET pazarlarına giriş kolaylığının tanınması, Suriye'nin on Akdeniz ülkesine tanınan 1.400 milyon dolarlık yardım paketinden yararlandırılması gibi konuları içeren bir ekonomik işbirliği anlaşmasına gidilmiştir.

Suriye ekonomisi büyük ölçüde dış borçlara bağımlı bir ekonomi durumundadır. Bütçenin özellikle 1967 savaşından bu yana, yaklaşık olarak ¼'ünü oluşturan askerî harcamaların büyüklüğü, nedenlerden biridir. Bununla birlikte 1967'den bu yana Suudi Arabistan, Kuveyt ve diğer körfez ülkelerince, Mısır ve Ürdün'e sağlanan dış yardım ile aynı koşullarda olmak üzere Suriye'ye yardım yapılmaktadır. Ve bu yardım, dış ödemeler dengesini, görece de olsa, olumlu etkilemektedir. Ayrıca 1974 Rabat zirvesinde Suriye'ye savunma harcamaları için 1.000 milyon dolar yardım kararı alınmıştır. Gene OPEC ülkeleri, Suriye'ye, 1974'te 783 milyon dolar, 1975'in ilk yarısında ise 198 milyon dolar vermeyi taahhüt etmişlerdir. 1975 yılında tüm kaynaklardan gelen toplam dış yardım, 645 milyon dolardır. Ayrıca 1971 yılından itibaren Suriye'ye, sırasıyla, 1971'de 20 milyon dolar, 1972'de 35 milyon dolar, 1973'te ise 200 milyon dolar dış yardım hibe olarak verilmiştir.*

1976 bütçesinde gene 1 milyar dolar civarında yabancı borç ve yardım vardır. Gene bir yabancı kaynağa göre, 1978 yılı sonunda hammadde kaynaklarının işletilmesi, gıda sanayinin geliştirilmesi konusunda Batı Almanya'dan 48 milyon dolar alınmıştır.**

Derginin yorumuna göre bu anlaşmanın anlamı son yıl-

* World Tables, 1976

** Events, 6 Ekim 1978, s. 38.

larda Almanya'nın Suriye'ye, ABD'den sonra doğrudan borç veren ikinci büyük kaynak durumunu korumasıdır. 1974-76 yıllarında B. Almanya'ya toplam borcun tutarı 86,4 milyon dolar, 1977-78 yıllarında ise 48 milyon dolardır.*

Bu genel borçların yanısıra, Esad gölündeki balıkçılık sanayii için B. Almanya 4,6 milyon dolar özel yardımda bulunmuştur.

Ekonomik durumun pek içaçıcı olmadığı ortadadır. Askeri harcamalar özellikle son yıllarda Lübnan'daki Suriye ordusunun ikmal harcamaları (ki bunların toplamı 1 milyar doları bulmuştur**) ve 1976'dan bu yana Irak petrol boru hattının kesilmesi olayı, Suriye ekonomisinin içinde bulunduğu bunalımı etkileyen önemli iki öğedir.

Gene 1973-76 yılları arasında hükümet yetkilileri ile bazı Arap ülkeleri arasındaki anlaşmazlıklar sonucu Arap dünyasının toplam olarak 1,5 milyar doları bulan yardımının azalması da ödemeler dengesinde sarsıntı yaratmıştır. Görüldüğü gibi, sosyalist bir ekonomiden çok, son yıllarda ister istemez daha da liberalleşmeye yönelik, dışa bağımlı, devlet kapitalizmine benzer bir yapı gösteren Suriye ekonomisi, Batıya "açık kapı" siyasetini yoğunlaştırmıştır. 1974 yılı başlarında, hükümet, aldığı "liberal" önlemler sonucunda 1960 başlarındaki reform hareketleri nedeniyle Lübnan'a kaçan Suriyeli sermaye sahiplerini geri döndürmek üzere, kamulaştırma ve millileştirmelere karşı güvenceler vermiştir. Ayrıca gene 1975'lerden itibaren yabancı sermayeyi yurda çekmek üzere vergi muafiyeti madencilik ve sanayi sektörlerine yaygınlaştırılmış, yabancı sermayeye gümrük muafiyeti, ülkede elde ettiği kârı dışarı transfer edebilme özgürlüğü tanınmıştır.***

Batıya yakınlaşma ve açılma siyasetinin en çarpıcı örneği petrol alanında ortaya serilmektedir.

1950 yıllarında hiç petrole sahip olmadığı sanılan Suriye'de yapılan aramalar sonunda, üç bölgede petrol bulunmuş ve bu alanlar 1964'te ticarî olarak çalıştırılmaya başlamadan, Suriye yabancı şirketlerin petrol ayrıcalıklarını

* *Ibid.*

** *Ibid.*, s. 26.

*** *Ibid.*, s. 38.

kaldırılmış ve petrol işletmelerini millileştirmiştir. Humus'da, millileştirmenin hemen ardından Sovyet yardımıyla kurulan Humus Kompleksi, ülkenin enerji gereksinmesinin %40'ını oluşturan tek rafinerisi ve temel ağır sanayi kuruluşudur. 1964'ten itibaren geçen 10 yıl içinde petrol arama ve işletme yalnız devletin sahip olduğu Genel Petrol Otoritesi ve onun dalı olan Suriye Petrol Şirketi tarafından Sovyet yardımıyla yapılmaktaydı.

1975 yıllarından itibaren ise Suriye'nin yıllardan beri sürdürdüğü "ayrıcalıklara hayır" siyasetinde önemli bir sapsma izlenmektedir.

1975 yılında Tripco Petroleum ile yapılan bir anlaşmaya göre üretilen petrolün %88'i Suriye hükümetine, %12'si Tripco Petroleum'a kalacaktır. Gene 1977'de Suriye-Amerikan Petrol Şirketi (Samoco) ile 25 yıllık bir petrol araştırma ve üretimi paylaşma anlaşması yapılmıştır; bu anlaşmaya göre, Suriye hükümeti, üretimin %77'sini, Samoco ise %23'ünü alacaktır.

Ayrıca 1978 yılı başlarında Royal Dutch Shell grubu ile Raga bölgesinde kıyı ötesi araştırma hakları konusunda imzalanan kontrata göre üretim paylaşımı %75 hükümete, %25 şirkete biçiminde gerçekleşecektir.* Anlaşma koşulları şirketler lehine cömertleşmektedir. Gene bir yabancı derginin iddiasına göre Suriye'de bir Suriye-Shell şirketi kurulacaktır.**

75 bin kilometre karelik petrol alanının 50 bin kilometre karesi bu şekilde yabancı Batılı şirketlere bazı ayrıcalıklar karşılığında arama çalışmaları için açılmış durumdadır.

Suriye'nin petrol üretiminin gittikçe arttığı (1976'da 11.900 milyon varil), hatta 1976 yazında OPEC'in Suriye'nin üyelik konusundaki başvurusunu ele almak zorunda kaldığı anımsanacak olursa, Batıya bu "açılış"ın önemi daha çok belirginleşir.

Özet olarak, Suriye ekonomisi dışa büyük ölçüde bağımlı, az gelişmişliği üzerinden atamamış, çarpık bir kapitalistleşme süreci içindeki bir yapıyı yansıtmaktadır.

Ürünlerde çeşitlilik yoktur. Ağır sanayi —birkaç tesiz-

* *Events*, 6 Oct. 1978, s. 38.

** *Events*, 6 Oct. 1978, s. 38.

sin dışında— henüz kurulamamıştır. Tarıma dayalı bir ekonomi, hafif ve montaj yanı ağır basan bir sanayi yapısı egemendir.

Dış pazarlara ve dış ekonomik ilişkilere büyük ölçüde bağımlılık sözkonusudur. Baas iktidarının ilk yıllarında ağır basan “yabancı sermayeye hayır” siyasetinin ve devlet kapitalizmi doğrultusundaki uygulamaların son yıllarda, özellikle 1970’lerden itibaren, oldukça gevşetildiği, ekonomide daha liberal bir tavır alındığı gözlenmekte, emperyalist Batı sermayesine büyük bir davetkârlık göze çarpmaktadır.

Yukarda ana çizgileriyle belirtmeye çalıştığımız bu tablo, sosyalist bir ekonomi görünümünden oldukça uzaktır. Orta-Doğu ülkelerinin birçoğunda gözlenen küçük-burjuva askerî iktidarlarının, sorunlara bazı ilerici reform girişimlerinin ötesinde köklü çözümler getireceklerini ummak eşyanın tabiatına aykırı olur.

Bununla birlikte bu ilerici rejimlerin dış politikadaki samimî anti-emperyalist tavırları, feodal yapıyı çözme konusundaki cesur atılımları, dışa bağımlı olmakla birlikte bir gelişme sürecinin atılan ilk adımları yadsınamaz gerçeklerdir. Ancak hemen hemen hepsi ana çizgileri itibarıyla Mısır’ın geçtiği yoldan yürüyen bu yönetimlerin aynı “son”a ulaşım ulaşmayacaklarını şimdiden kestirmek güçtür.

IRAK-SURİYE BİRLİĞİ EMPERYALİZME KARŞI KUZEY CEPHESİNİ GÜÇLENDİRMEYE DOĞRU

Orta-Doğu’da son bir yıl içinde hızla alt-üst olan denge, beraberinde getirdiği sorunlardan biri, belki de en önemlisi, Arap dünyasında kökü çok eskilere dayanan ve Filistin sorunu ile doruk noktasına ulaşan birlik konusunun yeniden gündeme gelişidir. 2 Kasım 1978’de Irak’ın çağrısıyla Bağdat’ta toplanan Arap zirvesinde alınan etkin siyasal ve ekonomik kararların yanısıra, Irak-Suriye “birliği” konusunda da ileri bir adım atılmıştır. 1958-61 yılları arasında “Birleşik Arap Cumhuriyeti” adı altında Mısır ile “tek devlet” halinde ve “tek bayrak” altında birleşerek, sonuç başarısız da olsa, birliğin ilk örneğini vermiş olan Suriye,

bu kez daha sessiz ve tedbirli bir tutum içinde Irak ile adım adım bir beraberliğe gitme yolundadır.

İç ve dış basından elde edilen haberlere göre, 2 Kasım 1978 Arap zirvesinde alınan kararlardan biri Irak-Suriye birleşmesidir. Bu karar doğrultusunda, Suriye-Irak arasında bir ulusal işbirliği belgesi imzalanmış bulunmaktadır. Federal bir yapıyı benimsedikleri bildirilen her iki devletin dışişleri ve enformasyon bakanları başkanlığındaki bir komite Şam’da sürekli olarak çalışmaktadır. Enformasyon programlarının birleştirilmesi ve idarî birleşme konusunda bir program yapıldığı ve ortak bir güvenlik örgütü kurulduğu sanılmaktadır. Ayrıca Suriye’nin, yeni kurulacak devletin anayasa taslağını, Irak’ın ise Baas partilerinin birleştirilmesi koşullarını incelemekte olduğu, çeşitli haberlerde yer almaktadır. Gene öğrenildiğine göre, Suriye-Irak sınırı açılmıştır, insanlar yalnızca kimlikleri ile seyahat edebilmektedirler, ayrıca her iki ülke sınırından bir mal kamyonu akımı başlamış durumdadır. Her iki ülke havayolları ortak hizmet görmektedirler. Şubat 1979’dan itibaren ise, üç yıldır kapalı bulunan Irak-Suriye petrol boru hattı açılmıştır.*

Bu birliğin içinde bulunduğu aşamayı kısaca özetledikten sonra, Arap dünyasında birlik sorununun tarihçesine ve BAC deneyimine de kısaca değinmekte sanımız yarar vardır.

Arap halkı dörtüzyıl Osmanlı imparatorluğunun bozunduruğu altında yaşadı. Daha sonra Avrupalı sömürgeci güçler daha kolay yönetmek için uyguladıkları, “böl ve yönet” siyasetinin en güzel örneğini vererek Arap halkını yapay sınırlarla birbirlerinden ayırdılar. Hammadde kaynaklarını sömürdüler, bölgeyi malları için bir pazar ve sermaye yatırımları için elverişli bir alan olarak yıllarca kullandılar. Arap dünyasının zenginliklerinin yabancı tekeller tarafından bu sömürüsü aynı zamanda üretici güçlerin gelişmesini de engelledi. Ve tüm Arap ülkelerinde yaygın ve güçlü olan feodal yapı, 1950’lerin ikinci yarısında birbiri ardısıra yeralan anti-emperyalist ve anti-feodal hareketlere değin süregeldi.**

* *Economist*, 3 Şubat 1979.

** *M. E. in Transition* (L. N. Vatolina), s. 48.

Bu koşullar altında daha önce değinilen diğer dış etkenlerin yanısıra, Türkiye'deki ulusal bağımsızlık savaşından da önemli ölçüde etkilenen Arap dünyasında verilen bağımsızlık mücadeleleri sonucunda birçok ülke siyasal bağımsızlığını kazandı.

Ne var ki, birçok iç ve dış nedenle sanayileşmelerini gerçekleştiremeyen bu ülkeler bu kez İngiliz ve Fransız rakiplerini Arap pazarlarından attıktan sonra, bölgeye yerleşen ve geniş petrol yataklarının ayrıcalıklarını ele geçiren Amerikan emperyalizmine ekonomik alanda sınıksız bağlandılar.*

Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu gelişmeler sonucunda Birinci Dünya Savaşı sırasında sömürgeciliğe ve İkinci Dünya Savaşı sırasında emperyalizme karşı doğan ve giderek olgunlaşan Arap milliyetçiliği, ve Arap ulusal bilincinin beraberinde gelen Arap Birliği düşüncesi kitlelere mal oldu.

İkinci Dünya Savaşına dek soyut terimlerle anlatılmaya çalışılan ve aydın bir zümre ile sınırlı kalan "Arap Birliği" hareketi, Arap halklarını yeniden birleştirmeyi amaçlamaktadır ve Arap ülkelerinin tarihsel durumunu yansıtmaktadır. Bu, değişen koşullardan ya da herhangi bir sınıf veya bir partinin isteğinden doğmamaktadır. Tersine, Arap birliğinin sembolü, sömürgeciliğe ve emperyalizme karşı ulusal bağımsızlık uğruna verilen mücadelenin sonunda doğmuştur.**

Arap ülkelerindeki tüm demokratik güçler bu ilerici içeriği nedeniyle Arap birliği düşüncesini savunmakta ve güçlendirmeye çalışmaktadırlar.

Özellikle 1948'de Filistin topraklarının İsrail tarafından işgali ve bunu izleyen yıllarda diğer Arap topraklarının da siyonist işgale konu olması, yeryüzünün doğu-batı arasındaki stratejik köprübaşlarından birini oluşturan, çoğu enerji deposu bu ülkelerdeki milliyetçilik ve birlik düşüncesini doruk noktasına ulaştırmıştır.

Öte yandan, Arap halkının gittikçe güçlenen anti-em-

* İkinci Dünya Savaşına dek İngiliz tekelleri Ortadoğu petrolünün %80,9'unu, Amerikan tekelleri ise %12,8'ini denetlemekteydi; İkinci Dünya savaşından sonra ise, 1952'de Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu Petrol üretimindeki payı %66'ya ulaştı. (M. E. in Transition, W. Laqueur, s. 489.)

** Political and Social Thought in the M. E., s. 262.

peryalist mücadelesi karşısında, emperyalist ülkelerin "birlik" düşüncesini kendi çıkarları yönünde kullanma çabalarını görmekteyiz. Bu çabalar ilk olarak 1941 yılında Antony Eden'in İngiliz hükümetinin Arap ülkeleri arasındaki bağları daha sıkılaştırması gerektiğini vurguladığı konuşmasıyla resmen açığa çıktı. Daha sonra 1942 yılında Irak'ın Nuri El-Said'in yayımlattığı Mavi Kitapta "Verimli Hilal"i birleştiren bir federal birlik savunduğu görüldü.*

Bunun yanısıra gene İngilizlerin perde arkası çabalarıyla birlik adı altında bir emperyalist oyunundan başka bir şey olmayan "Büyük Suriye" Birliği ortaya sürüldü. 22 Mart 1945'te kurulan Arap Devletleri Liginin** İngiltere kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya çalıştı.

Öte yandan, Amerika Birleşik Devletleri'nin Arap Liginin parçalamak ve sözde "Orta-Doğunun savunulması" amacı etrafında bir Arap ülkeleri bloku ve Amerikan yanlısı rejimler oluşturma yönündeki büyük uğraşlar hepimizin belleğindedir. Bugünün gerici, amerikancı Arap rejimleri, CENTO ve benzeri paktlar bunun en güzel örnekleridir.

Arap dünyasında Arap milliyetçiliği düşüncesine koşut olarak gelişen ilk önemli birlik denemesi 1958'de "BAC" adı altında Suriye-Mısır arasında gerçekleştirilmiştir.

1956 yılında projeyi yönetmek ve uygulaması için önerilerde bulunmak üzere bir komisyonun oluşturulduğu Suriye-Mısır birliğinin ilk planı, her iki devletin kendi yönetimlerindeki otonomi saklı tutulmak suretiyle, bir federasyonun kurulması idi. Baas partisi ve tutucu milliyetçilerin savunduğu bu plan, Nasır ve çevresindeki kişilerce benimsenmedi.

Sonuçta tek bir devlet ve tek bir yönetim biçimi olarak belirlenen, bununla birlikte Nasır'ın kişiliği, Suriye'nin iç koşulları ve başka nedenlerle daha çok Suriye'nin Mısır içinde erimesi sonucuna ulaşan BAC 1958'de kuruldu. Yapılan halk oylamasında Nasır BAC devlet başkanı seçildi. Baas'ın o dönemdeki liderlerinden Bitar, Eflak, Adasi önemli mevkilere getirildiler.

* "Verimli Hilal", Suriye, Filistin, Irak ve Transjordan denilen bölgeyi içine almaktadır.

** 1945'te kurulan Arap Devletleri Ligi Mısır, Suriye, Irak, Lübnan, Suudi Arabistan, Yemen, Transjordan ve (1953'te katılan) Libya'dan oluşmaktadır. Bütün bu ülkeler, ayrıca 1951'de Arap Ortak Güvenlik Paktını onayladılar.

Bu koşullar altında daha önce değinilen diğer dış etkenlerin yanısıra, Türkiye'deki ulusal bağımsızlık savaşından da önemli ölçüde etkilenen Arap dünyasında verilen bağımsızlık mücadeleleri sonucunda birçok ülke siyasal bağımsızlığını kazandı.

Ne var ki, birçok iç ve dış nedenle sanayileşmelerini gerçekleştiremeyen bu ülkeler bu kez İngiliz ve Fransız rakiplerini Arap pazarlarından attıktan sonra, bölgeye yerleşen ve geniş petrol yataklarının ayrıcalıklarını ele geçiren Amerikan emperyalizmine ekonomik alanda sınıksız bağlandılar.*

Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu gelişmeler sonucunda Birinci Dünya Savaşı sırasında sömürgeciliğe ve İkinci Dünya Savaşı sırasında emperyalizme karşı doğan ve giderek olgunlaşan Arap milliyetçiliği, ve Arap ulusal bilincinin beraberinde gelen Arap Birliği düşüncesi kitlelere maloldu.

İkinci Dünya Savaşına dek soyut terimlerle anlatılmaya çalışılan ve aydın bir zümre ile sınırlı kalan "Arap Birliği" hareketi, Arap halklarını yeniden birleştirmeyi amaçlamaktadır ve Arap ülkelerinin tarihsel durumunu yansıtmaktadır. Bu, değişen koşullardan ya da herhangi bir sınıf veya bir partinin isteğinden doğmamaktadır. Tersine, Arap birliğinin sembolü, sömürgeciliğe ve emperyalizme karşı ulusal bağımsızlık uğruna verilen mücadelenin sonunda doğmuştur.**

Arap ülkelerindeki tüm demokratik güçler bu ilerici içeriği nedeniyle Arap birliği düşüncesini savunmakta ve güçlendirmeye çalışmaktadırlar.

Özellikle 1948'de Filistin topraklarının İsrail tarafından işgali ve bunu izleyen yıllarda diğer Arap topraklarının da siyonist işgale konu olması, yeryüzünün doğu-batı arasındaki stratejik köprübaşlarından birini oluşturan, çoğu enerji deposu bu ülkelerdeki milliyetçilik ve birlik düşüncesini doruk noktasına ulaştırmıştır.

Öte yandan, Arap halkının gittikçe güçlenen anti-em-

* İkinci Dünya Savaşına dek İngiliz tekelleri Ortadoğu petrolünün %80,9'unu, Amerikan tekelleri ise %12,8'ini denetlemekteydi. İkinci Dünya savaşından sonra ise, 1952'de Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu Petrol üretimindeki payı %66'ya ulaştı. (M. E. in Transition, W. Laqueur, s. 489.)

** Political and Social Thought in the M. E., s. 262.

peryalist mücadelesi karşısında, emperyalist ülkelerin "birlik" düşüncesini kendi çıkarları yönünde kullanma çabalarını görmekteyiz. Bu çabalar ilk olarak 1941 yılında Antony Eden'in İngiliz hükümetinin Arap ülkeleri arasındaki bağları daha sıkılaştırması gerektiğini vurguladığı konuşmasıyla resmen açığa çıktı. Daha sonra 1942 yılında Irak'ın Nuri El-Said'in yayımlattığı Mavi Kitapta "Verimli Hilal"i birleştiren bir federal birlik savunduğu görüldü.*

Bunun yanısıra gene İngilizlerin perde arkası çabalarıyla birlik adı altında bir emperyalist oyunundan başka bir şey olmayan "Büyük Suriye" Birliği ortaya sürüldü. 22 Mart 1945'te kurulan Arap Devletleri Ligi** İngiltere kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya çalıştı.

Öte yandan, Amerika Birleşik Devletleri'nin Arap Ligi'ni parçalamak ve sözde "Orta-Doğunun savunulması" amacı etrafında bir Arap ülkeleri bloku ve Amerikan yanlısı rejimler oluşturma yönündeki büyük uğraşlar hepimizin belleğindedir. Bugünün gerici, amerikancı Arap rejimleri, CENTO ve benzeri paktlar bunun en güzel örnekleridir.

Arap dünyasında Arap milliyetçiliği düşüncesine koşut olarak gelişen ilk önemli birlik denemesi 1958'de "BAC" adı altında Suriye-Mısır arasında gerçekleştirilmiştir.

1956 yılında projeyi yönetmek ve uygulaması için önerilerde bulunmak üzere bir komisyonun oluşturulduğu Suriye-Mısır birliğinin ilk planı, her iki devletin kendi yönetimlerindeki otonomi saklı tutulmak suretiyle, bir federasyonun kurulması idi. Baas partisi ve tutucu milliyetçilerin savunduğu bu plan, Nasır ve çevresindeki kişilerce benimsenmedi.

Sonuçta tek bir devlet ve tek bir yönetim biçimi olarak belirlenen, bununla birlikte Nasır'ın kişiliği, Suriye'nin iç koşulları ve başka nedenlerle daha çok Suriye'nin Mısır içinde erimesi sonucuna ulaşan BAC 1958'de kuruldu. Yapılan halk oylamasında Nasır BAC devlet başkanı seçildi. Baas'ın o dönemdeki liderlerinden Bitar, Eflak, Adasi önemli mevkilere getirildiler.

* "Verimli Hilal", Suriye, Filistin, Irak ve Transjordan denilen bölgeyi içine almaktadır.

** 1945'te kurulan Arap Devletleri Ligi Mısır, Suriye, Irak, Lübnan, Suudi Arabistan, Yemen, Transjordan ve (1953'te katılan) Libya'dan oluşmaktadır. Bütün bu ülkeler, ayrıca 1951'de Arap Ortak Güvenlik Paktını onayladılar.

Üç-buçuk yıl süren ve 28 Ekim 1961 yılında Suriye'de yeralan bir askerî darbe ile sona eren BAC döneminde Suriye'de yapılmaya başlanan temel ekonomik ve siyasal dönüşümler şöyle sıralanabilir:

Bütün bankalar ve sigorta şirketleri devletleştirildi. Bütün büyük şirketler ve firmalar devlete devredildi, daha önce 80 hektarla sınırlanan azamî toprak miktarı yarıya düşürüldü, bir "fazla" vergilendirme sistemi getirilerek azamî bireysel gelir yılda 15.000 Mısır paundu (40 bin dolar) ile sınırlandırıldı, bütün girişimlerde elde edilen kârın ¼'ünün doğrudan doğruya veya toplumsal hizmet biçiminde çalışanlar arasında paylaşılması öngörüldü, işsizliği azaltmak amacıyla işgünü yedi saate indirildi.* Bir kişinin birden fazla iş sahibi olması yasaklandı. Suriye ve Arap paraları Arap dinarı bazında birleştirildi, ki özellikle bu son önlem Suriye burjuvazisinin hoşnutsuzluğunu son haddine vardırdı.** Yani Mısır'da "sosyalizm" adına ne yapılmış ise, aynen Suriye'ye yansıtıldı.

Tarımda alınan önlemlerle, kuzey-doğu Suriye'deki bakır topraklar traktörün açtığı yoldan kapitalistleşme sürecine doğru ilk adımı attı. Daha ileri gelişmeler için, sulama çalışmaları, gübre üretimi ve benzeri girişimler gerekiyordu. Birlik sırasında, bu konuda, ancak planlar yapılabilir; Hama'da kurulan bir gübre fabrikasının*** dışında, Birliğin ömrü, başlatılan kapitalistleşme sürecini tamamlamaya yetmedi. Gene de Fırat barajının yapımı için, ayrıca Suriye'nin tahıl ve pamuğunu Cezire'den Lataika'ya taşıyacak bir demiryolu projesi için SSCB yardımı garantilendi.

Mısır'da Nasır'ın kurduğu devlet otoritesinin, yapısal olarak tam tersinin egemen olduğu Suriye'de, iş çevreleri, tüccarlar, büyük toprak sahipleri daha çok bir devlet kapitalizmi olarak nitelendirilebilecek bu önlemlere ve toprak yasalarına tümüyle karşı çıktılar.

Siyasal önlemlerin başında ise yine Mısır'daki gibi başta Komünist Partisi olmak üzere, "Ulusal Birlik" adlı nasırcı devlet partisi dışındaki (Baas dahil) tüm partilerin kapa-

* Sharabi, *Governments and Politics of the M. E. in the 20th Century*, s. 212.

** *The Middle East in Foreign Affairs*, s. 538.

*** *A Middle East Reader*, s. 304.

tilması gelmektedir.

Orduda birtakım değişiklikler yapıldı. Suriye ordusunun kilit başlarına Mısırlı subaylar getirildi. Bürokratik kademe arasında da önemli değişiklikler yapıldı.

Bütün bu girişimler, özellikle ordu içinde, bürokrat kesim arasında ve güçlü Mısır ekonomisi tarafından pazarları ellerinden alınan ve reform programıyla çıkarları zedelenen egemen Suriye sınıfları içinde büyük huzursuzluk yarattı.

Birliğin yıkılmasında en temel nedenlerden biri, BAC döneminde ekonomik çıkarları ciddi olarak sarsılan Suriyeli büyük toprak sahipleri ve iş çevrelerinin çabalarıdır. 1958-59 yıllarında yaklaşık olarak 120 milyon doların üzerinde olduğu sanılan Suriye sermayesinin illegal yollardan Lübnan ve Avrupa bankalarına kaçırıldığı bilinmektedir.* Öte yandan, yine başka bir kaynağa göre, 28 Eylül 1961 ayırımı darbesinde yeralan unsurlar, çıkarlarını saklı tutmanın tek yolunu ayırımı bulan tüccarlar, toprak sahipleri ve kapitalistlerdir.** Birliğe belirleyici darbenin kim tarafından indirildiği, açıkça görülmektedir.

Baas Partisi ile Nasır arasındaki ideolojik ve kişisel sorunlar da önemli bir başka neden olarak ortaya çıkmaktadır.

Baas Partisini Mısır'la birleşmeye iten nedenlerden belki de en başta geleni, ülke içinde giderek güçlenen komünist hareket olmuştur. Ordu içinde, aydınlar, öğrenciler arasında dayandığı yığınsal tabanının ayağının altından kaymakta olduğunu gören partiye, başlangıçta Mısır ile birleşerek Nasır'ın anti-komünizminden yararlanmak bir kurtuluş olarak görünmüştür. Ne var ki, Baas'ın siyasal rakiplerini ortadan kaldıracak olan parti kapatma eylemi tek yanlı işlemedi. Nasır Suriye'de komünist etkinliğine son verdi ve bu işi yaparken Baas'ın da dahil olduğu milliyetçi unsurları kullandı. Ama daha sonra Baas'ı ve diğer milliyetçi grupları da eritme yoluna girdi.*** 1959 yılında yapılan seçimlerde Su-

* Sharabi, *Governments and Politics of the M. E. in the 20th Century*, s. 132.

** *The Arab Bath Socialist Party, History, Ideology and Organisation*, s. 61.

*** *The Arab Bath Socialist Party, History, Ideology and Organisation*, s. 58-59.

riye kesimindeki oyların yalnız %3'ünü alabilen baasçılar resmî açıklamalarında "sosyalist unsurların" seçilmesinden duydukları hoşnutluğu dile getirdiler, ama partide hoşnutsuzluk gittikçe artmış, kopmalar başlamıştı. Önemli bir hizbin başını çeken Ekrem El Hawrani, bu dönemde partiden ayrıldı. Bunun yanısıra "nâsırcı" bir başka ekip de partiyi terketti.

Ashında Baas Partisi ile Nasır arasında, toprak reformu konusu dahil olmak üzere, yapılan reform hareketlerinin hemen hemen tümü üzerinde fikir ayrılığı vardı. Baasçılar, banka ve sigorta şirketlerinin devletleştirilmesini "sermayenin özel ellerden bürokratlara geçmesi", yani "devlet" kapitalizmi olarak nitelendiriyorlar,* Suriye'nin Mısır tarafından bir pazar olarak kullanıldığı kanısını taşıyor ve Nasır'ın otoriter yönetimine sert bir biçimde karşı çıkıyorlardı. Buna karşın, sonuna dek Birliğe bağlı kalmaları ilginçtir.

Bu olumsuz gelişmelere bir de doğal afetlerin eklenmesi, Birliğin sonunu çabuklaştırdı. Birliğe karşı çıkan güçler, bu döneme raslayan ve 3,5 yıl süren kıtlığı iyi bir propaganda olarak kullandılar.

Koşullarını kabaca özetlemeye çalıştığımız bu tarihsel deneyim, arada geçen birkaç başarısız birlik girişiminin dışında, yirmi yılı aşkın bir süre sonra, yeniden, değişik bir biçimde yinelenme yolundadır. Bizim açımızdan önemi de buradadır.

Şimdi, bugün gerçekleşme yolunda epey yol almış Suriye-Irak birliğinin çeşitli yönlerini irdeleyebiliriz.

Kanımızca, bu kez, bu birlik girişimini hızlandıran en önemli etken Mısır-İsrail anlaşmasıdır. Bu anlaşma ile Filistin cephesinin kuzey kanadında oluşan dengesizlik, yani Mısır'ın nötralize olması, savaş-dışı bırakılması Suriye'yi cepheye İsrail'le tek başına karşı karşıya bırakmıştır. Bu arada Lübnan'da İsrail'in açık desteğinde bağımsızlık ilân ederek ayrı bir devlet (!) kuran Lübnanlı sağcı falanjistler de düşman cephesini güçlendirmiş, böyle bir birliği, en azından askerî bir birliği zorunlu hale getirmiştir. Orta-Doğu'da her sorun, bir yerde, Filistin olayı ile ilişkilidir. Çünkü İs-

* *Ibid.*, s. 60.

rail etrafındaki tüm ülkeler İsrail'in fiili işgali altındadır. Bölgedeki her rejimin ilk sorunu siyonist işgal sorunudur.

1973 Arap İsrail zaferini paylaştığı Mısır'la Camp David anlaşmasıyla iyice ayrı düşen, ve stratejik önemi nedeniyle İsrail'in ödün vermeye pek yanaşmadığı Golan tepeleri işgal altında bulunan Suriye'nin özellikle 1967'deh bu yana olaylar karşısında takındığı tutum, çoğu kez, İsrail'e karşı kuzey cephesini oluşturan Ürdün, Lübnan ve Irak'la çeşitli biçimlerde yakınlaşmalara giderek bu cepheyi güçlendirmek doğrultusunda olmuştur.

Resmî planda sonuçlanmamakla birlikte Ürdün-Suriye-FKÖ'nü birleştirme yönündeki Suriye çabalarını, Suriye'nin Lübnan savaşına günümüze dek süregelen müdahalesini, "sosyalist" Baas iktidarını Ürdün kralı Hüseyin'le aynı bataklığa düşüren, Kanlı Eylülün Lübnan'da yinelenen devamı olan Tel Zaatar katliamını ve yukarda sözünü ettiğimiz Ürdün-Suriye-FKÖ birliği konusunu Faruk Kaddumi'nin şu konuşması açıklığa kavuşturmuştur. Kaddumi'ye göre, Suriye'nin Lübnan'da "solcu" müslümanlarla Filistinliler üzerine giriştiği saldırının siyasal amacı "... topların ve tankların salvoları arasında, bizim önlemek istediğimiz, Filistin'in bir kesimini de içerecek bir Suriye-Ürdün-Lübnan federasyonu kurmaktır. Suriye'nin Filistin devrimini ve Lübnan ulusal hareketini silahsızlandırma isteği altında yatan budur."*

Birlik başarıya ulaştığı takdirde İsrail'in kuzey cephesine dört yüzbin asker, dörtbin tank ve 750 savaş uçağı yerleştirmek olanağı doğacaktır. Londra kaynaklı Stratejik Çalışmalar Enstitüsünün tahminlerine göre, Suriye, Irak ve Ürdün'ün toplam askerî birlik sayısı İsrail'den üstündür.** İsraili bir general, 1 Aralık 1978 tarihli *Events* dergisinde, Irak ordusunun büyüklük açısından İsrail için en büyük tehlikeyi oluşturduğunu vurgulamıştır.

Birleşme olayı Suriye'nin çok yüklü olan ve her yıl bütçede oldukça büyük bir toplama ulaşarak bütçeyi adeta çöktüren savunma harcamalarında da bir rahatlama sağlayacağı benzenmektedir. Suriye şimdiden 1979 askerî bütçesini

* Cengiz Çandar, *Direnen Filistin*, s. 456.

** *Le Monde Diplomatique*, Nisan 1979, s. 9.

iki katına çıkararak, yaklaşık olarak 2 milyar dolar yapmıştır. 1977'de 6,5 milyar dolar olarak tahmin edilen Suriye GSMH'sinin 1/3'ünden biraz az olan bu toplamı Suriye'nin tek başına karşılamayı düşünmediği açıktır.* Ayrıca Suriye'nin satın alma talebi SSCB tarafından reddedilen MİG-27 uçakları konusunda, birleşme gerçekleştiği takdirde, satıcı ülkenin daha farklı bir tavır takınacağı beklenmektedir.**

Özetle, askerî yönden Suriye'nin birlik sonucunda oldukça kazançlı çıkacağı hiç kuşku götürmemektedir.

Ekonomik plana gelince: 3 Şubat 1979 tarihli *Economist* dergisine göre, bu tarihten birkaç ay önce açılan Suriye-Irak sınırı şimdiden Suriye ekonomisini hareketlendirmiştir. En önemlisi üç yıldır Banyas limanına akmayan Irak petrolerinin 24 Şubat 1979'dan beri yeniden Suriye-Irak petrol boru hattından geçerek Akdeniz'e ulaşmasıdır. Kesintinin Suriye ekonomisine kaybettiği değer 500 milyon dolar olarak tahmin edilmektedir.***

Gene aynı derginin yorumuna göre, teyid edilmiş petrol rezervleri 34.500 milyar varil olan ve kişi başına düşen yıllık gelirin on yılda 200 dolardan 1.400 dolara çıktığı Irak'ın Suriye ile birliği sonunda sağlanabilecek tarımsal ve ekonomik gelişmeler yabana atılır gibi değildir. Ne var ki, bu yorum ister istemez BAC deneyiminde daha güçlü Mısır burjuvazisinin Suriye pazarlarında kurduğu egemenliği anımsatmaktadır.

Suriye açısından birlik olayının olumlu olabilecek başka yönleri de vardır, ki bunların başında FKÖ'nün durumu gelmektedir. Daha önce de değinildiği gibi, tüm Arap rejimleri gibi Suriye'nin de FKÖ yönetimi üzerinde etkin olma çabaları vardır. Suriye'nin 1975 yılı başlarında FKÖ'ne Suriye-Ürdün birliğine katılma önerileri, bunun FKÖ tarafından reddedilmesi, ardından Suriye'nin El Saika ve Lübnan'a soktuğu Hittin tugayı ile FKÖ yönetimini ele geçirme çabaları bu arada anımsanması gereken olaylardır.

Birlik gerçekleştiği takdirde Suriye'nin FKÖ üzerindeki baskılarının artabileceği hiç de yadsınabilir bir tahmin

* *Le Monde Diplomatique*, Nisan 1979, s. 9.

** *Economist*, 3 Şubat 1979.

*** *Le Monde Diplomatique*, Nisan 1979, s. 9.

olmasa gerek.

Bütün bunların yanı sıra Hafız Esat yönetiminin Lübnan savaşında taraf değiştirmesi sonucu kaybettiği prestij, halen ülkede Baas iktidarını sarsan ülke-içi ekonomik güçlükler, bu birlik ile onarılması ve güçlendirilmesi düşünülen yönler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her iki ülkede de hemen hemen aynı yıllarda iktidarı almış olan Baas partilerinin bölgesel kanatlarının birleşmesinin, en azından güçlü geçmişleri olan her iki ülke komünist hareketlerine karşı Baas'a güç katacağı açıktır.

Suriye açısından birçok yönünü irdelemeye çalıştığımız bu olay Irak'a neler getiriyor?

İsrail'le doğrudan bir toprak sorunu olmamakla birlikte uzun yıllar bir Batı sömürgesi olmuş ve kaderini diğer ilerici Arap rejimleriyle yaklaşık olarak aynı yıllarda değiştirerek siyasal bağımsızlığı kazanmış olan Irak, anti-emperyalist tutumunda genellikle bir sapma göstermemiş, Filistin devriminin tutarlı bir savunucusu olmuştur.

Afganistan ve İran'daki son gelişmeler Irak Baas iktidarını güç durumda bırakmışa benzemektedir. 1973 ilkbaharından bu yana Baas partisinin yaptığı çağrı ile Ulusal İlerici Cepheye yeralan IKP'nin sanayi, liman ve demiryolu işçileri arasında ve Irak'ın güneyinde köylüler ve öğrenciler arasında artmakta olduğu söylenen* etkinliği ve sovyetik tutumu, Irak Baas Partisini tedirgin eder görünmektedir.

Her iki ülkenin birleşmesinin gerek komünistlere karşı, gerek ülkenin kuzeyinde hâlâ bir çözüme kavuşturulamamış olan Kürt sorununa karşı Irak hükümetini, görece de olsa güçlendireceğe benzemekte, Irak'ta gerçekleşme olasılığının ne denli güçlü olduğunu tahmin etmenin çok zor olduğu Afganistan türü bir darbe olasılığını da oldukça zayıflatmaktadır.

Bilindiği gibi İran devriminin önünde çözüm bekleyen en ivedi sorunlardan biri, ilk özgür cumhuriyetlerini İran'ın Mehabat bölgesinde kurmuş olan ve bugün devrin hükümetinden bazı ulusal talepleri olan Kürtlerle arasındaki sorundur. Bu olgu İran kadar, hatta belki daha da çok Irak'ı

* *Events*, 14 July 1978, n° 47.

ilgilendirmektedir. Etnik sorunların, özellikle Kürt sorununun yıllardır olumlu bir noktaya ulaşamadığı Irak'ta, İran devriminden sonra çalkantıların arttığı, gelen haberler arasındadır, Irak Baas iktidarı, Suriye-Irak birliği ile ülke içindeki durumunu güçlendirecek olursa, sorunları kendi açısından daha kolay çözümlenmeyi umabilir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Camp David anlaşmasıyla Arap dünyasından soyutlanan Mısır'ın bölgede yarattığı boşluğu doldurmaya aday iki grup ülke vardır. Bunlardan biri, ilerici Arap rejimleri diye nitelenen Suriye, Irak, Libya, Cezayir gibi ülkeler; diğeri ise, Sudan, Suudi Arabistan, Küveyt, Birleşik Arap Emirlikleri gibi tutucu Arap rejimleridir.

Bu birleşme bölgedeki boşluğu doldurmaya aday, güçlü bir Baas iktidarı yaratacağına benzemektedir.

Genelinde ele alındığı zaman, adı geçen birleşmenin bir yönü, bölgede emperyalizme karşı oluşan cepheyi kuşku götürmez bir biçimde güçlendireceği olgusudur. Dolayısıyla, bu yönüyle olumlu bir gelişmedir. Ancak bu birliğin FKÖ yönetimi, bu ülkelerdeki sol hareketler ve Irak'taki ulusal hareket açısından olumsuz gelişmelere neden olabileceği de unutulmamalıdır.

KAYA GÜVENÇ

AFGANİSTAN'DA DEMOKRATİK DEVRİM

BİRLEŞMİŞ Milletler raporlarında dünyanın en yoksul onbir ülkesi arasında sayılan Afganistan'da 27 Nisan 1978 tarihinde meydana gelen hükümet darbesi ve darbeyi izleyen gelişmeler, gözleri bu ülkeye çevirdi. Kuzeyinde Sovyetler Birliği, Doğu ve Güneydoğusunda Çin ve Hindistan, Güneyinde Pakistan ve Batısında İran'la çevrili bulunan Afganistan, Güney Asya ve emperyalizmin "emniyet kemeri" açısından önemli bir jeopolitik konumdadır.

Hükümet darbesiyle değişen iktidarın anti-emperyalist yapısı nedeniyle, batı daha ilk gününden itibaren Afganistan'a karşı bir tutum takındı. *The Economist* dergisi 6 Mayıs 1978 tarihli sayısında "Sovyet etkisinin artacağını", "bu gelişmeyi güney-batı Asya'da kullanmak isteyeceklerini" yazıyordu. Aynı derginin 9 Aralık 1978 tarihli sayısında yer alan *The Crumbling Triangle* ("Harap Olan Üçgen") başlıklı yazısında ise Afganistan, Türkiye, Etyopya arasında yer alan ülkelerdeki gelişmeleri inceleyerek, "Afganistan'da Sovyet yanlısı bir darbe gerçekleştiğini", bu darbenin "muh-

temelen Ruslar istediği için meydana geldiğini” belirtiyor ve Kissinger’in “Etyopya, Güney Yemen ve Afganistan’dan geçen ve Vietnam’dan Angola’ya kadar uzanan jeopolitik çöküş”ten sözettiğini aktarıyordu.* NATO Avrupa Müttefik Kuvvetler Komutanı A. Haig ise, bu görevi bırakmadan bir süre önce verdiği demeçte “Atlantik Paktının Afganistan, Güney Yemen ve Etyopya’da Sovyetler Birliği’ne bağlı devletlerin ortaya çıkmasına dikkat etmesi gerektiğini” tembih ediyordu.¹ Afganistan darbesi, Sovyetler Birliği’nden yardım gören bazı ülkeler tarafından ise, “kendi ülkelerinde yinelenmemesi için önlemler gerektiren bir gelişme” olarak kabul edildi.

Sosyalist ülkelerle bağımsızlığına kavuşmuş ülkeler tarafından emperyalizme karşı kazanılan yeni bir adım olarak selamlanan Afganistan devrimini, niteliğini ve gelişmeleri bu yazıda kısaca anlatmaya çalışacağız.

KISA TARİHÇE

Afganistan, İngiltere’nin Hindistan’daki çıkarları nedeniyle, 1919 yılına kadar, bu ülkenin işgalinde ya da vesayetinde kaldı. Bu tarihte zorlu bir mücadeleyle, Afganistan bağımsızlığına kavuştu. Emanullah Han yönetimi Sovyetler Birliği’yle yakın ilişkiler içine girdi, Hindistan’daki devrimcilere yardım etti. Türkiye devriminden de etkilenen Emanullah Han bir anayasa çıkardı, bir dizi reform girişimleri, özellikle de toprak vergisi konulmak istenmesi üzerine 1929’da çıkan isyan sonunda Emanullah Han tahttan indirildi. İsyancılar reformları iptal ettiler. Bir yıl sonra, Paris’te elçilik görevinde bulunan ve İngilizlerin de desteklediği Şah Nadir, yönetimi ele geçirdi. Şah Nadir, reformları ülkenin feodal yapısının gereklerine uyarladı. Dış politikada

¹ Aktaran: Dimitr Volsky, “The Hidden Springs of the Anti-Afghan Stratagem”, *The New Times*, 1979, n° 16.

* Okurlara, aynı yazıda Türkiye ile ilgili yorumları da aktarmakta yarar gördük. Yazı, “Türkiye’de olanaklar ölçüsünde yansız bir başbakanın, Ecevit’in iktidara gelmesini”, sözkonusu üçgen içindeki “üzücü olaylar” arasında saymakta, bu gelişmeyi “Batının öngördüğü ama engellemek için hiç bir şey yapmadığı” bir gelişme olarak belirtmekte ve bir zamanlar açıkça batı yanlısı olan Kuzeyin (Türkiye, İran, Pakistan ve bir ölçüde Afganistan) “nerdeyse tamnmaz bir durumda olduğunu” ileri sürmektedir.

ise görünüşte bir İngiltere-Sovyetler Birliği dengesi sürdü-rüldü, ancak Enver Paşa yanlısı Türkmenlerin Sovyetler Birliği’ne karşı mücadelesinde Afganistan’ı üs olarak kullanmalarına olanak sağladı.² Şah Nadir’in 1933’te öldürülmesi üzerine, yerine oğlu Zahir geçti. Afganistan 1937’de Irak, İran ve Türkiye’yle Saadabad Paktına girdi. Bu yıllarda Almanya’yla ilişkiler gelişti. İkinci Dünya Savaşında yalnız kalan ülke, Sovyetler Birliği ve İngiltere’nin Almanların ül-ke dışına çıkarılması isteğini —İran’ın aksine— kabul etti.

Savaş yıllarına dek Sovyetler Birliği’nden önemli miktarda yardım alan Afganistan, savaşın başlamasıyla bu yardımdan yoksun kaldı ve dışsıtım için Hindistan’la ilişkilerini güçlendirdi. Bu durum Afganistan’ın, giderek İngiltere’ye bağımlılığını artırdı. Savaş yılları sonuna doğru Afgan subaylarının eğitiminin Hindistan’da yapılması, İngiliz ordu fazlalarının Afganistan’a verilmesi için anlaşmalar yapıldı. İngiltere ülke içindeki kültürel çalışmalarını artırdı. Aynı yıllarda Afganistan ABD’yle diplomatik ilişkiler kurdu.

Afganistan savaş yılları sırasında önemli miktarda döviz elde etme olanağını buldu. Sovyetler Birliği’nin kuzu kürkü dışsıtımının durması, Afganistan’ı bu alanda tekel durumuna geçirdi, ülke içinde ticaret canlandı; iç pazarın genişlemesi için talep arttı. Savaşı izleyen yıllarda Amerikan firmaları yol, köprü, baraj inşaatlarına girişti; ABD dış yardım yapmaya başladı.

1947’de Hindistan’da İngiliz yönetiminin sona ermesi ve Pakistan’ın kurulmasıyla bölgedeki uluslar sorunu yeni boyutlara erişti. Pakistan’daki Paştuların oturduğu bölgenin Afganistan’a dahil edilmesi talepleri nedeniyle iki ülke ilişkileri gerginleşti. Emperyalizmin CENTO ve SEATO üyesi Pakistan’a ağırlık vermesiyle Afganistan’ın dış yardımlarını azalttı. Öte yandan savaş sonrasında dünya pazarlarına Sovyetler Birliği’nin ve Güney Afrika’nın yeniden girmesiyle kuzu kürkü dışsıtımı eski katkısını yapamaz duruma girdi, ülkenin geri ve bozuk ekonomisi gittikçe daha kötüleşti.

1953 yılında Muhammet Davut Han’ın başbakanlığa ge-

² George Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, Cornell University Press, 1962, s. 244. [Tarihle ilgili olarak, bu yapıttan ve *Middle East and North Africa 1976-77*, Europe Publications, adlı yapıttan yararlanılmıştır.]

lişi, Afganistan'ın politikasında önemli değişikliklere yolaçtı. Aşiret reislerinden oluşan ve yalnızca ülkenin çok önemli sorunlarını görüşmek üzere toplanan Loya Jirga, bir yandan Paştuların Pakistan'da yaşadığı bölgelerde plebisit isteğini sürdürme kararını alırken, bir yandan da "Pakistan'ın ABD'den silah alma kararıyla bozulan güç dengesini yeniden sağlamada yol ve araç bulması" için hükümete yetki veriyordu.³ Kararı izleyen aylarda Sovyetler Birliği'yle bir dişi anlaşma yapıldı. Sovyetler Birliği bu anlaşmalar uyarınca Afganistan'a makine, araç-gereç yardımı yapmayı, kredi vermeyi ve çeşitli projelere katkıda bulunmayı taahhüt ediyordu. 1956'dan itibaren Sovyet ve Çek yapısı silahlar Afganistan'a gelmeye başladı. Bu arada ABD'yle yeniden yakın ilişkiler gelişti. 1960'taki U-2 olayı bu ilişkileri belli ölçülerde gerginleştirdiyse de Afganistan hem Sovyetler Birliği'yle hem de batıyla ilişkilerini belli bir denge içinde tutmaya devam etti. 1960'larda Sovyetler Birliği'nin yaptığı yardım 250 milyon dolara ulaşırken, ABD'nin yardımı da 180 milyon doları buluyordu.⁴

Davut Han 1963'te başbakanlıktan uzaklaştırıldı. 1964 yılında yeni bir anayasa hazırlandı ve meşrutiyete geçildi. Loya Jirga resmen kaldırıldı. Ancak ülkenin feodal yapısı hâlâ sağlamlığını koruyordu. Yeni meclisler bir anlamda Loya Jirga'nın devamı oldular.

Ülkede filizlenen ticaret burjuvazisi bu gelişmelerde aradıklarını bulamadılar. Egemen ulus durumunda bulunan Paştular dışında gelişen ticaret burjuvazisi özellikle Tacikler ve Uzbeklerden oluşuyordu. Bunlar daha 1933 yılında Herat kentinde ilk bankayı kurmuşlardı. 1954 yılında Paştan Ticaret Bankasının kurulması, önemli fabrikaların %51 paylarının devlet tarafından satın alınması bu kesimde büyük tepkilere yolaçmıştı.⁵ 1957'den sonra yürürlüğe konan kalkınma planları da aşiretlerin ve toprak beylerinin isteği doğrultusunda yönlendirildi.

Ekonomisi sürekli bir gerileme gösteren Afganistan'da 1971 yılında, o zamana kadar görülmemiş büyüklükte ku-

³ agy., s. 247.

⁴ agy., s. 254.

⁵ Jean-Charles Blanc, "L'Afghanistan Entre La Traditionet Le Modernisme", *Le Monde Diplomatique*, Eylül 1979; s. 19.

raklık tam bir yıkım oldu. Tarımsal üretim hızla düşerken hayvanların dörtte-üçü yokoldu. Büyük bir açlığın başgösterdiği bu yıllarda yiyecek fiyatları başdöndürücü bir hızla arttı. Buğday fiyatı yer yer on katına kadar arttı. Bu durumdan en çok yararlanan sınıf yine toprak ağaları oldu.⁶

Bu olumsuz gelişmeler ticaret burjuvazisi dışında küçükburjuva katmanları da rahatsız etmekteydi. 1960'lardan beri Sovyetler Birliği'nde eğitim görmüş subaylar, dış ülkelerde eğitim gören çeşitli meslek grupları, çok düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalan memurlar önemli bir muhalefet oluşturuyordu. Bu durum Temmuz 1973'te bir hükümet darbesiyle sonuçlandı. Ordunun yürüttüğü hareketin başına Muhammet Davut getirildi ve cumhuriyet ilan edildi. Davut devlet başkanı oldu.

1978 ÖNCESİNDE AFGANİSTAN'IN DURUMU

Bağımsızlığından altmış yıl kadar geçmiş, 1973'te cumhuriyeti ilan etmiş olmasına karşın Afganistan dünyanın en yoksul ülkelerinden birisidir. 1974 yılı verilerine göre Afganistan'da kişi başına GSMH 113 dolardır. Aynı yıl tüm kapitalist ülkelerin ortalaması 1.530 dolar, bunların içindeki geri kalmış ülkelerin ortalaması ise 419 dolardır.⁷ Bu durumyla Afganistan, Birleşmiş Milletler örgütü tarafından 1973-74 yıllarında kişi başına GSMH'sı 400 dolardan az olan 11 ülkenin içinde sayılmıştır.*

Afganistan çok yoksul bir ülke olarak kalmamakta, petrol üreticisi ülkeler dışında, emperyalizme bağımlı tüm ülkeler gibi, hatta onların ortalamasından da daha hızlı bir biçimde yoksullaşmaktadır. 1965-1974 yılları arasında, yıllık ortalama kişi başına GSMH %1 oranında artmıştır.⁸ 1970

⁶ agy.

⁷ *United Nations, Yearbook of National Accounts 1977*. [Bu bölümde başkaca bir kaynak gösterilmeyen yerlerde ulusal gelirle ilgili veriler bu yapıtın; dış ticaret verileri UN, *Yearbook of International Trade Statistics 1977*'den; çalışma ile ilgili veriler, UN *Yearbook of Labour Statistics 1978*'den; tarımla ilgili veriler UN, *FAO Production Yearbook 1977*'den; sanayiyle ilgili veriler UN, *Yearbook of Industrial Statistics 1976*'dan alınmıştır.]

⁸ *The Economist*, 7 Mayıs 1977; s. 62.

* Diğer ülkeler Bengaldeş, Burma, Burundi, Etyopya, Gine, Haiti, Hindistan, Madagaskar, Nepal ve Sudan'dır.

yılında Afganistan'daki kişi başına GSMH'nın tüm kapitalist ülkelerin ortalama kişi başına GSMH'sına oranı %10,43 iken bu oran 1974 yılında %7,38'e düşmüştür. Aynı yoksullaşmayla ilgili olarak —GSMH konusunda daha önceki yıllar için yeterli veri bulunamaması nedeniyle— 1948-1975 yılları arasında Afganistan dış ticaretinin dünya ticareti ile karşılaştırılması ilginç sonuçlar vermektedir. 1948'de Afganistan'ın dışalım tüm dünya dışalımının onbinde 9'unu, dışatımı tüm dünya dışatımının onbinde 8,5'ini oluşturmaktaydı. 1975'te bu oranlar onbinde 3,8 ve onbinde 2,5'e düşmüştür. Bu yıllar arasında (OPEC hariç) az gelişmiş ülkelerin dışalım ve dışatımı %764 ve %594 artarken, Afganistan'ın dışalım ve dışatımı sadece %501 ve %355 artmıştır.

Afganistan'ın bu durumunda ülkede egemenliğini sürdüren feodalizmin büyük etkisi bulunmaktadır. 1978 darbesinden sonraki tarım bakanlığının tahminlerine göre köylü ailesinin üçte-birinden fazlasının hiç toprağı bulunmuyordu; kırsal nüfusun sadece %5'ini oluşturan büyük toprak sahipleri ekilebilir toprağın yarısından fazlasına sahiptirler. Bu toprak sahipleri ayrıca su kaynaklarını da ellerinde bulunduruyorlardı.⁹ Topraksız ya da az topraklı köylülerin büyük bir çoğunluğu ortakçı olarak çalışmaktadırlar. Toprak sahibi tohum ve karasaban sağlamakta, bunlarla toprak ve su karşılığında ürünün altıda-beşi kadarını almaktadır. Sulanmayan topraklarda ise ürünün yarısı toprak ve araç sahiplerine gitmektedir. Köylerde toprak sahiplerinin seçtiği bir kişi bütün yetkilere sahiptir ve merkezî hükümet, iktidarını bir ölçüde bu kişiler aracılığıyla sürdürebilmektedir.¹⁰

Nüfusun %80'den fazlasının kırsal alanda bulunduğu Afganistan'da, tarım, ülkenin en önemli ekonomik faaliyet alanıdır. 1970 yılında GSYİH'nin %51'ini tarım meydana getiriyordu.¹¹ 665 bin kilometre karelik ülke alanının 12,5 milyon hektarı ekilebilir alan olarak kabul edilmekte, bu alanın ise 8,5 milyon hektarı ekilmektedir. Ekilen alanların

ise 1976'da sadece %30'u sulanmaktadır. Ayrıca kullanılan araçlar genellikle karasabandır. 1976 yılında kullanılan traktör sayısı sadece 700'dür. Bir başka anlatımla 12 bin ha ekilen alana 1 traktör düşmektedir. Karşılaştırma olanağını vermek için Türkiye'de 100 ha'a 1 traktör düştüğünü belirtelim. Böylesine geri bir yapıda olan tarımda verimlerin düşük olması kaçınılmazdır. Örneğin 1977 yılında tahılda bu verim hektar başına 1.318 kg'dır. Yine bir karşılaştırma olanağı vermek için bu verimin aynı yıl Türkiye'de 1.801 kg/ha, dünyada ise ortalama olarak 1.957 kg/ha olduğunu belirtelim. Bir tarım ülkesi sayılmasına karşın Afganistan'ın dışalımının %21'ini yiyecek ve içecek maddeleri meydana getirmektedir.

GSYİH'in 1969'da %14'ünü oluşturan sanayi¹² ise ağırlıklı olarak el sanatlarından meydana gelmektedir. Bunların sayısının 70 bin civarında olduğu ve 200 bin kişiye iş sağladığı¹³, 1975'te çoğunlukla tekstil ve gıda sanayiinde kurulu 190 kadar fabrika bulunduğu ve bu fabrikalarda yaklaşık olarak 40 bin kişinin çalıştığı tahmin edilmektedir. Önemli sayılabilecek fabrikalar devlete aittir.

Çok cılız olan sanayinin ürettiği mallar ülke gereksinmesine yetmemektedir. Üretim artışları ise çok yavaştır. Örneğin 1967-1976 yılları arasında önemli ürünlerin bazılarında (pamuk ipliği, dokuma, şeker) toplam %20 dolayında artış görülmüş, buna karşılık bazı ürünlerde (çimento, peynir) aynı oranlarda düşüş izlenmiştir. Buna karşılık 1964-1974 yılları arasında toplam yol uzunluğu 6 bin km'den 18 bin km'ye (%180 artış), toplam taşıt aracı sayısı Kabil'de 18 binden (1972'de) 52 bine (%190 artış) ulaşmıştır.¹⁴ Enerji üretim ve tüketimi de aynı eğilimi izlemektedir. Sadece elektrik üretimi 1965-74 yılları arasında iki katına çıkmış, tümüyle Sovyetler Birliği'ne satılan doğal gaz 1,7 milyar m³'ten 3 milyar m³'e çıkmıştır.¹⁵ Buna karşılık ticarî enerji tüketimi çok düşük düzeydedir. 1975 yılında ki-

¹² *agy.*, s. 420.

¹³ L. Mironov, *Democratic Republic of Afghanistan; International Affairs, 1978-8*; Moscow; s. 136.

¹⁴ UN, *Statistical Yearbook for Asia and The Pacific 1975*.

¹⁵ *Middle East and North Africa, 1976-77* (ve aynı yapının 1971-72, 1974-75 basımları); Europa Publications.

⁹ L. Mironov — G. Polyakov; *Afghanistan: The Beginning of A New Life; International Affairs 1979-3*, Moscow; s. 49-50.

¹⁰ Jean-Charles Blanc, *agy.*

¹¹ *World Tables, 1976; World Bank Publications, 1976*; s. 420.

şi başına tüketim 52 kg (taşkömürü eşdeğeri)dir. Aynı yıl dünya ortalaması 1.003 kg, Türkiye tüketimi ise 126 kg'dır.¹⁶

Bu yapı nedeniyle Afganistan sürekli dış ticaret açığı veren bir ülkedir. Öyle ki 1973 yılında dış borç tutarı 1 milyar dolar civarındadır. Ayrıca 1967-1973 yılları arasında dışalım malları olarak 85 milyon dolarlık hibe yapılmıştır. Aynı yıllarda dış borçlanma 300 milyon doları aşmıştır.¹⁷ Yardımların %60 kadarının Sovyetler Birliği'ne ait olduğu tahmin edilmektedir.

Afganistan'ın 1975'te 223 milyon dolar olan dışsatımının %65'ini tarım ve hayvancılık ürünleri oluşturmaktadır. Bunların içinde en önemli pay kuru meyve ve kuzu kürküdür. Dışsatımda %20 payı olan madencilik ve doğal gazdan sonra %9'la çeşitli tekstil ürünleri gelmektedir. 349 milyon dolara erişen dışalımda en büyük payı %31'le tüketim maddeleri ve çeşitli sanayi ürünleri tutmaktadır. Sanayi donatım gereksinmelerinin toplam dışalımdaki payı %25, yiyecek ve içecek maddelerinin payı ise %21'dir. Dışalım ve dışsatımda Sovyetler Birliği önemli yer tutmaktadır. 1975'teki dışsatımda bu pay %39, dışalımdaki pay %24'tür. 1965'te bu paylar %25 ve %54 olmuştur. Dış ticarete önemli yer tutan diğer ülkeler ise dışsatımda %13'le Pakistan, %12'yle Hindistan; dışalımda ise %19'la Japonya, %12'ye Federal Almanya'dır.

Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu yoksulluk toplumunda eşit olarak dağılmamakta, 20 milyonluk nüfusun büyük çoğunluğunu etkilemektedir. *World Tables 1976*'daki verilere göre 1970 yılında çocuk ölüm oranı binde 182 (Türkiye'de binde 145), doğan çocukların tahmini ömürleri 38 yıl (Türkiye'de 55 yıl)dir. Gene aynı verilere göre 1970'te 6.890 kişiye bir hastane yatağı (Türkiye'de 490 kişiye), bir doktora 20.450 kişi (Türkiye'de 2.220 kişi), bir sağlık personele 22.120 kişi (Türkiye'de 1.880 kişi) düşmektedir. 1975'te nüfusun %34,2'si ekonomik faal nüfustur. Bu oran dünyada %41,5'tir. *The Middle East and North Africa*'nın aktardığı bir resmî istatistiğe göre 1972-73'te 4,3 milyon olan faal

nüfusun %74'ü tarımda, %7'si el sanatlarında, %8'i sanayide çalışıyordu. Ülkedeki işsizliğin sınırları konusunda bir bilgi edinilmemiş olmasına karşın İran'da tarım ve inşaatla yaklaşık 1 milyon Afganistanlının bulunduğu tahmin ediliyordu.¹⁸

Afganistan'da nüfusun %17'sinin göçebe olduğu ve sadece %10'unun okuma yazma bildiği sanılmaktadır.

Görüldüğü gibi Afganistan yoksul ve her geçen gün yoksullaşan bir ülkedir ve yoksulluğun yükü emekçi köylü kitesinin üzerine yıkılmaktadır. Toprak ağaları ve özellikle son yıllarda tüccarlar giderek zenginleşmektedir. Ancak bir yandan da ulusal sorunlar giderek yoğunlaşmaktadır. Afganistan'da yirmiden fazla ulusal grup olduğu tahmin edilmektedir. Bunlar arasında sayıca en kalabalık olan grup Paştulardır. Nüfusun %35'ini oluşturduğu tahmin edilen ve bir adı da Afgan olan bu grup Afganistan'ın kuruluşundan beri yönetimde ağırlıklı durumdadır. Paştular aşiret ilişkilerinin ve göçebeliliğin yaygın olduğu bir ulusal gruptur. Hayvancılık ve uyuşturucu maddeler kaçakçılığı bu kesimin en önemli gelir kaynakları olarak gösterilmektedir.^{18a} İkinci önemli grup Tacikerlerdir ve nüfusa oranları %30 dolayındadır. Bunlar dışında Hazaralar, Uzbek, Türkmen, Kazak, Kırgızlar ve Beluciler önemli olan diğer gruplardır.¹⁹ Afganistan'da iki resmî dil bulunmaktadır. Bunlardan biri Paştudur. Diğeri ise eski Farsça olan Dari'dir. Afganistan'da müslümanlar büyük bir çoğunluktur.

1978 DEVRİMİ

Cumhuriyetin kurulmasından sonra bazı reform girişimleri yapıldı. Ancak kısa bir süre sonra Davut iktidarı feodal direnme karşısında ilerici yönetimden uzaklaştırmaya, ülkede baskı rejimi kurmaya çalıştı. Feodal aşiretlerle ticaret burjuvazisinin ittifakını sağlamaya çalışan iktidar Sovyetler Birliği'nden yardım almaya devam ederken, Afganistanlı subayların eğitimi için Hindistan'a yönelmeye

¹⁶ UN, *World Energy Supplies, 1971-1975*.

¹⁷ *World Tables, 1976*; s. 287.

¹⁸ *The Economist*, 13 Mayıs 1978; s. 70.

^{18a} L. Mironov — G. Polyakov, *agy.*, s. 50.

¹⁹ Jean-Charles Blanc, *agy.*

başladı. Gösteriler, grevler yasaklandı ve hükümet yanlısı Ulusal Devrim Partisi dışındaki partiler kapandı. 1975 yılında ilan edilen toprak reformu elle tutulur hiç bir sonuca erişemedi.

1965 yılında gizli olarak kurulan, 1973 darbesinde etkin rol alan, cumhuriyeti destekleyen Demokratik Halk Partisinin çalışmaları 27 Nisan 1978'de bir hükümet darbesiyle sonuçlandı. Darbeyi izleyen günlerde Askeri Devrim Konseyi ülkede monarşinin kalıntılarına son verildiğini ve gerçek bir ulusal demokratik devrimin başladığını ilan ediyor ve tüm iktidarı, devletin en üst organı olarak kurulan Devrim Konseyine devrediyordu. Demokratik Halk Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri Nur Muhammed Taraki'nin başkanlığına getirildiği Devrim Konseyi 30 Nisanda Demokratik Afganistan Cumhuriyetinin kurulduğunu ilan etti. Şimdi devlet ve hükümet faaliyetleri Devrim Konseyi yasaları ve hükümet kararlarıyla düzenlenmektedir.

Demokratik Halk Partisi kurulduğunda partinin "işçi, yurtsever asker ve demokrat düşünceli memur ve aydınları biraraya getirdiği" söylenmektedir.²⁰ Başbakan yardımcısı ve dışişleri bakanı Hafizullah Emir ise, bir demeçte, partinin "işçilerin, köylülerin, aydınların, zanaatkarların ve orta burjuvazinin partisi" olduğunu söylüyordu.²¹ Partinin hükümet darbesindeki yeri konusunda ise Taraki "halkı aristokrat yöneticilerin baskı ve zulmünden kurtarma mücadelesi için, partinin ordu içinde büyük bir eğitim çalışması yaptığını ve ilerici düşünceye sahip askerleri harekete geçirdiğini" belirtiyordu.²²

Mayıs başında yeni hükümetin programı açıklandı. "Afganistan halkının ulusal demokratik devrimini nihai zafere kadar götürmek ve önce demokratik bir toplum, sonra da refah ve mutluluk dolu bir toplum, her türlü ulusal ve toplumsal baskıdan arındırılmış, insanın insan tarafından sömürüsüne son verilmiş bir toplum yaratmak" amacına yönelik bu programda, ülkenin ekonomik geriliğine son vermek, bağımsız bir ulusal ekonomi yaratmak, ülkeyi sanayileştir-

²⁰ L. Mironov — G. Polyakov, *agy.*, s. 47.

²¹ *Newsweek*, 3 Temmuz 1978; s. 53.

²² L. Miranov, *agy.*, s. 136.

mek ve yaşam düzeyini yükseltmek için, "tarım emekçilerinin çıkarları doğrultusunda demokratik bir toprak reformu yapılacağı, ekilebilir toprakların genişletileceği, feodal ve yarı-feodal ilişkilerin ortadan kaldırılacağı, ekonomik devlet sektörünün bilimsel planlama ve doğal kaynakların kullanılmasına üzerine etkin bir denetim aracılığıyla güçlendirileceği, halk yaşamının demokratlaştırılacağı, uluslar sorununun doğru biçimde çözümleneceği, yeni-sömürgeciliğin ve emperyalizmin etkisine ve ülkenin bunlara ekonomi, kültür ve ideolojinin çeşitli alanlarındaki bağımlılığına bir son verileceği" belirtiliyordu.²³ Dış politika konusunda ise Hafizullah Emin şunları söylüyordu. "Barış içinde birarada yaşama ilkeleri üzerine kurulu bir bağlantısızlık ve olumlu ve aktif yansızlık politikası izlemeyi amaçlıyoruz. Kuzeydeki büyük komşumuz Sovyetler Birliği'yle dostça ilişkilerimizi genişletmek ve yaygınlaştırmak istiyoruz. Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki ulusal kurtuluş hareketlerini de destekliyoruz ve eski ve yeni-sömürgecilikle ve emperyalizmle mücadele edeceğiz."²⁴

Programı böylece özetlenebilen yeni iktidar, önce topraksız ve yoksul köylülerin toprak sahiplerine ve tefecilere olan borçlarını ve borçların faizlerini iptal etti ya da çok önemli ölçüde azalttı. Aynı kararlar ipotek altında olan toprakları ipotekten kurtardı. Bir başka karar, başlık parası uygulamasına son verdi. Toprak reformuna geçilmeden, ülke çapında kooperatifler kurulmaya başlandı. Yardımlaşma fonları kuruldu, az topraklı köylülerin satınalma, satış ve kredi kooperatiflerine girmeleri teşvik edildi. Kasım ayında ise toprak reformu yasası çıkarıldı. Yasayla, aile toprakları toprağın niteliğine göre 6-60 hektar olarak sınırlandırıldı. Bu miktarın fazlası olan topraklar; daha önce krallık ailesi üyelerine ait topraklar; ve değişik zamanlarda yasa dışı yollarla mülk edinilmiş devlet toprakları tazminatsız olarak devlet tarafından alınacak ve bunların bir bölümüne devlet çiftlikleri ya da tarım kooperatifleri kurulacak, geri kalan topraklar ise 1 ile 10 hektarlık parçalar halinde ortakçılar, gündelikçiler, topraksız göçebeler arasında dağıtı-

²³ L. Miranov — G. Polyakov ve L. Mironov, *agy.*

²⁴ *Newsweek*, 3 Temmuz 1978, s. 52.

lacaktır. Yasa ayrıca suyun eşit dağıtılmasıyla ilgili hükümler de taşımaktadır. 18 yaşını bitirmiş ve toprağı kendisi ya da ailesiyle işleyecek herkese toprak verileceğı belirlenirken, bu toprakların ipotek edilmesi, satılması, kiralanması ya da mirasçılar arasında pay edilmesi yasaklanıyor ve devlet kredi ve tarım kuruluşlarının reformdan yararlanarak toprak sahibi olanlara uygun koşullarla kredi, tohum ve gübre vermelerini kararlaştırıyordu. Toprak reformu uygulamaları için köylülerin de bulunduğu özel komiteler kuruldu. Reform yasının çıkmasından sonraki altı ay içinde yüzbin kadar ailenin reformdan yararlandığı tahmin edilmektedir.²⁵

Hükümet yeni okullar açtı, bir Bilim Akademisi kurdu. Bazı yiyecek maddelerinin fiyatları düşürüldü. Azınlık dillerinde radyo yayını yapılmaya ve gazeteler çıkarılmaya başlandı. İşçi sendikaları, gençlik ve kadın örgütleri kuruldu.²⁶

Ülkede öncelikle feodalizmin egemenliğine son verecek bu girişimler tepkisiz kalmadı. Hükümet darbesini izleyen günlerde başlayan ayaklanmalar, toprak reformu uygulamasıyla yaygınlaşarak, 12 Mart 1979'da Pakistan'ı üs olarak kullanan üç önemli grubun Afganistan hükümetine karşı Ravalpindi'den "cihad" ilanına kadar gelişti.²⁷ Emperyalizm bu ayaklanmaları desteklemektedir. Daha darbeden on gün kadar sonra *The Economist* (6 Mayıs 1978, s. 67) şöyle yazıyordu: "Eğer İslâm dünyası direnişe hazır olan İslâm Birliğini desteklemeye karar verirse, Afganistan'da birkaç yıl kan akıtılacaktır. Eğer desteklemezse, Asya'nın bu stratejik bölümünde Rusya'nın kazanmış görüldüğü tutamak güçlenebilir." Emperyalizm bu kez de kendi stratejik çıkarları için Afganistan'ı kana boyamayı seçerek, yeni yönetime başkaldıran feodallerle onlarla ittifak halinde olan tüccarları, doğrudan ya da gerici yönetimler aracılığıyla desteklemektedir.

Afganistan hükümetine karşı mücadele eden çeşitli

²⁵ L. Mironov — G. Polyakov, *agy.*, ve G. Polyakov — A. Dauylos, *Initial Steps of The Revolution, The New Times*, 1979-18; s. 12-29.

²⁶ *agy.*

²⁷ *The Economist*, 24 Mart 1979; s. 65.

gruplar arasında en önemlileri müslüman kardeşler örgütü ve İslâm Birliğidir. Birliğin Pakistan'da bir eğitim üssü bulunmaktadır; sözcüleri 400 bin sterlinlik silah ve cephaneye sahip olduklarını söylemektedir.²⁸ Başkaldırma hareketi dinî bir örtüye bürünmüştür ve Pakistan, Çin ve İran* tarafından desteklenmektedir.²⁹ İran'ın ikinci dinî lideri durumunda olan Şeriat Medari "Taraki hükümetine başkaldıran müslümanların desteklenmesi" için çağrıda bulunmuş³⁰ Humeyni ise "Taraki'nin Afganistan'daki müslümanlar ve din adamlarına karşı yürüttüğü kampanyayı sürdürmesi halinde, onun da akibetinin İran Şahının akibeti olacağını" söylemiştir.³¹ Kabil radyosu da özellikle Herat'taki olaylarda Afganistan uyruklu işçileri geri gönderme bahanesiyle İran'ın ülkeye asker gönderdiğini bildirmiştir.³²

İsyancılar, ordudan ayrılan subayların da katılımıyla önemli başarılar elde etmişlerdir. Özellikle Mart ayında, ülkenin ikinci büyük kenti olan Herat'ta ordu barakalarını ateşe vermiş, yiyecek depolarını ellerine geçirmişlerdir. Son günlerde gazetelerde isyancıların hareketinin devam ettiğine ilişkin haberler bulunmaktadır.

SONUÇ

Afganistan'da iktidar değişikliği fiilen devrimci subaylar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak hareketin öncülüğünü Afganistan Demokratik Halk Partisi yapmıştır. Partinin programı, onun denetimindeki hükümetin öncelikleri ve uygulamaları, Afganistan'daki yeni iktidarın bazı başka ülkelerdeki küçük-burjuva radikal iktidarlardan daha solda olduğu görüşüne ağırlık kazandırmaktadır. Toplumun kapitalist olmayan kalkınma yolundan sosyalizme götürmeyi amaçlayan Demokratik Afganistan Cumhuriyeti yönetimi bir yıllık bir sürede önemli başarılar elde etmiştir. Ne var ki bu başarıların yaygınlaşması, emperyalizmin, gerici yönetimlerin ve

²⁸ *The Economist*, 13 Ocak 1979, s. 50.

²⁹ *The Economist*, 13 Ocak 1979 (s. 50) ve 17 Şubat 1979 (s. 65).

³⁰ *Cumhuriyet*, 18 Mart 1979

³¹ *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1979

³² *Milliyet*, 20 Mart 1979

* Bu durum, Ortadoğu'da FKÖ'yü destekleyen, Mısır-İsrail antlaşmasına karşı çıkan yeni İran yönetiminin ikili yapısını sergilemesi açısından önemlidir.

İran'daki İslâm Cumhuriyeti liderlerinin desteklediği ayaklanmalarla engellenmektedir. Devrimci yönetimin programını sürdürebilmesi, bu ayaklanmalara karşı, feodalizmin baskısından kurtulma olanağını yeni bulmuş geniş köylü kitlelerini kısa bir süre içinde ordunun yanısıra seferber edebilmesine bağlıdır.

Sosyalist ülkeler, bağımsız ülkeler ve kurtuluş mücadelesi veren dünya halkları tarafından emperyalizme ve feodalizme karşı kazanılan yeni bir adım olarak selâmlanan Afganistan devrimi, desteklenmesi ve dikkatle izlenmesi gereken bir deneydir.

RAGIP GELENCİK

BİLİM TARİHİNDE BİR KÖŞE TAŞI: EİNSTEİN

HER insan geçmişin bir kalıtçısıdır, ve asalak değilse, kafa veya kol emeğiyle bu ortak kalıtın zenginleştiricisidir. 100. doğum yıldönümünde Einstein'ı buna uygun olarak anmak herhalde yerinde bir davranıştır.

Einstein'ın bilime katkısı belirli koşulların, belirli bir toplumsal ve tarihsel bilgi birikiminin sonucudur; ilişkili veya ilişkin (*relative*)dir; ve ilişkinliği (*relativity*) içinde ele alınmalıdır. Bu ise, fizik tarihindeki önemli bazı gelişmeler pek kısa ve pek kabaca da olsa gözönünde tutulmadan yapılamaz.

Fiziğin gelişim süreci pek eskilere dayanır. Bununla birlikte, "Fizik, Galile (1564-1642) ile bir bilim oldu." Pratik gereksemeler ve üretim, Mekanik'in en hızlı gelişen fizik dalı olmasına yolaçtı. Newton (1643-1727) mekanikçi görüşü çığır açan bir biçimde formülleştirdi (1687). Canlı ve cansız bütün evren, Newton Yasalarına boyun eğen karmaşık bir makine gibi görülmeye başlandı. Mekanikçi görüşün başarıları ve dolayısıyla etkileri öylesine büyüktü ki, XIX.

yüzyılın hemen başlarında, büyük matematikçilerden Lagrange (1736-1812), Newton'un biricik en büyük, en talihli bilgin olduğunu söyledi; çünkü, ona göre, dünyamızın bilimi ancak bir kez yaratılabilirdi, bu işi de Newton başarmıştı.

Mekanikçi görüşün ayırddedici tanınıtları şunlardır: Cisimler veya maddesel parçacıklar (tanecikler, *particles*) ve onlar arasında etkinlik gösteren basit kuvvetler vardır. Etkin kuvvetler, Newton'un yalnız uzaklığa bağlı *gravitational* kuvvetleridir.

Helmholtz (1821-1894), XIX. yüzyılın ortalarında, bu görüşü en aşırı ucuna götürüp şöyle formüleştirdi: "... maddenin fiziksel biliminin problemi şudur: Doğal görüngüler, yeğinlikleri (şiddetleri) tümüyle uzaklığa bağlı olan ve değişmeyen çekici ve itici kuvvetlere yorulmalıdır. Bu problemin çözümü, doğanın eksiksiz anlaşılabilmesinin gereğidir. ... Ve doğal görüngülerin basit kuvvetlere indirgenmesi biter bitmez ve görüngülerin ancak onlara indirgenebileceği kanıtlanır kanıtlanmaz, bilimin de işi bitecektir."

Mekanikçi görüş veya teori, maddenin yapısını tanıma da belirli bir ilerleme sağladı. Enerjinin dönüşüm, maddenin ve enerjinin korunum veya kalımlılık ilkelerine varıldı, vb. Bu arada ışıkla ilgili iki teori geliştirildi: "Cisimcik (*corpuscle*) Teorisi" (Newton) ve "Dalga Teorisi" (Huygens, 1629-1695). Işık kırınımı (*diffraction*) deneyle saptanınca, cisimcik teorisi gözden düştü; dalga teorisi üstün tutuldu. Dalga teorisiyle birlikte fiziğe, yeni, ağırlıksız veya kütesiz, varsayılmış bir töz (*substance*) sokuldu: Esir (*ether*). Mekanikçi görüş, doğası gereği, böyle bir töz varsaymazlık edemezdi. Her dalga, yayılması için maddesel bir aracı veya ortam gerektirir. Örneğin ses dalgaları havada ve suda yayılır, boşlukta (havası boşaltılmış bir yerde) yayılmaz. Oysa, deneyle de kolayca görülebildiği gibi, ışık boşlukta da yayılır. O çağda (ve Einstein'a kadar) enerji (kinetik enerji, ısı, ışık, vb.) de kütesiz sayıldığı için, bu yeni kütesiz töz pek yadırganmadı. Esir bütün yıldızlararası boşluğu dolduruyordu, saydamdı, gök cisimlerinin hareketlerine hiç bir direnç göstermiyordu (Gerçekte bu *esir* sözcüğünün anlamı bilim tarihi boyunca değişip durdu.); ve ışık, bu durgun esir

denizinde "c" hızıyla (c, yaklaşık 300.000 km/saniyedir.) yayılan bir dalga hareketiydi. Yalnız, esirin varlığını kanıtlamak, mekanik özelliklerini öğrenmek gerekiyordu. Ve bu gereklilik, fizikte ilginç gelişmelere yolaçtı.

İlişkinlik (*relativity*) kavramı veya ilkesi klasik mekaniğe de vardır. Bütün mekanik deneylerde ve gözlemlerde, maddesel noktaların belirli bir andaki konumlarını belirlemek gerekir. Konum da, her zaman, bir şeyle ilişkili veya bir şeye ilişkin (*relative*) olarak belirlenir. Ve bilindiği gibi, konum belirlemek için başvuru olan şeye, başvuru (*reference*) veya koordinat sistemi denir. Örneğin, *çarşaf gibi* bir denizde çabukluğu ve yönü değişmeden (birbiçimli) yol alan bir gemi ve kıyıda oturan (demek ki gemiye ilişkin olarak birbiçimli, yere ilişkin olarak "sıfır" hızla hareket eden) bir gözlemci, birer başvuru veya koordinat sistemi olabilir. Geminin kıyıdaki gözlemciye ilişkin hızı 10 mil/saat iken, geminin güvertesinde ve hareketi yönünde yürüten bir denizcinin gemiye ilişkin hızı 5 mil/saat ise, kıyıdaki gözlemciye ilişkin hızı $10 + 5 = 15$ mil/saat olur. Denizci geminin kıçına doğru, gemiye ilişkin -5 mil/saatlik hızla yürüseydi, kıyıdaki gözlemciye ilişkin hızı $10 + (-5) = 5$ mil/saat olurdu. Mekanik yasaları bu iki sistemde de geçerlidir, ve görüldüğü gibi, birinde gözlemlenen hareket, hızlar toplanarak (Galile dönüşümüne veya klasik dönüşüme göre) öbürüne ilişkin hale getirilebilir. Galile ilişkinlik ilkesi, bu söylenenleri şöyle özetler: "Mekanik yasaları bir koordinat sisteminde geçerliyse, ona ilişkin birbiçimli hareket eden herhangi bir başka koordinat sisteminde de geçerlidir." Demek ki, bu ilkeye göre, birbirine ilişkin birbiçimli hareket eden bütün koordinat sistemleri eşdeğerdir.

Deniz birden *dalgalanmaya* ve gemi çalkanarak yol almaya başlarsa, bunun anlamı şudur: Geminin kıyıdaki gözlemciye (ve kıyıdaki gözlemcinin gemiye) ilişkin hareketi artık birbiçimli değildir. Bu yüzden, mekanik yasaları o sistemlerin ikisinde birden geçerli olamaz.

Galile ilişkinlik ilkesi ile esir varsayımı uzlaşmaz. Varsayımına göre, ışık, durgun esir denizinde, veya, başka bir söyleyişle, onu içeren koordinat sistemine ilişkin olarak, bütün yönlerde hep c hızıyla yol alır. Öte yandan, Yer, geze-

genler, Güneş, yıldızlar, veya, bütün madde, veya, bütün koordinat sistemleri, durgun esir denizine ilişkin hareket halindedirler. Öyleyse, o sistemlerde, ışık hızı onların hareketleri yönünde c 'den büyük, ters yönde ise küçük olmalıdır.

Bu deney, Michelson-Morley Deneyi, yapıldı ve esir dogmasının ölümünü karara bağladı: Yer, Güneşin çevresinde, ve durgun esir denizine ilişkin olarak, yaklaşık 30 km/saniyelik bir hızla hareket eder. Yer'de, bu hareket yönündeki ışık hızı ile ters yöndeki ışık hızı farklı olmalıdır: $c + 30$ ve $c - 30$ km/sn. Bu olanaktan yararlanan Michelson ve Morley, anılan iki yöndeki ışık hızını büyük bir teknik ustalıklarla ölçtüler (1887). Işık hızı iki yönde de eşit ve c idi. Deneyler hep bu sonucu verdi. Işık hızı, ışık kaynağının veya gözlemcinin hareketine ve hareket biçimine bağlı olmaksızın, her yönde eşit ve c 'dir. Bu, bir olgudur, olan, oladurandır (vakıa, *fact*).

Fizikçilerin pek çoğu, Michelson-Morley Deneyi sonucuna karşın, esir varsayımından (gerçekte mekanikçi teori-den) vazgeçemediler: Fitzgerald, bütün nesnelere esir içindeki hareketleri yönünde kısaltıklarını veya büzdüklerini öne sürüp bu deneyin olumsuz bir açıklamasını yaptı (1893): Deneyde kullanılan girişimölçerin (*interferometer*'in) esire karşı hareket eden kolu kısalıyor, esir rüzgârı o koldan geçen ışığı yavaşlatıyor, bu kısalma ile yavaşlama denklemlerini, dolayısıyla o bilinen ölçüm sonucu elde ediliyor olabilir. Esir içindeki hareketlerinden ötürü nesnelere hareketleri yönünde neden kısalma veya büzülme gereksin? Fitzgerald bunu yanıtlayamıyordu. İki yıl sonra Lorentz (1853-1929) maddenin bileşimini açıklamak için geliştirdiği elektron teorisiyle bu kısalma veya büzülme varsayımını destekledi. Lorentz'in postulatı şuydu: Madde, elektriksel ve magnetik alanlar doğuran elektrik yüklerinden oluşuyordu. Bu alanlar, mekanikçi teoriye uygun olarak, esirde yerleşikti. Esir içinde hareket eden bir nesne, elektrik yüklerinden ötürü, alanları etkiliyordu. Ve bu, yüklerin hareket etmesine, dolayısıyla nesnenin Fitzgerald formülünde öngörüldüğü ölçüde kısalmasına veya büzülmesine yolaçıyordu. Lorentz'in teorisi, o zaman doğrulanmadı, ve böylece, Fitzgerald-Lo-

rentz Büzülmesi (*contraction*) diye adlandırılan böyle bir büzülme olup olmadığı kanıtlanamadı. Esirin varlığını kanıtlamak için ve/veya esiri varsayarak yapılan çalışmalar, mekanikçi teoriye sürekli güçlükler çıkarmakla kalmadı, onun sorunlarını çözecek olan teoriye de dayanaklar ve teknik olanaklar sağladı. Lorentz'in geliştirdiği denklemler de bu türlü çalışmalara bir örnektir.

Gerçekte, mekanikçi teoriyi sarsan ilk olguyu, Michelson-Morley Deneyinden 75 yıl kadar önce, Örsted (1777-1851) saptadı. Örsted'in elektriksel ve magnetik görüngüler arasında bir ilişki olduğunu da gösteren deneyi, ve daha sonra başka fizikçilerin deneyleri, mekanikçi görüşün tanıdığından başka (veya tanımadığı) bir kuvvet çeşidi bulunduğunu gösterdi: Çember biçimli bir telden geçirilen elektrik akımı veya bir çember üzerinde döndürülen bir elektrik yükü, çember merkezindeki bir mıknatıslı (magnetik) iğneyi etkiliyordu; ama kuvvet, yalnız uzaklığa bağlı olacağı yerde, akımın yeğinliğine veya yükün hızına da bağlıydı; üstelik itmiyor ve çekmiyor, çember düzlemine dik veya iğne ile yükü birleştiren çizgiye dik olarak etki gösteriyordu. (Helmholtz'un öngördüğü amaca ulaşmayı engelleyen bir kuvvet!)

Örsted'in deneyi ile başlayan çalışmalar, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Maxwell'in (1831-1879) *Alan Teorisi*'ne vardı. Denebilir ki, Maxwell, bir mıknatıslı sarmal magnetik kuvvetlerin, veya, içinden akım geçirilen bir sarmal makarayı saran elektromagnetik kuvvetlerin bir enerji yığınağı biçimlendirdiğini, enerjiden bir *yapı*, bir *alan* oluşturduğunu görüşünden yola çıktı. Teorisi şu iki olguya dayanıyordu: 1. "Değişen bir elektriksel alana bir magnetik alan eşlik eder." 2. "Değişen bir magnetik alana bir elektriksel alan eşlik eder." Bununla birlikte, Maxwell'in alan denklemleri veya yasaları, "yalnız madde ve elektrik yükleri bulunan noktalarda değil, bütün uzayda geçerlidir." Teori şunu ortaya koyar: Yükler ve tanecikler, fiziksel görüngülerin tanımlanması için vazgeçilmez değildir. Önemli olan, uzayda, yükler ve tanecikler arasındaki alandır. Bu, fizikte Newton'dan beri yapılmış en büyük buluştu. Alan Teorisinin zengin içeriği anlaşılınca kadar epeyce uzun bir zaman

geçti. Teori, salınan bir elektrik yükünün bir elektromagnetik dalga yaratacağını ve bu dalganın ışık hızı (c) ile yayılacağını öngörüyordu. Hertz (1857-1894) bunu deneyle doğruladı. Böylece, bildiğimiz radyo dalgaları bulundu. Görünür her renk ışığın da, dalga boyu belirli bir elektromagnetik dalga olduğu anlaşıldı; elektriksel ve optik görüngüler arasında ilişki kuruldu.

Mekanikçi teori ile alan teorisini iki şey birleştiriyordu: Esir ve dalga. Bunların ikisi de mekanikçi kavramlardı. Elektromagnetik dalgaların esirde yayılması gerekiyordu. Ve alan, ilerde esirin yardımıyla açıklanabilecek bir şey gibi düşünülüyordu. Ama alan teorisinin başarıları öylesine büyüktü ki, bunun gerçekleşmeyeceği anlaşıldı. Mekanik esir dogması yıkılınca, iki teori birbirinden koptu. Onları birleştirmek, daha doğrusu, "ışık hızı, ışık kaynağının veya gözlemcinin hareketine ve hareket biçimine bağlı olmaksızın her yönde eşit ve c 'dir," olgusunu gözönünde tutarak fiziği yeniden ele almak gerekiyordu. Einstein bunu yaptı.

İşte Özel İlişkinlik Teorisinin iki dayanağı:

"1. Boşluktaki ışık hızı, birbirine ilişkin (relative), birbiçimli hareket eden bütün koordinat sistemlerinde aynıdır.

"2. Birbirine ilişkin, birbiçimli hareket eden bütün koordinat sistemlerinde doğa yasaları aynıdır."

Einstein, hızların toplanmasından (klasik dönüşümden) vazgeçti; çünkü o, teorinin birinci dayanağı (ışık hızının değişmezliği olgusu) ile çelişiyordu. Ama Galile İlişkinlik İlkesini (2. dayanak), kapsamını genişleterek, alıkoydu. Dolayısıyla ilk geliştirdiği teori, yalnız "birbirine ilişkin, birbiçimli hareket eden koordinat sistemleri" için geçerliydi; bundan ötürü de "Sınırlı" veya "Özel" İlişkinlik Teorisi diye adlandırıldı (1905). Özel İlişkinlik Teorisi, doğumuna yolaçan sorunları çözdü, ve çözerek, fizikte köklü değişiklikler yaptı. Bunların başlıcaları, teorinin vargıları *italik yazılarak*, şöyle sıralanabilir:

Madde ve enerji farklı niteliklerdir. → *Madde ve enerji farklı niceliklerdir.*

Enerjinin kütlesi yoktur. → *Enerjinin kütlesi vardır ve kütle enerjidir. İkisi arasındaki ilişki şöyledir: Enerji = kütle \times ışık hızının karesi ($E = mc^2$).*

İki korunum yasası vardır: Maddenin ve enerjinin korunum yasaları. → *Bir tek korunum yasası vardır: Madde-enerjinin korunum yasası.*

Hareket eden bir cismin kütlesi değişmez. → *Hareket eden bir cismin kütlesi değişir; hızı çoğaldıkça kütlesi büyür; çünkü kinetik enerjisi artar ve kinetik enerjinin de kütlesi vardır.*

Hıza sınır yoktur. → *Işık hızı c , en büyük ve sınır hızıdır.*

Uzaklıklar veya uzunluklar değişmez. Hareket eden bir cismin boyu (hareket yönündeki boyutu) hep aynıdır. → *Uzaklıklar veya uzunluklar değişir; hareket eden bir cismin boyu kısalır.*

Galile Dönüşümü veya klasik dönüşüm geçerlidir. → *O, ancak küçük hızlar için geçerlidir. Bütün hızlar için geçerli olan, Lorentz Dönüşümüdür.*

Zaman salttır (mutlak, absolute), bütün koordinat sistemleri için tektir. Bir koordinat sistemi için zamandaşlığı saptanan iki olay, bütün koordinat sistemleri için zamandaşdır. → *Zaman ilişkindir (relative), başvuru veya koordinat sistemine bağlıdır. İlişkin hızı artan bir sistemde, zaman, başvuru sistemindeki zamana oranla yavaşlar. Salt zamandaşlık yoktur.*

ESİR → *Böyle bir varsayıma gerek yoktur. Esirin varolduğu gösterilemez.*

İlişkinlik teorisinin geçerliği, fiziğin belirli bir alanı ile sınırlı değildir. Teori, bütün doğa görüngülerini kucaklayan bir çerçeve çizer.

Özel İlişkinlik Teorisinin vargıları ilk bakışta yadırgatıcıdır. Bunun gerekçelerinden bazıları şunlardır: 1. Vargılar, günlük yaşantının veya deneyimin saptama olanaklarının dışında kalır; 2. Büyük, ancak ışık hızıyla karşılaştırılabilecek hızlar sözkonusudur; 3. İlişkinlik ilkesi sık sık gözden kaçırılır. (Örneğin, hızı arttığı için B sisteminin boyu kısalır demenin anlamı şudur: B sistemi A sistemine ilişkin hareket etmektedir; ondaki kısalmayı ancak A 'daki gözlemci saptayabilir; B 'deki saptayamaz; çünkü onun sistemindeki her şey aynı oranda kısalmıştır. Bu, kütle ve zaman ile ilgili değişmeler için de böyledir. Genellikle gözden kaçırılan ilişkinlik budur.)

Özel İlişkinlik Teorisi, klasik mekaniğin üzerinden sünger geçirmez: Onun geçerlik alanını belirler. Klasik mekanik düşük hızlar için geçerli bir özel hal olur. Bunu matematiksel yoldan göstermekte duraksamak için hiçbir gerekçe yoktur. Örneğin, klasik mekanikte hızlar, klasik dönüşüme göre toplanır: (H, hız, c ışık hızı.)

$$(1) \quad H_{ab} = H_a + H_b$$

Bu ilişki, Özel İlişkinlik Teorisinde, Lorentz dönüşümüne göre şöyledir:

$$(2) \quad H_{ab} = \frac{H_a + H_b}{1 + \frac{H_a H_b}{c^2}}$$

(1)'de, H_a 200.000 ve H_b 150.000 km/sn. olunca, sonuç (H_{ab}) 350.000 km/sn. olur. Işık hızı aşılmıştır (?). Oysa (2)'de bulunan sonuç ışık hızından küçüktür: 262.500 km/sn. (2)'de, birbirine doğru ışık hızıyla yol alan iki ışık ışını için bile, ilişkin hız ışık hızını aşmaz, ona eşit olur. (Işık hızı en büyük ve sınır hızıdır!) Hızlar ne kadar küçülürse, (2)'nin sonuçları (1)'inkilere o kadar yaklaşır. Günlük yaşamda karşılaştığımız hızlar için aradaki farkı sözle anlatmak bile güçtür.

Fizikçiler, Özel İlişkinlik Teorisinin doğumu için koşulların olgunlaşmış olduğu; oysa Genel İlişkinlik Teorisinin erken doğduğu kanısındadırlar. Einstein da onlara katılır: "Birçok yıl sonra Princeton'da," diye yazıyor Infeld, "Einstein'a şöyle dedim: 'İnanıyorum ki ... Özel İlişkinlik Teorisi biraz geç de olsa formüleleştirilecekti. Koşullar olgunlaşmıştı.' 'Evet', diye yanıtladı Einstein, 'doğru; ama Genel İlişkinlik Teorisi için öyle değil. Hâlâ bilinir miydi, kuşkuluyum.'" Fizikçilerin ve Einstein'ın neden böyle düşündüklerini anlamak güçtür; çünkü gerekli geometri, tensor hesabı vb. geliştirilmişti. Einstein'ın doğduğu yıl ölen Maxwell, yeni fiziksel yasaların nasıl olmak gerektiğine örnek vermişti. Üstelik, Özel İlişkinlik Teorisi, doğumuna yolaçan çelişkileri ortadan kaldırırken yeni çelişkiler yaratmıştı ve onları en iyi gören herhalde Einstein'dı. Ve Minkowski (1864-1909) çıktı, "Uzay ve Zaman" adlı ünlü konferansıyla Genel İliş-

kinlik Teorisinin daha çabuk doğmasına katkıda bulundu. Minkowski o tarihsel konferansta söze şöyle başladı (1908): "Efendiler! Karşınızda geliştirmek istediğim zaman ve uzay kavramları, fiziksel deney toprağında boy attı. Kuvvetleri bundan ötürüdür. Bu andan sonra, kendinde uzay ve kendinde zaman karanlıklara gömülmek zorundadır ve ancak ikisinin bir birliği kendi bağımsızlığını koruyabilir." Artık dört boyutlu uzay-zamandan söz ediliyordu ve Minkowski uzay-zamana geometrik bir biçim veriyordu.

Ayrıca, Genel İlişkinlik Teorisinin geliştirilmesi için çok önemli bir gerekçe vardı: Özel İlişkinlik Teorisinin eleştirisi, teori geliştirilmeden çok önce yapılmıştı. Teori o eleştiriye yanıtız bırakıyordu:

"Newton'un *gravitational* yasaları, süredurumlu (eylemsiz, *inertial*) bir sistem bulunduğunu varsayar." Klasik mekanik şu yasadana yola çıkar: "Her cisim, kendisini etkileyen kuvvetler onu durumunu değiştirmeye zorlamadıkça, durgun halde kalır veya hareketini doğru bir çizgi boyunca bir biçimli sürdürür." Bu yasa, birbirine ilişkin bir biçimli hareket eden başvuru veya koordinat sistemleri için geçerlidir. Böyle sistemlere süredurumlu sistemler denir. Demek ki mekanik yasalarının geçerli olduğu ve olmadığı (süredurumlu ve süredurumsuz) sistemler vardır. Newton da bunu görmüştü; ama yanlışlığını gösterememişti. Mach¹ (1838-1916) bunu çok daha açıkça gördü ve bu durumdan ötürü mekaniği yeni bir temele oturtmak gerektiğini gösterdi (1883). Öte yandan, süredurumlu bir sistem bulunduğu hiç kanıtlanmadı. Mach'ın eleştirisi, Özel İlişkinlik Teorisi için de geçerliydi. Anımsanverceği gibi, Teorinin iki dayanağından biri sudur: "Birbirine ilişkin, bir biçimli hareket eden bütün koordinat sistemlerinde doğa yasaları aynıdır." Özel İlişkinlik Teorisi süredurumlu sistemler için geliştirilmişti. Teorinin doğumuyla birlikte değişmeyen durum şuydu: Doğa yasaları biliniyordu; ama hangi koordinat sistemlerinde geçerli oldukları saptanmadığı için, hepsi boşlukta duruyordu. Bu sorunu çözmek için Genel İlişkinlik Teorisi geliştirilmeliydi

¹ *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*'de olumsuz yüzü apaçık sergilenen Mach, öyle sıradan ve etkisiz bir kişi değildi. Klasikler, sıradan ve etkisiz kişilerle uğraşmadılar. Mach'ın klasik fiziğe yönelttiği eleştiriler Einstein'ı özellikle etkilemiştir.

ve geliştirildi.

Özel İlişkinlik Teorisi klasik fiziğin çerçevesini genişletmişti. Genel İlişkinlik Teorisi de Özel İlişkinlik Teorisinin çerçevesini genişletti (1916).

Einstein, süredurumsal kütle ile *gravitational* kütle eşitliği olgusundan yola çıktı, *gravitation* ve süredurum eşdeğerliği ilkesini saptadı. İlk kez onun gördüğü bu "eşdeğerlik ilkesi"ne göre, "*Uzayda bir tek noktada, gravitation ve ivdirilmiş (accelerated, demek ki birbiçimsiz, nonuniform) hareket etkileri eşdeğerdir* ve birbirinden ayırddilemez." Dolayısıyla *gravitation* alanı var- ve birbiçimsiz hareket yoksayılabilir veya bunun tersi yapılabilir ve fiziksel olaylar iki halde de açıklanabilir. Böylece, birbiçimsiz hareketin saltlığı kalmaz; çünkü, yok sayılabildiğine, yerine başka bir şey konabildiğine göre "salt" değildir. Birbiçimli ve birbiçimsiz hareket ancak bir başvuru sistemine göre düşünülebilir. Salt hareket yoktur. Ve görüldüğü gibi, "Salt hareket ve süredurumlu sistem sanrsı" *gravitationla* "fizikten kovulabilir."

Genel İlişkinlik veya Einstein *Gravitation* Teorisi ile Newton *Gravitation* Teorisi arasındaki başlıca farklar şöyle özetlenebilir:

Eski teori yalnız süredurumlu koordinat sistemlerine, yeni teori bütün koordinat sistemlerine uygulanabilir.

Eski teoride, bir cismin buradaki ve şimdiki hareketi ile çok uzaktaki bir cismin aynı andaki etkisi arasında bağlantı kurulur. Uzaklık ne olursa olsun, bu etki zaman gerektirmez. Evrenimiz Öklidseldir. Yeni teoride, *gravitation* problemi *gravitational alan* için yapı yasaları geliştirilerek çözüldür. Cisimlerin hareketini alanın yapısı belirler. (Daha doğrusu uzay-zaman süreklisinin yapısı belirler. Ve bu süreklinin yapısı kütlelere ve hızlara bağlıdır. Uzay-zamanın fiziksel gerçeklikteki nesnelere ayrı, bağımsız bir varlığı yoktur. Nesnelere uzayda değildir, uzay-zamansal olarak genişletilmiştir ve "boş uzay" kavramı bütün anlamını yitirmiştir.) Evrenimizin yapısı Öklidsel ve değişmez değildir, Riemannsaldır (Riemann, 1826-1866). Genel İlişkinlik Teorisinin denklemleri, evrenimizin geometrik özelliklerini göstermek için yapılmış bir denemedir.

Eski teori, *gravitational* kuvvetler belirli bir ölçüde zayıfsa, yeni teoriye güzel bir yaklaşımdır. Dolayısıyla, onu destekleyen her şey, yeni teoriyi de destekler.

Eski teoride, *gravitational* ve süredurumsal kütle eşitliği bir raslantı sayılır, yeni teori bu eşitliğin bir zorunluk olduğunu gösterir.

Eski teoride, ışık *gravitation*'dan etkilenmez, yeni teoride etkilenir; ışığın kütlesi ve *gravitational* alanın belirli bir yapısı vardır; onun içindir ki ışık ışınları alanda (örneğin Güneşin yakınından geçerken) eğilir.

Eski teori çok kuvvetli *gravitational* alanlarda geçersizdir. Güneşe en yakın gezegen olan Merkür'ün yörünge elipsinin de Güneş çevresinde 3 milyon yılda bir neden döndüğünü açıklayamaz, yeni teori açıklar. vb..

1921'de Nobel Fizik Ödülü Einstein'a verildi; ama, ilişkinlikle ilgili çalışmalarından ötürü değil, Kuantum Teorisine katkılarının ötürü!

XIX. yüzyılda maddenin atomlu yapısı olduğu kavranmıştı. Bu, büyük bir bilimsel ilerlemeydi. Einstein, yalnız evrenin yapısı ve işleyişi sorunuyla değil, maddenin yapısı sorunuyla da ilgilendi. Brown Hareketini² açıkladı, maddenin atomlu yapısı olduğunu apaçık gösterdi ve "Kinetik Isı Teorisi"nin doğruluğunu kanıtladı. Ama bu, onun Kuantum Teorisinin gelişmesine katkısı yanında önemsiz kalır.

Max Planck (1858-1947), Özel İlişkinlik Teorisinin doğumundan beş yıl önce (1900), Kuantum Teorisinin temelini attı. Teori, daha sonra, Einstein, Bohr, De Broglie, Schrödinger, Heisenberg, Dirac, Pauli gibi birçok bilim adamının çalışmalarıyla sürekli gelişti.

Gittikçe daha çok ısıtılıp korlaştırılan cisimler, sırasıyla kızıl, turuncu, sarı ve, akkor haline gelince, ak ışık yayarlardı. XIX. yüzyılda, fizikçiler, böyle cisimlerin yaydığı ışımaya (*radiation*) enerjisinin sıcaklık ve ışımaya dalga boyu ile na-

² Bitkibilimci Brown (1773-1858) belirli büyüklükteki (milimetrenin binde beş-altısı kadar çapı olan) çiçektozlarının ve başka maddesel parçacıkların, suda ve başka sıvılarda sürekli kimliklerini gözlemledi (1827). Hareketli sıvı moleküllerinin onlara çarpmasından doğan ve sıvının sıcaklığı ile birlikte artan bu hareket, uzun zaman açıklanmadan kaldı. L. Infeld'in bildirdiğine göre, Polonyalı Bilgin Smoluçovski, Brown Hareketini Einstein ile aynı zamanda açıkladı. Bkz. Leopold Infeld, *Albert Einstein, His Work and Its Influence on Our World*, (Charles Scribner's Sons, New York, 1950) p. 98.

sıl değiştiğini gösteren bir denklem bulmaya çalıştılar. Planck'a kadar bütün çabalar başarısız kaldı. Planck bu sorunu çözdü. Yalnız, bulduğu denklemde, enerji, kuantum adını verdiği belirli enerji niceliklerinden veya enerji parçacıklarından oluşmuş bir süreksiz sayılıyordu. Bu, klasik mekaniğe aykırıydı. Klasik mekaniğe göre enerji bir sürekli idi: İstenen her nicelikte çoğaltılıp azaltılabilirdi. Gerçekte, Planck gözlem sonuçlarına dayalı ve bundan ötürü onlara uyan bir denklem geliştirmişti. Ona kuantumları varsayıran, gözlemlenmiş olgulardı. Planck, belirli bir dalga boyu için enerji kuantumunu hesaplariken, ışık hızını dalga boyuna bölüp (ışınma frekansını bulup), sonucu, gözlem sonuçlarıyla uyusun diye h ile çarpıyordu. h çok küçük bir sayı idi: 0, 000000 000000 000000 000000 00655. Bu, sonradan Planck Değişmezi diye anılan evrensel bir değişmezdir. c gibi.

Einstein, bu bulgunun önemini çağdaşlarından önce kavradı. Planck'ın formülünden yola çıkıp her türlü ışımanın kuantumlar halinde yayıldığını gösterdi. Böylece, görünür ışığı da bir foton (ışık kuantumu) sağnağı olarak tanımladı; fotoelektrik etkiyi (veya olayı)³ açıkladı; Newton'un Cisimcik Teorisini daha üst düzeyde yeniden canlandırdı. Newton'un çağında enerji kavramı yoktu. Einstein, Cisimcik Teorisini enerji ile ilişkilendirdi, Huygens'in Dalga Teorisine de bağlantılı hale getirdi; ışığın hem bir dalga hareketi olduğunu hem de tanecikli bir yapısı bulunduğunu ortaya koydu. Onun Kuantum Teorisine katkısı, fizikte büyük ilerlemelere yol açtı. De Broglie bile, "birbiçimli hareket eden bir elektron→belirli boyda bir dalga", sonucuna varıp maddenin de dalga niteliği olduğunu (madde dalgalarını) gösterirken, gerçekte Einstein'ın düşüncesini genişletiyordu.⁴

³ Fotoelektrik Etki (veya Olay): Metal bir levhaya düşen ışık, metalden elektronlar çıkmasına yol açar. Buna fotoelektrik etki denir. Çıkan elektronların hızı ve enerjisi, ışığın yeğinliği arttıkça değişmez; yalnız, sayıları artar. Elektronların enerjisi, levhaya düşen ışığın niteliğine bağlıdır. Örneğin, metalden kızıl ışıkla çıkarılan elektronların enerjisi, mor ışıkla çıkarılan elektronların taşıdığı enerjinin yarısı kadardır. Dalga Teorisinin açıklayamadığı bu etkiyi, Foton Teorisini açıklar.

⁴ Burada biten bu kaba özet çıkarılırken, fiziksel ve tarihsel bilgiler için aşağıdaki kaynaklar el altında bulunduruldu:

Barnett, Lincoln. *Evren ve Einstein*. Varlık Yayınları, İstanbul, Kasım 1989.

Einstein'la ilgili bazı yazılarda, onun fiziksel sorunlara yaklaşımı *original*, *dahice*, *bambaşka*, *çok değişik* gibi sıfatlarla nitelenir. Bütün bunlar anlamı belirsiz, karanlık sözcüklüdür. Einstein her teorisini bir *temel olguya* dayandırmıştır:

Brown Hareketi Teorisini, hareketin değişmeyen niteliğine ve sıcaklığa bağlı olarak değişen niceliğine.

Özel İlişkinlik Teorisini, c 'nin değişmezliğine ve bütün sistemlerdeki eşdeğerliğine.

Genel İlişkinlik Teorisini, *gravitational* ve süredurumsal kütle eşitliğine.

Kuantum Teorisini veya Fotoelektrik Etki Teorisini, enerji ile ışık hızı ve dalga boyu ilişkisindeki evrensel ilişki düğümü olan Planck Değişmezi, h 'ye.

Bu, bilimsel düşünmenin önkoşuludur. (Yukarda anılan olgular, örneğin Marx'ta meta olgusu, Lenin'de kapital ihraççı olgusu gibi çok önemli bir konumdadır.) Işık hızının bütün sistemlerdeki değişmezliği ve eşdeğerliği bir yana bırakılırsa, bütün İlişkinlik Teorisinden geriye bir tek şey kalır: Klasik Fizik! "İlişkinlik Teorisi uzay ile zaman arasındaki ilişkiyi ortaya çıkardı. Bu ilişki ışık hızının değişmezliğinde zaten dışavuruluyordu. Bu hız, uzaklığın zamana oranıdır ve, dolayısıyla, onun bütün sistemlerdeki değişmezliği ve eşdeğerliği, uzaysal ve zamansal nitelikler arasındaki ilişkiyi gösterir."⁵ Bilim tarihinde olguya dayanmayan ilerleme yoktur.

Einstein fiziğe önemli katkıları 40 yaşına kadar yaptı. Son 36 yıllık yaşamında büyük fiziksel başarıları olmadı. Bu, öyle görünüyor ki, o dönemde, c , h , *gravitational* ve *süredurumsal kütle eşitliği* gibi içerikleri köklü ve zengin ol-

Coleman, James A. *Relativity for the Layman*. Penguin Books, Great Britain, 1964.

Einstein, Albert. *İzafiyet Teorisi* (ikinci basım). Özgün Yayınları, İstanbul, 1976.

Einstein, Albert. *The Meaning of Relativity*. Princeton University Press, New Jersey, 1945.

Einstein, A., İnfeld, L. *Fiziğin Evrimi* (ikinci baskı). Onur Yayınları, Ankara, Eylül 1976.

İnfeld, Leopold. *Albert Einstein. His Work and Its Influence on Our World*. Charles Scribner's Sons, New York, 1950.

Russel, Bertrand. *Rölativitenin Alfabesi*. Onur Yayınları, Ankara, Aralık 1974.

A. D. Alexandrow, "Space and Time in Modern Physics in the Light of Lenin's Philosophical Ideas", *Lenin and Modern Natural Science* (Progress Publishers, Moscow, 1978) p. 235.

gularla karşılaşmamış olmasına *da* yorulabilir ve yorulmalıdır.

Teorilerinde başat olan yalınlık, teorilerini böyle olgulara dayandırmış olmasına da kuşkusuz bağlıdır. Newton'un Teorisi de çok yalındır; çünkü, "Newton'un Başına Düşen Elma" söylentisiyle dile getirilen olguya, *gravitation'a* dayandırılmıştır.

Einstein'ın klasik fizikteki bazı kavramları, örneğin *zamandaşlık*'i eleştirisi de genellikle *şaşırtıcı*, *çarpıcı*, vb. sayılır. Oysa, değil Einstein, ışık hızının değişmezliğinden yola çıkan sıradan bir kafa bile, zamandaşlık sorunuyla karşı karşıyadır ve onu klasik fizikteki gibi çözemez.

Einstein'ın düşünselleştirilmiş (idealleştirilmiş) deneyleri bile, gerçekte, teorilerini dayandığı olguların daha genişlemesine ve derinlemesine kavranmasından başka bir şey değildir. Einstein, sonuca o deneylerle değil, o deneylere ve sonuca temel olgulardan yola çıkarak varmıştır.

Bir Teorinin olguya veya olgulara dayanması, olgular arasında ilişkiler kurması yetmez. Her teori yeni olgular öngörmeli, gözlem ve deney (pratik) onları doğrulamalıdır. Einstein'ın teorileri bu bakımdan da istenen niteliktedir; ayrıca, gene olgulara dayandırıldıkları içindir ki, içerdikleri ölçülmez öğeler pek azdır.

Engels, *Doğanın Diyalektiği*'nde, belki Einstein doğmadan önce, doğal bilimlerdeki hızlı ilerlemenin o dallarda metafizik yöntemi artık işlemez hale getirdiğini yazdı. Mekanikçi görüşün veya teorinin metafizikliği, Lagrange'ın anlayışında ve Helmholtz'un formülünde en açık biçimde görünür. Her şey bir yana, bilime bir son tanımak, diyalektiğe temelden aykırıdır. Diyalektik, bilime bir son tanımaz, bilimin ilişkinliğini kavrar, bilimin çağdan çağa sürekli ilerleyeceğini öngörür. XIX. yüzyıl fizikçilerini genellikle metafizik maddeseli diye nitelemek, sonuna kadar doğru olmaz. Önemli bir çoğunluk, mekanikçi idealleri olgulardan üstün tuttu, onlara öncelik tanıdı, olguları onlara göre yorumlamaya çalıştı; dolayısıyla idealciliğe kaydı veya saptı. (Maddeselicilikten idealciliğe kaymak veya sapmak, öyle görülmedik ve anlaşılmaz bir şey değildir. İdeaların ilişkinliğini unutan kişi, maddesel dünyanın bilinçten bağımsız

ve onun dışında varolduğundan ve bilincin onu yansıttığından yola çıkmış olsa bile, o anda bir idealcidir.) Onun içindir ki fiziğin XIX. yüzyılın özellikle ikinci yarısında içine düştüğü bunalım, bir felsefe ve yöntem bunalımıydı. Her bunalım, kendi çözümünü de getirerek doğar ve ancak o koşulla vardır. Einstein'ı çok etkilemiş olan Maxwell, çözümün muştucusu sayılabilir. Ayrıca, XIX. yüzyılın son ve XX. yüzyılın ilk çeyreği, emperyalizmin doğduğu ve ilk büyük saldırganlığını gösterdiği çağdır. Bu bunalımlar çağı, yalnız Einstein'ın değil, Lenin'in de doğmasını hazırlayan ve gerektiren koşulları bağrında taşıyordu. Einstein'ın yetenekleri, ancak böyle bir dönemde meyvelerini verebilirdi. Onun gerçek büyüklüğü, bunun için gerekli yoğun kafa emeğini harcaabilmiş olmasındadır. Einstein, 20 yıl gibi kısa bir sürede, kendisinden önceki birikimi değerlendirip fizikte metafiziğin egemenliğine son verdi, idealcileri şaşkına çevirdi.

Demokrat bir insan olan Einstein, teorilerini halkın da öğrenmesi için çalıştı. Bu amaçla konferanslar verdi, kitaplar yazdı, aynı amaçla yazılmış kitapların bazılarını yayımlanmadan önce gözden geçirdi. Böyle bir kitaba yazdığı önsözde şöyle der: "Halka, bilimsel araştırmanın çaba ve sonuçlarını bilinçli ve akıllıca görme ve anlama fırsatının verilmesi çok önemlidir. Her sonucun, o alanda uzman olan birkaç kişi tarafından alınması, geliştirilmesi ve uygulanması yetmez. Bilginin küçük bir gruba özgü olması, bir halkın felsefe ruhunu öldürür ve ruhsal yoksulluğa götürür."⁶ Bu demokrat adam, sosyalizme yakınlık duydu; ama sosyalizmi bir bilim olarak değil, toplumsal adaletsizliğe son verecek, toplumsal gelişmeyi hızlandıracak, sağduyuya uygun bir yol olarak gördü.⁷ Ölünceye kadar amansız bir antifaşist kaldı. McCarthy döneminde Rosenberglar için açılan kampanyaya katılmakla kalmayıp kendisiyle ilişki kuran aydınlara ABD faşizmi karşısında destek oldu. *Time*'in Rosenberglar'ın elektrikli şandalyede öldürülmesinden iki gün sonra yayımlanan sayısında, "SORUŞTURMALAR" başlığı ve "Yaşlı Bir Sevgiliden Mektup" altbaşlığı altında şunlar vardır:

⁶ Barnett, *Evren ve Einstein*, s. 3.

⁷ Bkz: Prof. Albert Einstein, Prof. Harold J. Laski, *Niçin Sosyalizmi? Çağımız* Yayınları, İstanbul, 1962.

“1919’da, Albert Einstein’ın İlişkinlik Teorisini bütün dünyada yalnız on iki kişinin anladığı söylenip duruyordu. Bugün kozmik sonuçları biraz daha büyük bir topluluk anlıyor; ama dünya genellikle Einstein’ı ve onun bilime büyük katkılarını hâlâ pek bilmiyor. Geçen hafta Einstein, anlaşılması kolay, ama ABD yurttaşlarının birçoğu için kabulü güç bir teoriyle, dış uzaydan yeryüzüne indi.

“*Devrimci-Yol*. Manhattan’da bir lise öğretmeni, William Frauenglass, komünist bağlantılarını açıklamak için geçen nisanda Senato İç Güvenlik Altkomisyonuna çağırıldı, ve kendi kendini suçlayabileceği gerekçesiyle yanıt vermeyi reddetti. Mesleğinden olmak durumunda kalan Frauenglass, Princeton’da yaşayan Fizikçi Einstein’a mektup yazarak, tanıklık etmeyi reddetmekte haklı olup olmadığını sordu. Einstein, ‘gizli sayılması gerekmeyen bir mektup’ ile, Frauenglass’ın gerçekten haklı olduğu karşılığını verdi.

“‘Bu ülke aydınlarının karşılaştıkları problem çok ciddidir’, diye yazıyordu Einstein. ‘Gericî politikacılar, herkesin gözünü hiçten bir tehlikeyle korkutarak, kamuda bütün zihinsel çabalara karşı kuşku uyandırmanın yolunu buldular ... Şimdi öğretme özgürlüğünü çiğnemeyi ve boyun eğmeyen herkesi işinden etmeyi sürdürerek ilerliyorlar ...

“‘Aydınlar azınlığı bu kötülüğe karşı ne yapmalıdır? Doğrusu, Gandhi’nin anladığı biçimdeki devrimci yoldan başka bir yol göremiyorum: İşbirliği yapmamak! Komitelerden birine çağrılan her aydın, tanıklık etmeyi reddetmelidir; yani, hapse, ekonomik yıkıma hazır olmalı, sözün kısası, ülkesinin kültürel esenliği uğruna kişisel esenliğini feda etmelidir ... Bu vakur adımı atmaya hazır kişiler yeter sayıda iseler, başaracaklardır. Yoksa bu ülkenin aydınları kendileri için tasarlanan kölelikten daha iyi hiçbir şeye yaraşık değildirler.’

“... Einstein’ın aydınlar için sunduğu teori hemen bir kavgayı körükledi. ‘Bir Amerika düşmanı!’ diye homurdandı Senatör Joe McCarthy. ... ‘Yaşlı Sevgili kendi alanı olan teorik fizikte bir devdir. Ama politik aklı bir kundak çocuğununkine denktir.’”⁸

⁸ Time, June 22, 1953.

“Bilim, yazılması bitirilmiş bir kitap değildir ve asla öyle olmayacaktır.”⁹ Einstein, yazılagidecek olan bu kitabın “fizik” başlıklı bölümünün birinci kesimini noktaladı, ve ikinci kesimine *devrimci* bir “giriş” yazdı.

⁹ Einstein, Infeld, *Fiziğin Evrimi*, s. 260.

HALK OYUNLARI ÜZERİNE BAZI TASLAKLAR*

1

İnsan topluluklarının, birbirleriyle kaynaşarak, daha büyük birimlere dönüştüğü bilinen bir olgu. Ve her topluluğu, birer küçük su kaynağı olarak düşünürsek, bunların oluşturduğu küçük dereler çayları, çaylar ırmakları nasıl oluşturursa, küçük insan toplulukları da, çoğalarak, öteki topluluklarla birleşerek, kaynaşarak, daha büyük toplulukları oluşturmuştur. Su kaynaklarının denizleri, okyanusları oluşturması gibi, insan toplulukları da, insanlık dediğimiz okyanusta bütünleşecektir. Bu benzetmeye bir şey daha eklemek gerekir: kaynaklardan denizlere dönüşen bütünleşmenin yolları nasıl bir *coğrafya* alanı üzerinde izlenebilirse, küçük insan topluluklarının büyük toplumlara dönüşmesi de *tarih* alanı içerisinde izlenebilir. Bu bakımdan, insan topluluklarının daha büyük toplumlara, çağdaşımız olan ve *bugünün* en yüksek birliğini oluşturan uluslara dönüşmesi,

* Halkevlerinin 47. kuruluş yıldönümü dolayısıyla, Halkevleri Genel Merkezi tarafından düzenlenen halk oyunları konulu panele hazırladığım metin. Daha önce, metnin bazı bölümleri, *Halkevi*, n° 4, şubat 1979'da yayımlanmıştı.

tarihsel bir sürecin ürünüdür. Bu sürecin başlangıç dönemlerinde ve başlangıç dönemlerinin üst evrelerinde, irili ufaklı insan toplulukları, öyle anlaşılıyor ki, bugün halk oyunları dediğimiz oyunların ilk biçimlerini yaratmışlardır. Bunların doğuşu çok çeşitli nedenlere dayanabilir, ama tüm bu nedenleri bir ana nedene indirgemek olanağı da vardır: bu, *topluluk* olarak, gerek doğa karşısında, gerek diğer topluluklar karşısında varlıklarını korumak, soylarını yükselterek sürdürmek *bilincidir*. Burada, iki sözcüğün altını, “topluluk” ve “bilinç” sözcüklerinin altını niçin çizdiğimi açıklamak isterim. Halk oyunlarında, temel belirleyici öge, bireyin değil, *topluluğun* temsil edilmesidir. Kişi, henüz bireyleşmemiştir, topluluğa göbek bağı ile bağlıdır. Bireyleşme, tarihsel bir süreçtir, belirli bir erginliğe kapitalist toplumda, bir başka ifadeyle uluslaşma çağında erişir. Kişi, daha ilkel topluluklarda, ancak topluluğun üyesi olduğu için mülkiyet (ya da üretim aracı) sahibidir, ve gene topluluğun üyesi olduğu için üretilen üründen bir pay alma hakkına sahiptir. Halk oyunlarımıza bu açıdan baktığımızda, esas olarak, bireyleşmiş kişi yoktur; kişi, topluluğun üyesi olarak vardır. Kendi kişisel varlığını, topluluğun üyesi olarak koruyan ve sürdüren kişi vardır. Halk oyunlarının birinci temel özelliği buradadır. Bir başka deyişle, halk oyunlarımız, komünal toplumun —alt, orta ve üst— evrelerinin ürünleridir.

Altını çizdiğim ikinci sözcük “bilinç”tir. Burada, sürü içgüdüsünün yerini, topluluk bilincinin aldığını vurgulamak isterim. Topluluğun, gerek üretmek ve gerek tüketmek için, doğa ile olduğu kadar, komşu topluluklarla da çetin bir savaşım içerisinde olduğu açıktır. Doğa ile bu ilişkisi *dinin*; komşu topluluklarla olan bu ilişkisi *savaşın* oluşmasının temel nedeni olmuştur. Dolayısıyla, din, üretimin bir ögesi; savaş, gene üretimin bir ögesini oluşturur. İster doğanın kendi bilincinde ondan (doğadan) çok farklı biçimde yansımaları olarak oluşan dinler olsun; ister üretim araçlarını, ürünlerini ve varlığını korumak için komşu topluluklara karşı geliştirdiği savaşlar olsun; ister doğal güçler karşısında verdiği savaşlar olsun, hepsi, topluluğun üretimini ve *yeniden-üretimini* gerçekleştirmek amacını taşır. Bu anlam-

da da, din, savaş ve doğal güçlere karşı savaşım, üretimin ve yeniden-üretim birer ögesidirler. Gerek dinsel inanışların ilkel anlatım biçimleri olarak, gerek savaş gücünü ve şansını artırmanın anlatım biçimleri olarak, gerek henüz gerçek nedenlerini tanımadığı doğal güçler karşısında kendisine yakıştırma değerler yüklediği bazı varlıkların kötülüklerinden kurtulmak, bazı varlıkların iyiliklerini üstüne çekebilmek gereksinmesinin anlatım biçimleri olarak gerçekleştirildiği törenler, topluluk adına ve bedensel hareketlerle ifade edilirler. Bu ilk tören biçimleri, halk oyunlarının ilkel biçimleri olmak gerekir. Halk oyunları, başlangıçta, bir üretim ve yeniden-üretim biçiminin toplumsal bilinç biçimlerinden (din, savaş, doğa güçlerine karşı savaşım) doğmuş ve bu bilinci, bedensel estetik anlatımı içersinde geliştirerek, topluluğun tüm üyelerine iletme, topluluğun gelecek kuşaklarına iletme aracı, bir bilinç taşıyıcısı olmuştur.

2

Bu nedenledir ki, halk oyunları, bir doğal içgüdünün, bir sürü bilincinin değil, insan topluluğunun bilincinin ürünüdür. Bu, şu anlamda da önemlidir ki, nasıl ki insanı hayvandan ayıran bilinçli eylem, üretmekle başlarsa, halk oyunları da, insanın doğal ses ve hareket öğelerinden, uyumlu hareket dizileri *üretilmesi* anlamında, insanın bilinçli eyleminin, insanlaşmasının bir ürünü olarak ortaya çıkar. Biz arıların içgüdüyle bal yaptığını biliyoruz. Bu, bilinçli bir eylem değildir, ve balı, doğal yapıları sayesinde, yüzbinlerce yıldan beri aynı biçimde üretirler. Bu anlamda, bir yumurtalının, yavrusuna, doğada ilk hareket olanaklarını sağlayacak besini yumurtasında, bir memelinin doğadan besleneceğin gerekli geçişi ana sütünden karşılayacak besini ürettiğini biliriz. Ve insanlar da, bir memeli olarak, bu sütü üretirler. Ama bu, hayvansal içgüdünün ve beden doğal özelliğinin sonucudur. İnsanın ilk bilinçli eylemi üretim, bu bakımdan, onu, hayvandan ayıran bilincine tekabül eder. Çünkü, ilk kez insan, doğal ürünleri, ya organlarını alet gibi kullanarak ya da doğada bulunan nesnelere alet olarak kullanarak elde eder, ve giderek doğada doğal olarak bulunan ürünleri kendisi üretir, ve bu ürünlerden yeni, doğada

bulunmayan ürünler üretir; hepsinde, organlarını ve aletleri geliştirerek ilerler. Bir başka deyişle, insan, doğada varolan nesnelere, onların kendiliklerinde olmayan işlevler kazandırmış, doğada bulunduğu nesnelere, kendi gereksinmelerine göre, işlemiş, değiştirmiş, geliştirmiştir. İnsanın bu insanlaşma savaşımı, onu toplumsal varlık olarak geliştirir, topluluk üyelerinin birbirleriyle ilişkilerini düzenler, üyelerin ve topluluğun üreme, beslenme, avlanma, savaş ve yönetim işlerini düzenlerken, aynı zamanda, bu topluluk içerisindeki işbölümünü geliştirir, doğanın yahtık topluluk sürüsü, insan toplulukları halinde daha büyük, ve giderek insanlıkla bütünleşecek yönde ilerleyerek yükselir. Topluluk, bir sürüden, bir toplumsal birliğe bu yolla dönüşür. Bu şu anlamda önemlidir ki, insan toplulukları, bir yandan ilerler ve yükselirken, aynı zamanda, öte yandan, diğer insan toplulukları ile iktisadî, siyasal ve kültürel ilişkiler kurar, ve bu ilişkiler içersinde, birbirleriyle yakınlaşarak, şu ya da bu noktada kaynaşarak daha büyük toplumsal birimler oluşturur. Eğer insan toplulukları, ürün, düşünce, duygu üretmeselerdi, bu topluluklar birbirlerine gereksinme duymazlar, birbirleri arasında (ürün, düşünce, duygu) değişimi olmaz ve birbirleriyle bağlanıp bütünleşemezlerdi.

İnsan bilincinde yansıyan doğa olayları, insan şeylerin özünü ne denli az kavramışsa, onun bilincinde o denli farklı biçimde yansır. Özsel içeriğini doğru olarak tanıyamadığı dış çevre, onun bilincinde dış çevrenin özsel içeriğinden farklı biçimde yansıyarak, ilk toplumsal bilinç biçimleri üretilmeye başlanır. Din gibi. Savaşın kendisi değil ama, savaşta başarı ve yenginin gizemi, dinden soyutlanamayan bir toplumsal bilinç biçiminin yaratılmasına neden olur. Doğada gizemli varlığına inandığı iyicil ve kötücül güçler, onun yengisini ve yenilgisini belirlediği sanısındadır. Nasıl doğal güçlerin özünü bilmediği için, onların kendi iradesine benzer bir iradeye sahip gizemli güçler tarafından meydana getirildiği sanısına kapılırsa, savaşta da, bu iyicil ve kötücül gizemli güçlerin otoritesinin belirli rol oynadığı yanılısamasına girer. Ve doğa karşısında olduğu gibi, düşman komşu topluluklar karşısında savaşımı da, onun bilincinde, bu olgulardan farklı biçimde yansır, ve bu yansımalar da, tanrı-

ları doğurur. Özünü doğru olarak bilmediği dış dünyayı, bilincinde, kuşkusuz, doğru olarak yansıtamaz. Dolayısıyla, onun bilme düzeyine denk düşen yansımalar, daha sonra dış dünyanın özünü kavramış olacak insana saçma gelir.

İnsanın doğa olayları ve toplumsal görüngüler karşısında etkilenişi ve tepkisi, kendiliğinden çığırışlar, çığlıklar, sıçramalar, tepinmeler koşuşlar, kaçışlar, bu bilinçlenme ile birlikte, bu bilinçlenmenin bir anlatım biçimi olarak, yani toplumsal bir ifade tarzı olarak üretilmeye başlanır. Acı ve sevinç çığlıkları, uyumlu ses dizileri içersinde üretilmeye başlanır; acı ve sevinç hareketleri uyumlu bedensel hareketlerle üretilmeye başlanır. Düzenli ve uyumlu ses ve hareketler ise, kendi aralarında uyumlaştırılır; bir yandan ses dizileri, bir yandan hareket dizileri, ancak bilinçli olarak yeniden-üretilerek uyumlaştırılır. Halk oyunlarının temel öğesini oluşturan uyumlu hareketler ve sesler, hareketlere ve seslere uyumlu bir düzen verilmesi, ve bu uyumlu hareket ve ses öğelerinin uyumlu bir biçimde bütünleştirilerek *üretilmesi* ile gerçekleştirilir. Nasıl ki insan, doğal olarak kendisinde bulunan bazı organlarını (örneğin elini) alet gibi kullanarak, ona kendilinginde bulunmayan bir işlev kazandırır ve onu geliştirirse, ve nasıl ki insan, doğada varolan taşı ya da sopayı, bir koruma, bir avlama, bir kök sökme aleti olarak kullanmaya başlamakla, bu taşı ya da sopaya, bu taşın ya da sopanın kendisinde bulunmayan, ona onun doğal özellikleri gereği belli bir bilinçle bir işlev yüklerse, ve nasıl bu bilinçli eylemi, doğada varolan nesnelere alet olarak kullanılması, onu hayvanlardan ayırırsa, insanın doğal olarak kendinde varolan sesleri ve hareketleri uyumlu bir biçimde düzenleyerek onlara belli işlevler yüklemesi de, yani doğal öğelerden bizzat insanın bilinçli çabası ile yeni şeyler üretmesi, insan tarafından üretilme, hayvanı insandan ayıran daha yüksek bir bilinç biçimine tekabül eder. Ve esasen bu, birlikte kendini koruma, ve daha iyi, daha çok üretme amacını olduğu gibi, topluluğun üyelerinin birbirleriyle ilişkilerini ve topluluğun dağılmaya ve yokolmaya karşı birliğini sağlama amacını özünde taşıyan bir bilinçlenmenin de ifade tarzıdır. Bu nedendir ki, halk oyunları, başlangıçta, kendini-üretme, üretim, yönetim, sa-

vaş gibi topluluğun varlığını koruma, dağılmaya karşı birleştirme, yokolmaya karşı daha yetkinleşerek varolma savasının bilinçlenme biçimi olarak, bu bilinçlenmeyi kendi üyelerinde ortak bir bilince dönüştürme ve topluluğun gelecek kuşaklarına aktarma aracı olarak işlev yapar.

3

İnsanın gırtlaktan çıkardığı ilkel ve anlamsız sese bir düzen vermesi, onu geliştirmesi, ve zorunlu gereksinmelerinin ifade aracına dönüştürmesi gibi, bu ifade aracını, yani dili, yaşamak için zorunlu gereksinmelerini olduğu kadar, duygularını ve düşüncelerini ifade aracı olarak kullanma olanağına kavuşturması, onun duygularından yeni duygu biçimleri, düşüncelerinden yeni düşünce biçimleri üretimine de olanak sağlar. Tarihsel ve toplumsal bir varlık olan dil, nasıl duygu ve düşüncelerin bir taşıyıcısı ise, halk oyunları da, toplulukların duygu, inanç ve düşüncelerinin hemen hemen ilk taşıyıcılarıdır. Burada, hareket öğesinin ağır basması, duygu ve düşüncelerin, bedensel hareketlerle iletilmesinin temel öğeyi oluşturmuş olmasındandır. Üretim biçimleri, tarzları ve üretim teknikleri geliştikçe, gelişen duyguların ve düşüncelerin oyunlarla ifade edilmesi olanaksızlaştıkça, halk oyunlarının varoluş nedenleri tarihin gerisinde kalır. İfade ettiği duygu, inanç ve düşünceler, toplulukların tarihsel olarak gerisinde kaldıkça, halk oyunları, toplulukların o evredeki din, savaş ve savaşım içeriğinden soyutlanır, ve bedensel hareket, salt estetik bir anlam kazanarak, topluluğun estetik zevklerinin ortaklaşa ifade edildiği bir kültürel değere dönüşür. Demek oluyor ki, halk oyunları, duygu ve düşünceyi oluşturma, gerçekleştirme, iletme, üretme aracı olarak doğmuştur; ve duygu ve düşünceleri ifade aracı olan tekniklerin gelişmesiyle, bu işlevlerini büyük ölçüde yitirmiş, ama topluluğun estetiğini, bedensel olarak ifade etme, sürdürme ve yükseltme aracı olarak işlev yapmaya devam etmişlerdir.

4

Yukarda belirttik ki, halk oyunları, insan toplumunun, küçük topluluklar halinde ve her topluluğun iktisadî

bir birim (ünite) oluşturduğu, genel olarak kapalı topluluklar oluşturduğu dönemlerde oluşmuşlardır. Bu yönleriyle, hemen her topluluğun kendine özgü özelliklerini içlerinde taşırlar. Ve gene, komşu topluluklardan etkilenilmiş ya da komşu toplulukları etkilemiş olmakla birlikte, halk oyunları, insan topluluklarının iktisadi birimlerinin büyümesi sırasında daha geniş topluluklar tarafından oluşturulmaya devam edilmiştir. Böylece en dar ve en küçük bir çevrenin yarattığı halk oyunlarının, bu çevrenin daha geniş bir çevrenin parçası haline geldiği zaman yarattığı oyunlardan tarihsel bakımdan daha eski olması ve eskiliği ölçüsünde topluluğun daha ilkel öğelerini ve özelliklerini içersinde taşıması doğaldır. En yaygın halk oyunlarının, daha sonraki evrelere, toplulukların daha büyük birimler oluşturdukları evrelere ait olması gerekir ve bunların daha gelişkin öğeleri içereceği anlaşılır bir şeydir. Bu bakımdan bir yörenin oyunları, dar ve küçük halkalar ve geniş ve büyük halkalar olarak birbirlerinden ayrılabilir. Ama dar ve küçük halkalar, geniş ve büyük halkalara göre, genel olarak, zaman derinliği bakımından daha altta bulunurlar ve geniş ve büyük halkalar, bu dar ve küçük halkaların özelliklerinin ortaklaşa ürünleridirler. Kuşku yok ki, küçük yörelerden doğan oyunların bu küçük yörelerin oluşturduğu daha büyük yörelerin oyunlarının temel öğelerini oluşturabilmesi için, gerek küçük yörelerin oyunlarının kendi aralarında bir *akrabalık* ve gerek bu büyük yörenin oyunları ile temelde bir *benzerlik* olması gerekir. Bu akrabalığın ve benzerliğin kökeninde, irksal yakınlık, tarihsel yaşantı ortaklığı, iktisadi yaşantı birliği ya da benzerliği, coğrafya yakınlığı ve benzerliği —bunların tümü ya da birkaçı— yer alır. Başlangıçta din ve savaş gibi üretim öğelerinden doğan ve dolayısıyla temelde üretime tekabül eden, ama giderek toplulukların birlikte coşkusunu ve sevincini estetik olarak ifade eden halk oyunlarımız, ortaklaşa eğlence, düğün ve törenlerin ayrılmaz parçasına dönüşmesiyle de topluluğun salt bir sanat yapısı haline gelir. Bununla birlikte bireyselleşmenin ağır bastığı, bir başka deyişle meta ekonomisinin, üretimin temelini oluşturduğu evrelerde, topluluk birliğinin dağılması ile birlikte, halk oyunları da bu işlevini yitirmeye başlamıştır.

Burjuva kent ve onun yarattığı yeni iktisadi birlik, yaşam biçimini de değiştirir, ve halk oyunları, merkez kentin kırsal alanla ilişkilerini büsbütün kopardığı yerde, terkedilmeye başlanır. Çünkü burjuva kentte, birey, ya sermayesi ile ya da emeği ile, kent üyeliğine girer ve çıkar. Aşiret olmak kan bağına ya da aşiretin rızasına, köy topluluğunun üyesi olmak komşuluk bağına, köy topluluğunun tarihsel oluşumuna ve rızasına bağlıdır; ve ancak bu toplulukların üyesi olarak üretim aracı sahibi ya da emek-güçlerinin şu ya da bu biçimde kiralayıcısı oldukları halde, meta ekonomisi bu ilişkiyi çözer. Çukurova'da pamuk tarlasında işçi olarak çalışmak için, ovada oturan bir aşiret ya da köy topluluğundan gelmiş olmak gerekmez. Emek-gücü sahibi olmak yeterlidir. Bursa'da Tofaş'ta, ya da İstanbul'da Coca-Cola'da çalışmak için de öyle. Buralara işçi olarak ya da başka nedenlerle gidenlerin, gelenek ve göreneklerini sürdürmeleri, halk oyunlarını uzun yıllar yaşatmaları doğaldır. Ama bu, halk oyunlarının olduğu kaynağın, yaşamsal varlığının kaybolduğu yerdir.

5

Halk oyunlarını, geçmişi, bugünü ve geleceği olmak üzere, üç evre içersinde ele alabiliriz.

(1) Halk oyunlarının *geçmişini* açıklamaya çalıştık. Bir kez daha özetleyerek yineleyelim. Başlangıçta küçük, daha sonra yöreyi içerecek kadar büyük toplulukların yaşamlarından kaynaklanan ve giderek onun coşkusunu, sevincini, kıvancını, acısını, temel öğeyi oluşturan bedensel hareketlerle müziksel ritme uyarlanmış estetiği içersinde, ortaklaşa ifade ettiği, birbirine iletildiği, kendisinden sonraki kuşaklara aktardığı bir sanat dalıdır. Yazının bulunmasından önce olduğu kadar, yazıyı bilmeyen topluluklardan doğmuş olan yazısız bir iletişim aracı; bazan yan öğeyi oluşturan türküleri saymazsak, "dil"siz bir iletişim aracıdır. Toplulukların estetik duygularını, inceleyen bedensel hareketlerle geliştirme biçimi olduğu kadar, topluluk üyelerini birbirine ve kuşaklara bağlayan bir bağdır. Ve halk oyunları, bu yönüyle, toplulukların yerleştiği her dağ eteğinden, her dağ yamacından, her ovadan, her vadiden kay-

nayan bir kaynak gibidir; insanın yücelmesini, bedensel ve duygusal yönden incelmelerini, kısacası insanlaşmasını olurlayan, ve bu yönüyle de, hepsi ayrı biçimde fıskırda da, farklı toplulukların oyunlarıyla yanyana gelişen, komşu topluluklara kendini aktaran ve komşu topluluklardan alan ve bu anlamda da küçük toplulukları birbirine yaklaştıran ve daha büyük birliğe dönüştüren bir iletişim aracıdır.

(2) Halk oyunlarının *bugünü* daha değişiktir. Burjuvalaşma ya da burjuva kent ile komşuluk ya da kan bağına dayalı geleneksel ilişkilerini sürdüren köylülük arasında, çarpık bir kültür karşıtlığı vardır. Kapitalizmin ve onun üzerinde yükseldiği bilimin ve tekniğin ithal edildiği Batı ile birlikte, aynı Batının modern kültür biçimlerine dönüşen geleneksel kültürü de ithal edilmiştir. Soruna halk oyunları açısından bakıldığında, “dans”, burjuvalaşmakta olan kesimin, kesenkes yeğlediği “üstün” bir oyun tarzı olmuştur. Batıdan doğrudan salonlarımıza giren “dans” ile Türk halk oyunları arasındaki karşıtlığı kısaca belirtmek gereği var. Batıdan bize gelen danslar da, kuşkusuz, temelinde, halk dansları olmakla birlikte, feodalizmin ve daha sonra burjuvazinin egemen sınıf dansları olarak, bir ölçüde, başkalaşmış, ve kendi halksal özüne yabancılaşarak, ondan ayrılmıştır. Egemen sınıfların bir sanat türü olarak “dans” sözcüğü ile ifade ettiğimiz oyun tarzında *birim*, esas olarak cinsel çiftten oluşur; bir erkek ve bir kadın, bu oyunun temel birimi ve ögesidir. Bu bakımdan “dans”ın teması, topluluğu değil, kişiyi ve hatta bireyi ön plana çıkarır. Pratikte “dans”, şu olanaklara sahiptir. Temel birim “cinsel çift” olduğu için, törene katılan topluluğun tümü, birer çift oluşturduğu sürece, oyuna bizzat katılabilir. Bu katılma, her çiftin isteğine göre değiştiği halde, oyun süreci kesintiye uğramaz. Çiftin, karşılıklı hareket ilişkisi, toplumun bireyselleşmesi ve bireyin topluluktan daha bağımsız hale gelmesiyle birlikte, sınırsız gelişebilir, ve hatta açık sekse dönüşecek kadar serbest hale gelebilir. Tekniğin tüm gelişmeleri, makinelerin hızlanan ritmini, patlayan motorların ve atomların anı yükselen dalgaları, müzik olarak yansıtılırken, danslar da, bu müziğe kendini uyarlayarak gelişir.

Halk oyunlarımız, bu bakımlardan, oldukça farklılık

gösterir. Halk oyununun temel birimi, “cinsel çift” değil, topluluğu temsil eden bir ekiptir. Bu ekip, esas olarak, bir kadın ve bir erkek sıralanışı biçiminde (karma), ya da kadınlar ve erkekler ayrı ayrı olarak, ya da yalnız kadınlardan ve yalnız erkeklerden olmak üzere, üç farklı tarzda oluşabilir.* Ekibin, başı çeken, yani oyuna kumanda eden bir “baş” ve bir de ekibin sonunu bağlayan bir pöççüğü vardır. Oyun, oyuna başlayan ekiple biter. Bu, “dans”lardan, şu anlamda farklıdır ki, tüm topluluk üyeleri bu şenliğe katılabilir, ama oyuna herkes katılmaz, topluluk bu bakımdan *oynayan* ve *seyreden* olarak ikiye ayrılmıştır. Ekip, bir “cinsel çift” birliğini değil, topluluğun birliğini temsil eder. Ekibin parmak parmağa, elele, kolkola, omuzomuz birbine bütünleşme tarzı, bu birliği simgeleyen ayrı bir ögedir. (Tutunmadan toplu oynanan oyunlar da —zeybek gibi— bu genel ilkeye uygun düşmektedir.) Oyun süresince, ya da oyunun belli evrelerinde, bu tutunma, oyunların hareket tarzını da sınırlar. Burada dansta olduğu gibi bireyselleşmeyi öne çıkaran bir “çift” değil, birliği, topluluğun bütünleşmesini öne çıkaran bir “ekip” vardır.

Müzik enstrümanları ne denli geleneksel, ve müzikte ses birimleri çağın teknolojik ritmine uyarlanamayacak geleneksel yapıya ne denli bağlıysa, halk oyunları da, o denli geleneksel yapıya bağlı olarak, çağın burjuvalaşma ve bireyselleşme eğilimine uyarlanarak kendini değiştirememiş, yenileştirememiştir.

Kuşku yok ki, hiç bir oyunu, ve bu arada halk oyunlarımızı, müziğinden soyutlamak olanağı yoktur. Bedensel oyunların ritmi ile müziğin ritmi, birbirine kaynaşmıştır, ve her ikisinin de birbirlerini karşılıklı etkilediğini kabul etmek durumundayız. Müzik uzmanı değilim. Müzik bilgim de yok denecek kadar az. Ama şunu sık işitmişizdir: bizim müziğimizdeki ses aralıkları, esas olarak, doğal ses aralıklarına daha uygundur. Ne var ki, bizim müziğimiz, doğal olayları ve toplumsal olayları ifade aracı olarak değil, duy-

* Karşılama gibi, çiftetelli gibi, karşılıklı ve çiftlerle de oynanan halk oyunlarımız akla gelebilir. Halay, bar, horo, horan ve zeybek gibi genel ve belirleyici oyunlar esas alınmıştır; esasen diğer oyunlar, bu belirleyici oyunların genel ilkesi içerisinde değerlendirilmelidir.

gularımızı ifade aracı olarak gerçekleştirilmiştir. Bir ekin tarlasının dalgalanışı, bir kalabalığın yürüyüşü, müzikte, müzik olarak *doğrudan* yansımaz; bunların bizde uyandırdığı duygular yansıtılır, yani dış çevrenin bizim duygularımızda yansımalarının yansımalarıdır müziğimiz. Bu anlamda, dış çevreyi bize müzik aracılığıyla ileten değil, dış çevreyi algılayan duygularımızı ileten bir taşıyıcı niteliğindedir. Bu, şu sonucu doğurmuştur. Batıda, üretim tarzının değişmesinde başlıca rol oynayan tekniğin gelişmesi, yaşam tarzını da değiştirmiş, teknikle birlikte, yeni bir toplum ve onun yeni bireyleri doğmuştur. Bu, tekniğin hızlandığı, daha büyük boyutlarda mutlu kıldığı ve o ölçüde bunalıma sürüklediği yeni toplumun yeni insanı, dış çevreyi, doğrudan, müzik olarak yansıtarak, hareketlenen, bunalan, isyan eden insanın müziğini de birlikte yarattı, ve bu müzikle birlikte, hızlanan ve yeni boyutlar kazanan bedensel estetikler yaratıldı. Bizim müziğimiz bu değişmeyi ve gelişmeyi yansıtan özelliğe sahip olmadığı ya da ona böyle bir özellik kazandırılmadığı için, geleneksel ritmi içersinde kaldı ve oyunlarımızın ritmini geliştiremedi.

Öyleyse diyeceğiz ki, halk oyunlarımız, bugün, kendi öz kaynaklarından gürüldeyerek canlı bir biçimde akmakta, ama burjuvalaşan toplumun, bireyleşen insanın, kapitalizmin duvarları önünde çakılıp, kalmaktadır. Biz, halkımızı severiz, ve onun öz benliğini yansıtan değerleri de severiz. Halkımızı tanımanın, sevmenin, ona güvenmenin bir aracı olarak halk oyunlarını da sever, yüce tutarız. Ve gene biz, gerici ve tutucu olmayı yeğlemediğimiz, bayağı ve kötü bulduğumuz gibi, kendi öz kaynağımızdan, halkımızdan koparak kozmopolitleşmeyi, dejenere olmayı da yeğlemeyiz. Halk oyunları, halkın çıkarlarını savunan aydınlar ile halk arasındaki, halkın öz değerleri arasındaki bağı sağlayan bir kültür taşıyıcısıdır; ama halk oyunları, ortaklaşa yaşayışın bir ifade biçimi olarak, burjuva toplumun, bireyselleşen insanın gereksinmelerine bir yanıt oluşturmamaktadır. Burjuvalaşma, toplumsal bir yaygınlık kazandıkça, bütün modalarıyla birlikte Batıdan ithal edilen dans ile halkın öz kaynağından fıskıran halk oyunları, biri burjuvalaşan kentliyi, öteki geleneksel köylüyü olmak üzere, iki ayrı kültürü

temsil etmeye başlıyor. Biri ne denli ithal ürünü ise, öteki o denli bizimdir. İthal edilen ne denli yayılıyorsa, bizim olan o denli geriliyor. Biri, ne denli çağa uyarlanabiliyorsa, öteki o denli değişen çağ karşısında geriliyor. Ve halk oyunları açısından iki kültür var: biri ithal malı, burjuva olan, öteki kendimizin, halk olan.

(3) Şimdi halk oyunlarının *geleceğine* değinebiliriz. Küçük toplulukların kültürünün insanlığın evrensel kültüründe bütünleşmesinin, egemen ve gelişkin toplulukların kültürlerinin, gelişmemiş ya da daha az gelişmiş toplulukların kültürlerini baskı altına alarak, çiğneyerek gerçekleştirilebileceği inancında değilim. Tüm topluluklar, kendi kültürlerinin olumlu yanlarını geliştirerek, kendi değerleri oranında, evrensel kültürün oluşmasına katılacaktır.

Evrensel kültürü oluşturma açısından halk oyunlarının yeri nedir? Halk oyunları, kendi kalıpları içersinde ve halk oyunları özelliğini koruyarak evrensel kültürün oluşmasına katkıda bulunabilir mi? Yoksa halk oyunlarını, çağımıza uyarlayarak, kendi giysisinden soyarak ona evrensel bir giysi giydirmemiz mi gerekir? Benim düşüncem şudur: bir denizde, bu denize karışmış bir kaynağın suyu, su olarak vardır, ama kaynak olarak yoktur, kaynak kaybolmuştur. Halk oyunları, ancak halk oyunları oldukları, halk oyunları olarak kaldıkları sürece, kaynak olarak kaldıkları sürece vardır; onları, çağdaş bir içeriğe uyarlamak, evrenselleştirmek ise, halk oyunlarından yararlanarak *başka* oyunlar türetmektir. Bu, özünde, ayrı bir şeydir. Sanat yapıtları, iki biçimde, evrensel kültürün oluşmasına katkıda bulunabilir. Kendi değerlerini, bir sonraki sanata aktararak, ve kendi değerini, sürekli olarak yeni kuşaklara aktararak. İlk halk oyunlarımız, kendilerinden sonraki halk oyunlarının yaratılmasına katkıda bulunduğu gibi, dün atalarımızı, bugün bizi etkileyerek, etkinliğini sürdürmektedir. Halk oyunlarını, halk oyunları olarak korumak, halkın belirli bir tarihsel dönemde yarattığı sanat yapıtlarını korumak demektir. Halk oyunlarını özgün değerleri ile korumak bu bakımdan son derece önemlidir. Oyunlar, bedensel hareketlerle gerçekleştirildiği için, canlıdır, akıcıdır. Bir resim gibi yapıldığı haliyle, bir şiir gibi yazıldığı haliyle kalmaz. Çünkü halk oyunlarının taşıyıcı

cısı, renk maddesi ya da yazı değil, bedensel hareketlerdir. Bu bakımdan, kendi toplulukları tarafından canlı olarak yaratılmadıkları sürece, bir bakıma zincirin halkası koştugu zaman, doğası gereği kaybolmaya en elverişli olandır.

Halk oyunlarının evrensel kültür karşısında yeri nedir? İnsanlığın oluşum süreci, insanın oluşmasının yolunu bize gösterir. İnsanlık insan topluluklarından oluşmaktadır, ve bu toplulukların bütünleşmesi, her topluluğun üyelerinin serbestçe gelişmesi, kendi kişiliğini kazanması yolundan geçecektir. Bugün uluslaşma düzeyinde, egemen olan uluslar ve egemenlik altına alınan uluslar vardır. Egemen ulusların kültürlerinin insanlığın kültürü haline geleceği düşüncesine katılmıyorum. Her toplumun, her ulusun bireylerinin, kişiliklerini serbestçe geliştirilebilmesinin tek ve evrensel kaynağı, o toplum, o ulus üyelerinin kendi halkı, halkının sanatıdır. Nasıl bir insan, ancak kendi diliyle, kendini serbestçe geliştirebilirse, bir toplum, bir ulus da, kendini, serbestçe kendi kaynaklarından besleyerek geliştirebilir. Ve insanlığın kültürüne, bizim, halk olarak, ulus olarak katacağımız şeyler, serbestçe gelişmiş kişiliğimizdedir. Bu serbestçe gelişmeyi, bu kişiliğimizi bulacağımız kaynaklar ise, ilkin halkımızın sanatları ve bu arada halk oyunlarımızdır.

Halk kültürü diyoruz, ulusal kültür diyoruz, evrensel kültür diyoruz. Geleceği olan ve evrensel kültürü oluşturacak olan ulusal kültür, halk kaynağından beslenen ve nesnel olarak halkın özelemleriyle bütünleşebilen kültürdür. Bizim, halk sanatlarımızı ve halk oyunlarımızı kendi içerik ve biçimleriyle değiştirip yenileştirerek, evrensel kültürün bir parçası haline getireceğimizi değil, ondan alarak kişiliğimizi serbestçe geliştireceğimizi, serbestçe gelişen kişiliğimizin, evrensel kültürün oluşmasına katkıda bulunacağımızı düşünmemiz gerekir.

Kendi halk sanatımıza, kendi halk oyunlarımıza yönlirken, bağınazca bir tutuma girmenin kısır ve yanlış olduğunu da vurgulamak gerekir. Gerek başka halk sanatlarını ve oyunlarını, gerek bugün ülkemizde egemen sınıf ve katmanların benimsediği, egemen Batıdan ithal edilen "dans"ları, bağınazca bir tutumla yadsımak yanlış bir tutum olur. İnsanın kişiliğini serbestçe geliştirebilmesinin temel öğele-

rinden biri nasıl kendi halkının kaynakları ise, diğerleri de gene insanlığın ürettiği diğer halkların sanatlarıdır.

Türkiye'ye, esas olarak burjuvalaşan aydınlar tarafından ithal edilen "dans", özünde evrensel değildir. Ona evrensellik görüntüsü veren, "dans" ile Batı kapitalizminin egemenliğinin özdeşleşmiş olmasıdır. Nasıl Batı kapitalizmi Türkiye'yi egemenliği altına almışsa, "dans" da, aynı biçimde egemen olmaya başlamıştır. Bizim "dans"a karşı olduğumuz değil, ilkin bu egemenliğine karşı olduğumuz ilkesi benimsenmelidir.

Devletleşme olgusu ve islamiyet ile birlikte, saray ile halk arasına çekilen duvarla birlikte, devlet ve yönetici kadro, halk oyunlarını ve dolayısıyla Türk halkının geleneksel yaşam biçiminin bir parçasını yadsımıştır. Oyun, halkın yaşamının bir parçası iken, bu, devlet ve devletle bütünleşen yönetici kadronun yadsıdığı bir şey olmuştur. Türkiye'de, Batıcı aydınların ve ticaret burjuvazisinin öykündüğü şeylerden biri ise, Batı burjuva toplumundan aktardığı "dans"lardır. Çünkü Batıda, saray, islam devletlerinde olduğu gibi, "oyun"un tarihsel sürecinde, bir kesintiye, bir yadsımayı temsil etmemektedir. Bu bakımdan, denebilir ki, Batı sarayında, toplumun üst sınıfının yaşamının bir parçası olarak danslar, sınıflandırma bakımından kendi halk danslarına göre bazı farklılıklar gösterse de, temelde, halk danslarının varlığını geliştirerek sürdürmüştür. Anadolu Türk devletlerinde ise, Türk halk geleneğine aykırı olarak, halk oyunları ve oyun yadsınmış, terkedilmiştir. Ama Batılılaşan, burjuvalaşan aydın kesim gibi yönetici kadro da, Batının burjuvalaşan üst tabakasının bir toplantı, tören, eğlenme biçiminin aracı olan dansı ithal etmiştir. Kemalist yönetici kadronun Batılılaşma özelliğinin yanısıra halkçı özelliği, aynı zamanda, halk oyunlarının araştırılması ve tanınmasına olanaklar sağlamıştır. Halkevleri gibi.

Türkiye'de, yeni modern sınıfın, işçi sınıfının oluşmasıyla, yeni bir ideolojinin gerçeklik kazanmasıyla, halka dönük bilinçlenme, emeğe dönük bilinçlenme de, bu kültür ikilemini, bu ithal malı danslar ile kendi öz varlığımızın ifadesi olan halk oyunları ikilemini daha çarpıcı bir biçimde görmemize olanak sağlıyor. Gelişen, canlı olan, geleceği

olan eğilim, halka, halkın kendi öz kaynağına yönelmiştir. Bu halkçı eğilim, tekniğin yeni olanaklarından yararlanarak, bunları, kapalı kaldığı dağ eteklerinden, uzak yaylalardan, vadi diplerinden toplumun gözleri önüne getirmiş, ulus ölçüsünde tanıma, dolayısıyla halkımızı kendi öz değerleriyle tanıma düzeyine yükseltmiştir. Soruna bu açıdan eğilirken şunu da belirtmeliyiz ki, bizi, yüzyıldan fazla bir zamandır ezen, sömüren Batı kapitalizmi ile özdeşleşmiş bulunan ve burjuva toplumun gelişmesiyle birlikte olduğu kadar, dejenere olan gençliğiyle birlikte yeni boyutlar kazanan danslara karşı davranışımızı yeni bir süzgeçten geçirmek gerekir. Ve bunun yanısıra, kendi halk oyunlarımıza bağnaz şoven duygularla değil, insancıl ve evrensel açıdan bakmak zorunluluğu vardır. Biz, bugün hiç bir süzgeçten geçmeksizin maymunca bir anlayışla yansıtığımız dansların olumlu yanlarını almak, ve bugün, halk oyunlarımızın olumlu ve evrensel özünü ön plana çıkararak tanımak ve tanıtmak durumundayız. Onun içindir ki, kendi halk oyunlarımızı engin bir tutku ile severken, bunun bir şovenliğe dönüşmemesine; yabancı halkların danslarını eleştirel bir süzgeçten geçirirken, onları, tümünden yadsımamaya, evrensel, yani insanal değerlerini almaya özen gösteririz. Bizim tutumumuz, kendi halkımızla ve geçmişle öyle bağ oluşturmalıdır ki, insanlığa ve geleceğe bir köprü olsun.

6

Peki ama bu nasıl olacak! Dünün ve bugünün halkevlerinin ve bazı kuruluşların özverili çalışmalarıyla bu ne denli olanaklıdır. Halk oyunlarının kendi kaynaklarında derlenmesi, tasnif edilmesi ve bilimsel bir değerlendirmeden geçirilmesi, bazı kişisel girişkenlikler ve çabalarla, gerektiği ölçüde başarılı olabilmemiş midir? Diyelim halay bölgesi Sivas'ta iyi çalışmış bir inceleme ekibi, gene halay bölgesi Urfa'da sonuç alamamış bir inceleme ekibi olduğunda, bu ne kadar yarar sağlayacaktır. Ya da, her iki ekibin de iyi çalışmış olması, bu iller yöresi arasında, ortak bir tasnif ve bilimsel bir değerlendirmeye yeter mi? Ya da zeybek bölgesi ile horan bölgesi arasındaki ortak ve farklı yanların bilimsel incelemesine olanak

verir mi? Bütün bunlar, bize, devlet tarafından olanaklar sağlamış ve merkezileştirilmiş bir örgütlenme içerisinde, bilimsel yöntemlerle çalışmanın gerekli olduğunu haykırır. Halk oyunlarını, özgün özellikleriyle, kendi kaynaklarında, günün teknik olanaklarından yararlanarak, toplayacak, arşivleyecek ve onları kendi yöresi içerisinde tasnif edecek, ve bölgeler arası bir merkezde toplayacak biçimde, bir örgütlenmeye gerek vardır. Radyonun, teypin, pikabın, televizyonun yaygınlaştığı bir evreden geçiyoruz, ve halk sanatları, bütün bunların etkinliğinde, kendi özgün niteliklerini hızla yitirme durumundadır. Halk oyunları, tam bir bozulmaya uğramadan, devletin maddi desteği ile geliştirilecek özerk kurumlar, bu işin büyük ölçüde üstesinden gelebilir. Ve bu işleri düzenlemek için yetiştirilecek elemanlar aracılığıyla, bir sistem içerisinde, bilimsel bilgi çerçevesinde, bu yapılabılır, yapılmalıdır. Devletin, halkevlerine, böyle bir işlevle, yeni bir işlerlik kazandırması doğal bir yol olarak görünmektedir. Kendi folklor uzmanlarını acımasızca yurt dışına atan ve onlara hiç bir nedenle de olsa gereksinme duymayan bir ulus, "ulusal" olmaktan, yüzü kızarmadan söz edemez. Bu konuda yeni uzman kadrolar yetiştirmeyen, ve bunu yaşama geçirmeyen bir "devlet" iktidarı, halkçı ve ulusal olduğunu öne süremez. Kurumsal ve sürekli çalışma isteyen bir işin, geçici kişisel girişkenliklerle, maddi olanaklar gerektiren teknik çalışmaların kısırlı malî olanaklarla, bilgi ve uzmanlık isteyen çalışmaların amatörce çalışmalarla, sağlıklı bir biçimde yürütülmesi düşünülemez. Devletin operası vardır, tiyatrosu ve tiyatro okulları vardır, ama bir halk sanatları okulu, bir halk sanatları binası, bir halk oyunları sarayı yoktur. Bu kendimizi küçümsemeye ve halkımızı önemsememe durumuna bir son vermek gerekir.

Ocak 1979

[İBNİ HALDUN'UN TOPLUMSAL ORTAMI
VE İKTİSADİ FİKİRLERİ ÜZERİNE]

SVETLANA BATSİYEVA

ÇEVİREN
KENAN SOMER

I

İBNİ HALDUN'UN TOPLUMSAL ORTAMI

İbni Haldun'un temel yapıtının —*Mukaddime*— dayandığı toplumsal görüşler sorunu, henüz çözülmemiş, hatta bu büyük Arap düşünürüne ayrılmış bulunan yazında adama-kıllı konmamıştır bile.

Toplumsal kökleri bulunmadıkça, bir toplum öğretisinin özünün, tarihsel niteliğinin ve bilim tarihindeki yeri ve öneminin kavranamayacağını anlamak gerekir.

İbni Haldun yapıtını bir insan toplumunun yaşamını yöneten yasaların irdelenmesine ayırmıştır. Öğretisi üzerine şöyle yazmıştır: “Toplumsal yaşam ve insan toplumu gibi toplumsal bir konusu olduğuna göre, bağımsız bir bilimdir bu. Bağımsız olarak ortaya çıkmış, yeni bir bilim, ve ben bu konuda başka bir tek insanın bir tek söz etmiş bulunduğunu duymadım.” Bu “yeni bilim”in tarihle olan ilişkilerini sınırlayan İbni Haldun, tarihin biri dış, öbürü iç olmak üzere, iki yönü bulunduğunu belirtir. Ve eğer daha önceki tarihçiler yalnızca olguların betimlemesiyle uğraşmışlarsa, “yeni bilim”in ereği, tarihin toplumsal yaşamının

neden ve sonuçlarının iç bağlarının irdelenmesi olacaktır. “Böyle bir tarih, felsefenin önemli bir kolunu oluşturur ve felsefe bilimleri arasında sayılmaya değerlidir”.

“Yeni bilim”in konusu “umran” olacaktır — toplumsal insan yaşamı. “İnsanların toplum içinde biraraya gelmesi söz götürmez bir olgudur; ve umranın anlamı da budur.” Umran terimi, genellikle “uygarlık”, “kültür” olarak çevrilmiştir. Bununla birlikte, İbni Haldun'un anlayışında, umran bir ürün ya da bir sonuç değil, ama toplum yaşamı yönetiminin ta kendisidir. Toplumsal yaşam, İbni Haldun tarafından, her şeyden önce, insanların, maddesel gereksinmelerine bağlı ortak kamusal etkinliği olarak görülmüştür. Toplumsal yaşamın bütün öbür yönleri: siyasa, bilim, kültür de umranın içeriğini oluşturur, ama anlamını belirlemezler.

İnsanların toplum içinde biraraya gelmeleri zorunluluğundan yanaki kanıtlar arasında, İbni Haldun Aristoteles'in sözlerini anımsar: “İnsan, doğası gereği, bir yurttaktır.” Ama sonradan geliştirdiği anlayışı eski yazarlarla onların ardılarının siyasal öğretisinden açıkça ayırır. Eğer, Aristoteles'e göre, insan siyasal bir varlık olarak doğmuş ve eylemleriy-le istekleri, genel refah bilinci ve zevk ardında koşması tarafından belirlenmişlerse, İbni Haldun, kendi payına, insanın toplumsal varoluşunu onun tinsel doğasına ve içgüdüsel eğilimlerine değil, ama yiyip içecek şeylere ve yaşama araçlarına sahip olma yolundaki doğal zorunluluğuna bağlar. “İnsan yaşam ve varoluşu yiyip içecek şeyler olmaksızın olanaksızdır ... ama bir tek insanın gücü, ona gerekli yiyip içeceği sağlama bakımından çok küçüktür... O ve benzerleri için yiyip içecek şeyleri sağlama bakımından birçok insan gücünün bir birleşmesi gerekir.” Aristoteles ile İbni Haldun'un toplumsal koşulları ile görüşlerinin içeriği arasındaki ayırım hesaba katılırsa, bu iki düşünürün fikirleri bir tutulamaz.

İnsan, ancak güçlerini ve yetilerini çalışmada kullanarak kendine yaşama araçları sağlayabilir, der İbni Haldun. İnsanların yardımlaşması, elle tutulup gözle görülür bir duruma geldiği zaman, dışavurumunu işbölümünde bulur. Bu işbölümüne, çeşitli işlerde kullanılan çeşitli aletlere sahip

olma zorunluluğu yol açar. “Her iş, çeşitli mesleklere başvurmadıkça yapılamayacak olan aletleri gerektirir.” Öyleyse, toplum kendiliği (*entité*) insanlar arasında bölüştürerek yaşama araçları sağlama bakımından toplum üyelerinin ortak yapısıdır.

İbni Haldun, iktisadi etkinliğin, bir toplum yaşamının temel belirleyicisi olduğunu düşünür. “Bilki, halkların yaşama biçimleri bakımından farklılığı yalnızca yaşama araçlarının çeşitli sağlama biçimine bağlıdır. İnsanların halk toplulukları olarak birleşmesi yalnızca yaşam olanakları ararken yardımlaşmak için olur.” Yaşama biçimleri bakımından farklılık, İbni Haldun’a göre, ilkin bir iktisadi etkinlik farklılığı anlamına gelir ve o toplumsal yaşamın iki genel yönü olduğunu düşünür: kırsal yaşam ve kentsel yaşam.

İbni Haldun kırsal nüfusu yerleşik tarımcılar ve çoban-göçebe nüfusa ayırır, ama gene de bu bölünmeyi mutlaklaştırmaz. Bu iki grubun ortak yanı, “yalnızca yaşamı sürdürmek ve sınırları aşmaksızın yaşam bakımından gerekli olan şeyleri yaratmak için yeterli miktarda” yaşama aracı sağlamaya yetenekli olmalarıdır. Buna karşılık, kentlerde büyük miktardaki işçi gücü ve iyiden iyiye gelişmiş işbölümü sayesinde, “bir bölümü sanatlar ve mesleklerle, öbürü ticaretle uğraşan” kentliler, yalnızca gerekli olanı değil, ama güvenli ve bolluk içinde bir yaşam sürmelerini sağlayan artık ürünler de üretirler. Her iki grup da birbirine cinsil olarak (*génériquement*) bağlıdır. “İnsanın istediği ilk şey, yaşaması için gerekli olan şeydir. O eksiksizlik ve bolluğa sahip olmayı, ancak gerekli olan elde edildikten sonra başarır. Aynı biçimde, kırsal kaba saba yaşam, kentsel yaşama öngelir. Bu nedenle, kentsel yaşamın, ona erişmeye çalışan kırsalın ereği olduğunu görüyoruz. Kentsel toplumsal yaşam biçimleri, kırsal yaşamın köküdür”.

Kırsal ve kentsel toplumsal yaşam ne denli farklı olurlarsa olsunlar, İbni Haldun onların su götürmez tarihsel bağlarını her zaman belirtir. Kırsal yaşamla kentsel yaşam arasındaki ilişki, toplumsal gelişmenin aşağı ve yukarı evresi arasındaki ilişkidir. Aşağı evre, ilkel ve az ayrılmış etkinlik ve az yüksek yaşam düzeyi evresidir. Yukarı evre,

gelişmiş ve ayrılmış etkinlik ve yüksek yaşam düzeyi evresidir. Aşağı evreden yukarı evreye geçiş, büyük bir miktardaki üretici gücün ayrı bir yerde yığılmasından, kırsal nüfusun kentlerde toplanmasından, emeğin gelişmesinin en son derecede büyük karmaşıklaşması sonucu iktisadi etkinlikteki değişiklikten doğar.

Toplumsal ilerleme her şeyden önce insanların kentlerde kümelenmesine, işçi gücünün yığılmasına ve emeğin gelişmesi ile artan uzmanlaşmasına bağlıdır. Maddi ilerlemenin başta gelen koşulu olan gereğinden çok bir üretimi yalnız işbölümü ve emeğin yığılması yaratabilir. “Eğer bir kent ya da bir bölge halkı bütün ürünlerini zorunlu gereksinimleri uyarınca paylaşırsalardı, küçük bir emek miktarı onların isteklerini yerine getirirdi. Kalan ürün, zorunlu gereksinimleri karşılamak için kullanılan ürüne oranla bir çokluk olur ve bolluk gereksinimleri ile, onları hakkaniyetli değişim yoluyla ya da bir fiyat ödeyerek alan başka kentler halkı tarafından ardından koşulan gereksinimleri karşılamak için kullanılabirdi. Bu yoldan, onlar belli bir zenginlik biriktirirler.”

Bir toplumda işbölümü, bu toplum üyeleri arasında herhangi bir emek değişimi biçiminin varlığını öngerektirir. İbni Haldun’un yaşadığı toplumda basit tecimsel ilişkiler başat durumda buldukları bir sırada, o, insanlar arasındaki üretken ilişkiler için emtia değişiminden başka bir yol görmüyordu.

Adil değişim, değişilebilir ürünlerin değer eşitliğine dayanır. Yüzyıllar boyunca insan zekâsı değişimin eşdeğerliğini belirleyen bu gizemsel özü aydınlatmaya çalışıyordu. Aristoteles bu araştırmalarda öbürlerinden daha ileriye gitmişti. Her ürünün tüketime olduğu denli değişime de yaradığını belirten Aristoteles, değişimin bir şeyden yararlanmanın “pek de doğal olmayan” bir kullanımı olduğunu düşünüyordu. “Değişim, der, eşitlik olmaksızın ... ve eşitlik de, aynı ölçü ile ölçülebilirlik olmaksızın, olamaz... Bununla birlikte, çeşitli nesnelere aynı ölçü ile ölçülebilir olmaları olanaksızdır”. Değer kavramına erişmiş bulunan Aristoteles, çözümlemesini durdurur. Ne denli çeşitli olurlarsa olsunlar, nesnelere ortak bir öz: insan emeği içerdiklerini anlamı-

yordu o. İlkçağ toplumunun tarihsel sınırlarıyla sınırlanmış bulunan Aristoteles'i durduran engel, yeni tarihsel koşullar içinde İbni Haldun tarafından aşılmıştı. İnsanlığın tarihsel düşüncesinin ilerlemesinde, İbni Haldun, değeri emeğin yarattığı tezini ileri süren ilk kişi oldu: "Bilki, insanın mülkiyet olarak tükettiği ya da edindiği her şey ... harcanan emeğin eşdeğeridir. Bu mülkiyet saklama konusudur, ama bu mülkiyette içerilmiş bulunan emek kendi başına saklama ereği olamaz. Kendinde başka zanaatları içeren kimi zanaatlar vardır, örneğin, marangozluk mesleği tahtanın hazırlanmasına, dokumacılık iplikçiliğe bağlıdır ve bu nedenle de bu iki zanaattan daha çok emek vardır ve değerleri, dolayısıyla, daha yüksek olacaktır. Bundan ötürü, insanın edindiği ve kendisinden kazanç sağladığı şeylerin hepsinin ya da çok büyük bir bölümünün, insan emeğinin değerine eşdeğer olacağı açıktır."

İbni Haldun tarafından çözümlenmiş bulunan toplumun kendiliği buydu: birçok küçük üretici tarafından değişimi sokulabilen metaların üretimine dayanan bir toplum. Bu toplumun temel bir varoluş koşulu, üreticilerin üretim araçları ile emek ürünleri üzerindeki özel mülkiyet hakkı olsa gerektir. İbni Haldun'un tüm devlet ve hükümet öğretisi, siyasal ve iktisadal programları, bu konjonktürün açık bir anlayışına dayanır. Her türlü iktidarın ve bu iktidarların her türlü işlevlerinin varlık nedenini, İbni Haldun, gerçekte, özel mülkiyetin savunulmasına indirger: "İnsanlar biraraya geldikleri zaman, zorunluluk onları iktisadî ilişkilere ve bu yoldan da gereksinmelerinin karşılanmasına götürür. Ve herkes gereksinme duyduğu şeyi kapmak için kollarını uzatır. Öbürü gücü yettiğinde onu kovar... Bu nedenle, onları birbirlerine karşı savunacak bir hükümet olmaksızın insanların varoluşu olanaksızdır". Ve bir başka yerde: "İnsanların birbirlerine karşı zor ve düşmanlık eğilimini insan kişiliğinin bir kötülüğü saymak gerekir. Ve kardeşinin malına göz diken kimse, eğer hükümdar tarafından bu işten alkonulmazsa, onu kapmak için kolunu çoktan uzatmış demektir."

Öğretisinin temel ilkeleriyle uyuşum içinde, İbni Haldun siyasal yönetimden: (1) uyrukların kişilik ve mülki-

yetine ilişkin olarak yetkenin kötüye kullanılmasına son verilmesini; uyrukların yaşam ve mülkiyetinin korunmasını; (2) haraca bağlanmış halktan aşırı olmayan bir vergi alınmasını; ticaretin vergi ve resimlerden kurtarılmasını; (3) tecim ve sanayideki donup kalmış tekellerin kaldırılmasını; tecim ve sanayiın tam özgürleştirilmesini; (4) büyük beylerin, kendilerine aşırı bir siyasal erklik verecek toprak mülklerini kendi tekellerine almalarının yasaklanmasını; ayrılıkçı eğilimlere ve ülkenin ufulanmasına son verilmesini; (5) kölelerin özgürleştirilmesini; (6) komşularına karşı bir barış siyasetinin kabul edilmesini ister. İbni Haldun'un öğretisinin başlıca tezleri işte bunlardır.

İbni Haldun'un toplumsal öğretisinin materyalist niteliği ve siyasal programını insancılığ, yazarının toplumsal konunun nedenlerini daha dikkatli bir biçimde araştırmaya zorlar, ama 14. yüzyıl Mağribinin [Tunus, Cezayir, Fas —ç.] tarihsel durumunun derin bir çözümlemesi yapılmadıkça, bu iş olanaksızdır.

Mağrib tarihinin 14. yüzyıldaki en anlamlı olgusu, kıyı kentlerinin, siyasal önemlerinin büyümesiyle eşlik edilen hızlı gelişmesiydi. Kentlerde, tekstil, madencilik, değirmencilik, seramik, deri, zeytinyağı sanayilerinin ve kimi zanaatların üretimi hızla artmıştı. Mağribten dışa satılan metaların listesi, sınaî üretiminin yalnızca bir bölümünün dış satıma ayrılmış bulunduğunu ve asıl büyük bölümünün kuzey Afrika pazarına gittiğini gösterir. Kent zanaatlarının büyümesi, Mağribdeki tecimsel ilişkilerin hızlı bir gelişmesini ve egemen feodal iktisat üretiminin tecimsel niteliğini gösteriyordu.

Mağrib tecimsel iktisadının hızlı gelişmesinin başta gelen nedeni, 13-14. yüzyıllarda Akdeniz ülkelerinin, tarımsal ürünler satışı için büyük olanaklar açan iktisadî atılımıydı. Bu dönem, yeni bir çağın başlangıcı oldu: feodal toplumun bağrında yeni bir iktisadî temel oluşmaya başladı. İtalya'nın kimi ticaret ve sanayi merkezlerinde 14. yüzyılda ortaya çıkan kapitalist rejim, kendini, yalnız İtalya'nın değil, ama birçok Akdeniz ülkesinin toplumsal yaşamı üzerinde de büyük bir etki sahibi olarak, yeni bir dirilikte gösterdi. Bu etkinin nedeni, tarihsel habercileri yabancı ülkelerle ilişki-

ler ve ticaret yapan yapım evlerinin İtalya'daki gelişmesi oldu. İtalyan kentlerinin dış ticareti, 13. yüzyılın dış ticaret düzeyini çok geri bırakarak, 14. yüzyılda o çağ için son derece büyük boyutlara ulaştı. Katalanya ve Provence'in kıyı kentleri yanında, İstanbul, İskenderiye ve öbür kentler, Akdenizde, büyük iktisadî gelişmeyi koşullandıran ve İtalya'daki kapitalist yapım evlerinin yükselmesi bakımından elverişli bir koşul olan geniş bir pazar yarattılar. 14. yüzyıl Akdeniz pazarı, ilkel sermaye birikimi çağının uluslararası pazarı sayılabilir.

Mağrib ülkeleri, ve özellikle büyük kıyı kentleri Tunus ve Bujiyle birlikte, İfrikiya (Tunus), Akdeniz pazar sistemi içinde bulunurlar. Bu ülkelerin, 10-13. yüzyıllarda tek tük görülen tecimsel işlemleri yerine, 14. yüzyılın sonlarına doğru, İtalya, Katalanya ve Provence'in hemen bütün büyük tecimsel merkezleriyle uzun süreli sözleşmelere dayanan düzenli bir ticaret geçti. Berberlerle Avrupalılar arasındaki ticaretin içeriği niteliksel değişikliklere uğradı ve bunun Mağrib toplumsal yaşamı üzerinde büyük bir etkisi oldu. Bu etki, İtalya ve en başta da Floransa yünlü dokumacılığındaki kapitalist yapım evlerinin gelişmesine sıkı sıkıya bağlıdır.

14. yüzyılda yünlü dokumacılık Floransa'da o güne değin görülmemiş bir düzeye erişti — yıllık üretimi öbür büyük yünlü sanayi merkezlerinin yıllık üretiminden 20-30 kez yüksekti ve Fransa'nın bütün sanayi merkezlerinin yıllık üretimini geçiyordu. İtalya'da büyük bir hammadde istemi (talebi) doğdu. İtalyan koyunlarının yünü, kötü kalitesi nedeniyle, başlıca hammadde dışalım yünü olan sanayide kullanılmıyordu. İtalyan kentleri dışalımının en büyük bölümünü yün dışalımını oluşturuyordu. En iyi kalitedeki yün istemi, 14. yüzyıl boyunca sürekli olarak arttı. İngiltere'ye koşut olarak, yeni başlayan kapitalist sanayiinin en önemli kolundaki en büyük hammadde üstencisi, en iyi kalitedeki yünlerden biri olan garbo yünü veren koyunların yetiştirildiği Tunus (İfrikiya) oldu.

Garbo yünü, pazarı ve Floransa sanayiindeki yeri, uzmanlaşmış yazında büyük tartışmaların konusu oldu. Ortaçağ İtalyan tarih yazarlarının ve tecimsel belgelerin ver-

dikleri dolaysız bilgiler üzerine, 13-14. yüzyıllarda, Garbo coğrafi teriminin, belki Fas dışında, Mağrip ülkelerini [bu durumda Tunus ve Cezayiri —ç.] adlandırdığı genellikle benimsenmiş ve kabul edilmiştir. 13. yüzyılda, örneğin Brunetto Latini, Kutsal Yazıların Afrika (yani Romalıların "Africa proconsularis", İfrikiya bölgesi) adını verdikleri toprağa, "halk dilinde Garb dendiği"ni belirtir. Bütün berber ülkelerden değil de yalnızca İfrikiya'dan gelen yünün garbo sayılması zorunluluğu yüzünden, genellikle, bazı kararsızlıklara yol açılmıştır. Ama 1338 yılı bir Floransa "Arte della Lana" kararına göre, dokuma için, Garbo, İngiltere ve Bône'dan gelen yünün kullanılmasına izin veriliyor, oysa Fas ve Portekiz yünü düşük bir kalitede sayılıyordu. En iyi kalitede garbo yünü üstencisinin İfrikiya olduğunu bu karar oldukça açık bir biçimde gösterir. Tunus yününe "boldroni", yani yapağı adını vererek, onun yüksek kalitesini belirten Pegalotti el kitabı tarafından da doğrulanmıştır bu.

Garbo yününün İfrikiya'dan Avrupa'ya dışatımı, 14. yüzyılda, Tunus'ta kendi acenteleri ve depoları bulunan Floransalı Bardi, Acciainoli, Peruzzi tecimevlerinin elindeydi.

Yün, önemliydi, ama Mağrip dışatımının tek nesnesi değildi. İtalya, Katalanya ve Provence için, Berberistan büyük bir deri üstencisi idi. Yalnız Napoli kenti yılda 8.000 Mağrip derisi dışalım yapıyordu. Tunus, Buji ve Bône'da işlenmiş deri dışatımında bulunuyorlardı. İyi kalite İfrikiya zeytin yağı yalnız Avrupa'ya değil, ama Mısır'la Arabistan'a da satılıyordu. İtalya ve Fransa'ya, pamuk, keten, ipek, şeker ve balmumu satılıyordu. Venedik tarafından tekelleştirilmiş bulunan, yün işlemesi için gerekli tuz ve şap ticareti de, aynı biçimde çok önemliydi. Mağripli tüccarlar Kara Afrika'yla büyük sahrayı boydan boya geçerek yaptıkları ticaretten son derece büyük kazançlar sağlıyorlardı. Kuzey Afrika dışatımı seli öylesine güçlüydü ki, 13. yüzyıl sonlarına doğru Flandre'a değin erişti. Bu çağın bir gümrük listesinde, "Brugge ve Flandre"a dışardan getirtilen metaller arasında, Fas'tan alınan davar ve koyun derileri, balmumu, şeker, Sicilmasa'dan alınan hurma ve şap, Tunus ve Buji'den alınan davar ve koyun derileri, balmumu şap bulunuyordu. Bununla birlikte, Mağrip ürünlerinin, ve en baş-

ta da yünün başta gelen dışalımıcısı, İtalyan kentleriydi.

Önemli bir tarımsal ürünler dışatımcısı kalmakla birlikte, Mağrip, çeşitli Avrupa emtiası için önemsiz olmayan bir pazardı da. Dokuma, madensel eşya, silah ve lüks maddelere koşut olarak, Mağrip'in, kendi sanayii için: demir, bakır, kurşun, yapı kerestesi, cila, boya gibi ham ve yarı-yapılmış maddeler ve, kötü hasat yıllarında, taneli bitkiler dışalımında da bulunduğunu belirtmek gerekir. 14. yüzyılda, Mağrip ülkeleri, Akdeniz ticaretinde ve Akdeniz pazarı çevresinde oluşan işbölümü sisteminde önemli bir yer tutuyorlardı.

Tarımsal ürünlerin dışatımının sunduğu büyük yararlar, feodal ülkeler uluslararası gelişmiş ticarete girdikleri zaman genellikle görüldüğü gibi, artı-değer kazancına doymazcasına susamış bulunan feodal beyler tarafından Mağrip köylülüğünün sömürsünün büyümesine yol açıyorlardı. Tarımsal sömürünün en alışılmış biçimi, toprağın, hasadın dörtte-üçüne, ya da en dayanılmaz durumlarda, beşte-dördüne yükselen ekin vergisi karşılığı, çiftlik olarak kiralanması oldu. Tell bölgesinde, 14. yüzyılda, sürü bakıcılarının, gerçeklikte çobanları pratik olarak sürü sahiplerinin serfleri yapan bir hizmete alma biçimi geniş ölçüde yayıldı. Mağrip feodal toplumu çerçevesindeki, ve en başta da feodal sınıfın aracı katmanları içindeki çeşitli toplumsal grupların konumu, büyük ölçüde değişti. En derin değişiklikler İfrikıya'da oldu.

İfrikıya feodal sınıfı içindeki yönetici yer "doğuştan soyluluk" tarafından tutuldu; birleşik Almohad şeyhlerinin aşiretler içinde önemli askersel birlikleri vardı ve büyük topraklara sahip bulunuyorlardı. Bu soyluluk, hatta kendileri de bu çevreden çıkmış bulunan Hafsidler zamanında (1228-1574) bile, hükümet işlerini yönetmeyi sürdürüyordu. Aynı zamanda, 13. yüzyıl başlarında, feodal sınıfın, kentlerde yaşayan tecimsel ve zanaatçı nüfusun, oldukça büyük sermayelerden başka, kendileriyle hesaplaşmak zorunda kalınan silahlı güçlere de sahip bulunan en geniş katmanlarında destek bulan bir başka bölümü de önem kazanmaya başladı (bu sınıfın üyeleri kentlerde oturuyor ve çeşitli yönetsel ve askersel görevlerde bulunuyorlardı).

İspanya'nın İspanyollar tarafından yeniden fethinden kurtulmuş bulunan Isparta Faslıları, Endülüslüleri, Mağrip kentleri soyluluğunda önemli bir rol oynuyorlardı.

O çağın en ileri ve en ilerleyici uygarlığının, İspanyol-Fas uygarlığının kalıtçıları olan Endülüslüleri, yerel nüfusa göre kültürel ve mesleki üstünlüklerini uzun yıllar boyunca koruyor ve bu sayede zanaat ve tecim loncalarında komuta yerlerini tutuyor ve Mağrip toplumuna en iyi bilimsel ve yazınsal kadrolarını veriyorlardı. İbni Haldun, soylu bir Endülüs ailesinden geliyordu. Bu Endülüs soyluluğunun yerel halklarla ilişkileri olmadığı gibi büyük toprak mülkleri de yoktu. Gönenci (refahı) yönetim hizmetine ve ticaret gelirlerine bağlıydı. Bu nedenle Endülüslüleri güçlü merkezi iktidardan, gelişkin ticaretten yanaydılar ve, ayrılıkçı eğilimler besleyen ve devlet işleri üzerinde tam bir denetim için can atan Almohad şeyhlerinin düşmanları kalıyorlardı. Endülüslüleri Mağrip soyluluğunun yönetici ve ileri gelen bir çekirdeğini ve, aşiretlerin askersel soyluluğunu siyasal olanın dibine batırmaya çalışan soyluluğun en seçkin temsilcilerini oluşturuyorlardı. Devlet işlerindeki egemen rol için Endülüslülerle Almohad şeyhleri arasındaki savaşım, tüm 13-14. yüzyıllar İfrikıya tarihini kırmızı çizgiyle işaretliyordu. İfrikıya ile merkezi Mağrip kıyı kentlerinin siyasal öneminin büyümesi ve, egemen rolü kent soyluluğunun oynadığı belediye organlarının iktidar artışı, bu savaşımına sıkı sıkıya bağlıydı.

14. yüzyıl Mağrip toplumu koşullar içinde, kent soyluluğu kendini yönetici sınıfın en ileri ve en ilerleyici grubu olarak gösteriyordu. Kent soyluluğunun iktisat ve yönetim siyasası alanındaki istekleri, feodal iktisat ve küçük üretim çerçevesindeki ticaretin gelişmesine en uygun olanakları sunan önlemlerle sınırlanıyordu. İbni Haldun'un siyasal programını da işte bu isteklerin ta kendisi dile getirirler. Bu program, kent soyluluğunun siyasal düşüncesinin soylu bir dışavurumu oldu. Bununla birlikte, İbni Haldun'un teorisıyla programına kent soyluluğunun aşağı maddesel çıkarlarının yol açtığını sanmak da kaba bir basitleştirme olurdu. O zamanki Mağrip'in zorlu toplumsal savaşım koşulları içinde, kent soyluluğunun siyasal yarışması hem ülkenin

ilerleyici gelişmesi ve hem de tarımsal ve kentli halkın çoğunun ortak çıkarlarıyla örtüşüyordu. Kent soyluluğunun davasını benimseyen İbni Haldun, ilerleme sözcüsü ve ülke nüfusunun en büyük yığınlarının çıkarlarının savunucusu olarak ortaya çıkıyordu.

İbni Haldun, Mağrip feodal toplumu içindeki toplumsal savaşımın keskinleştiği sırada yaşadı. Feodal yönetici sınıf, programlarında ülkenin iktisadi, toplumsal ve siyasal gelişmesinin iki olanaklı yönü bulunan iki karşıt kesime bölünür. Egemen kesim, siyasal-askersel soyluluk, ülkenin çeşitli bölgelerinde geniş topraklara sahipti ve aşiretlere ataerkil ve feodal bağlarla bağlı bulunuyor ve kendi silahlı kuvvetine dayanıyordu. İktisadi programı, yalnızca kendi artan gereksinmelerini karşılamak için değil, ama aşiretler içindeki ataerkil ilişkiler sonucu büyük ölçüde yumuşamış sömürüye uğrayan kendi aşiretler hemşerileri yığınını parayla kendi hesabına çalıştırmak için de, köylülerle kentlilerin, açık bir soygun durumuna gelme tehlikesiyle karşı karşıya bulunan aşırı sömürülmesiydi. Bu kesimin toplumsal programı, bu kesimin desteği olan göçebe aşiretlerin, ülkenin kırsal ve kentsel nüfusuna karşıtlığına dayanıyordu. Siyasal program — feodal ayrılıkçılık ve, bu kesime bağlı bulunan sultanın, toplumun “aşağı” sınıflara karşı despotik iktidarının korunmasıdır. Kültürel programı, müslüman din adamlarının, her türlü tinsel özgürlük ve hak mezheplerine aykırılık (*hétérodoxie*) eğilimini izleyen ve yok eden en gerici bölümünün desteklenmesine dayanıyordu.

Bu siyasanın sonucu, ülkenin hızlı yıkımı, halk yığınlarının korkunç yoksullaşması ve iktisadi, siyasal ve kültürel etkinliklerin, sömürge egemenliği nedeniyle daha çok ortaya çıkan azalması ve durgunlaşmasıydı.

Aşiretlerin askersel soyluluğu karşısında, geniş zanaatçı ve tecimen yığınlar tarafından desteklenen “yurtsever” kesim bulunuyordu, bu yığınların çıkarları, o çağda, bu kesim tarafından temsil ediliyordu. Bu kesimin en önemli tinsel belgesi, kendisi de toplumun siyasal ve kültürel doruğunu: Endülüsülülerin bir üyesi olan İbni Haldun’un yapıtı oldu. İbni Haldun’un öğretisinde, yüzyıllarını geride bırakan, en ilerleyici fikirleri, gelişmeden ve ülkenin ilerleyici güçlerinin

gericilik güçlerine karşı savaşımından doğmuş bulunan fikirleri buluyoruz.

Kavrayışlı bireşimsel bir zekâya ve duygun bir gözlem gücüne sahip bulunan adam, teorik genellemelere eğilimli devlet adamı, canlı güncellik duygusuyla dolu bilgin, İbni Haldun, bütün bilgisini ve Mağribin bütün siyasal ve bilimsel çabası üzerindeki deneyimini, Ortaçağ biliminde eş olmayan bu parlak tarihsel-felsefesal incelemeye, “Mukaddime”ye koydu.

Atti del Terzo Congresso di Studi Arabi e Islamici, Ravello, 1-6 Settembre 1966, Napoli, 1967, Institute Universitario Orientale, pp. 133-144.

II

İBNİ HALDUN’UN İKTİSADİ FİKİRLERİ

İktisadi teoriler tarihinde, Ortaçağ en az verimli dönem olarak sayılır. Bununla birlikte, Avrupa’daki kilise okulu temsilcileri her ne denli “adil fiyat” öğretisinin ötesine geçememişlerse de, Doğu bilginleri, yapıtlarının kimilerinde, Yunan yazarlarının iktisat bilimi alanındaki ilk denemelerini geliştirmişlerdir. *Mukaddime* —17. yüzyılın büyük bilgini İbni Haldun’un bu büyük tarihsel-sosyolojik yapıtı— bu geliştirmenin yeni bir ilerleme belirtisini gösterir.

İbni Haldun’un iktisadi düşünceleri, genel toplumsal felsefe sistemindeki önemli rollerine karşın, uzmanlaşmış yazında henüz yeterince açıklanmamışlardır. S. Colosio¹ 1914’te onları irdelemeye başlamış ve toplumun kökeninde ve gelişmesinde İbni Haldun’un emeğe ve özel mülkiyet kurumuna verdiği büyük önemi belirtmiştir. Arap ve Hint yazarları, 1930-1940 yıllarında, bu tür irdelemeleri genişlettiler ve Lübnanlı hukukçu Mahmassani’nin çalışması,² İb-

¹ S. COLOSIO, “Contribution à l’étude d’Ibn Khaldoun”, *Revue du monde musulman*, vol. XXVI, 1914, s. 318-338.

² G. MAHMASSANI, *Les idées économiques d’Ibn Khaldoun*, Lyon 1932, s. 229.

ni Haldun'un iktisadi düşünceleri üzerine ayrıntılı bir çözümlenme sağladı. Hint iktisatçısı B. Abdül Kadir³, İbni Haldun'un fikirlerinin, genel ekonomi politik tarihindeki rolünü değerlendirmeye çalıştı.

İbni Haldun'un iktisat teorisinin, öbür yazarların yaptıklarından daha ayrıntılı bir sergilemesini yapan Mısırlı bilgin M. A. Nashat⁴, bu teorisinin onun felsefesinin temeli olduğunu ve *Mukaddime* yazarının siyasal düşüncelerinin, onun iktisadi düşüncelerinin mantıksal ve dolaysız sonuçlarını oluşturduklarını ileri sürdü. Aynı düşünce Ch. Issawi⁵ tarafından da ileri sürüldü.

İbni Haldun'un tarihsel-toplumsal düşüncesi, onun insanların toplum biçiminde toplandıkları, çünkü kendilerine yeterince yaşama aracı sağlamak için, ortaklaşa çalışma zorunda oldukları yolundaki tezinden çıkar. İbni Haldun'a göre bir toplumun varoluşu insanların iktisadi etkinliğiyle belirlenmiştir. Ve bu etkinliğin niteliğine dayanarak, toplumsal yaşamın iki temel yönünü kabul eder: kırsal ve kentsel. Kırsal yaşamla kentsel yaşam arasındaki ilişki, toplumsal gelişmenin alçak ve yüksek evresi arasındaki ilişkidir. Aşağı evre, ilkel ve az ayrımlaşmış etkinlik, ve az yüksek yaşam düzeyi evresidir. Yukarı evreyse, gelişmiş ve ayrımlaşmış etkinlik, ve yüksek yaşam düzeyi evresi. Aşağı evreden yukarı evreye geçiş, büyük bir nicelikteki üretken gücün ayrı bir yerde yığılmasından, kırsal nüfusun kentlerde toplanmasından emeğin gelişmesi ve çok büyük karmaşıklaşması sonucu, iktisadi etkinlikteki değişmeden doğar.

Üretken güçlerin yığılması ve işbölümü, maddi ilerlemenin başlıca koşullarından birini oluşturan gereğinden çok ürün yaratılmasına olanak verirler. İşbölümü varken ve her somut ürünün yaratılması özel bir iş durumuna gelirken, gereğinden çok ürün bir meta olacak, ve her üreticinin bireysel çalışması da tecimsel üretim durumuna gelecektir. "İnsan çocukluk yıllarının güçsüzlüğünü yitirdikten ve ken-

di başına çalışmaya yetenekli bir duruma geldikten sonra, güçlerini, kendisine gerekli nesnelere değiştirebileceği nesnelere üretiminde kullanır."⁶

Tecimsel üretimi çözümleyen İbni Haldun, insan emeğiyle üretilen nesnelere toplamını *kasb* olarak adlandırır, ve bunun "insanın kendi çalışması ve gücü sayesinde sahip bulunduğu şey" in ta kendisi olduğunu belirtir.⁷ Niceliği bakımından bu *kasb* türdeş değildir: eğer niceliği ancak gerekli alanı karşılırsa, insan için yaşama araçlarını (*maaş*) temsil eder, ama eğer bu gerekli alan aşılsa, zenginliği (*riyaş* ya da *mutamavval*) temsil edecektir.⁸

Bununla birlikte, *kasb* maddi bir nesne olduğundan, özel bir nitelik taşır: yaratıcısına yararlı olma bakımından, ancak gizel (potansiyel) bir olanağa sahiptir. "Bil ki *kasb*, bir zenginliğe sahip olma aracından ve onu elde etme ereğinden başka bir şey değildir".⁹ Dinginlik (statik) durumunda *kasb* güçsüzdür; ve düşüncesini açıklamak için İbni Haldun hukuksal bir örnekten yararlanır: "Kalıt (miras), ölü bir mülk sahibinin mülkü olarak bakılırsa, mülk sahibi ondan yararlanamadığına göre, bir *kasb olurdu*".¹⁰

Eğer *kasb*, yaratıcısı tarafından doğrudan doğruya yararlanılmayan belirli bir ürünler toplama olduğundan, paraya çevrilebilir ve insanların gereksinmelerini karşılamak için yararlanılır bir duruma gelseydi, *rızk* adını alırdı.¹¹ Ve aynı hukuk örneğini kullanan İbni Haldun, *rızk* fikrini şöyle açıklar: "Eğer kalıt, kalımcılara göre düşünülürse, onlar tarafından yararlanılabileceğine göre, *rızk* durumuna gelirdi".¹² Üretici, eğer "kendisine yararlı ve gerekli olanı harca saydı", *kasbı rızk* durumuna dönüştürürdü.¹³

Böylece İbni Haldun toplum için üretilmiş bulunan her nesnede özel bir nitelik görür: yaratıcı (üretici) tarafından

⁶ II, 273. İbni Haldun'un bütün alıntıları M. Quatremère yayınından yapıyorum (*Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Impériale* vols. XVI-XVIII, t. I, Paris 1858).

⁷ II, 273.

⁸ II, 273.

⁹ II, 274.

¹⁰ II, 273.

¹¹ II, 273.

¹² II, 273.

¹³ II, 273.

³ Abdül QADIR, "The economic ideas of Ibn Khaldoun", *Indian Journal of Economics* vol. XXII, 1941-1942, s. 889-905.

⁴ M. A. NASHAT, "Ibn Khaldoun, pioneer economist", *L'Egypte contemporaine*, 1944, n° 220, s. 377-490.

⁵ Ch. ISSAWI, *Ibn Khaldoun, An Arab Philosophy of History*, London 1950, s. 1-25.

doğrudan doğruya kullanılmış olma olanak ya da olanaksızlığı. Maddî durumunda kendi yaratıcısı için yararsız olan bir ürün, başkaları tarafından kullanılmış olma olanağıyla onun için yararlı kalırdı, yani, bir trampa işleminde yaratıcısının işine doğrudan doğruya yarayabilirdi.

Her ürünün ya doğrudan doğruya kullanma ya da bir başka ürünle trampa edilme yoluyla işe yarayabileceğini belirten Aristoteles, “değişimin bir ürünün doğal bir kullanımını olmadığı”nı düşünür. “Değişim, der, eşitlik ve eşitlik de ortak bir ölçü olmaksızın olamaz. ... Bununla birlikte, gerçeklikte çeşitli nesnelerin aynı ölçü ile ölçülebilir olmaları olanaksızdır.” Böylece, değer kavramına varmayı başarmış bulunan Aristoteles, çözümlemesini durdurur. Birbirinden son derece çeşitli nesnelerin, ortak bir öz: belli bir insan emeği miktarı içerdiklerini görmemiştir o. Aristoteles iktisadî düşüncelerini, özsel olarak, Arap bilginlerinin çok iyi bildikleri *Nikomakkos’a Ahlâk* adlı yapıtında dile getirmiştir.

Aşağı Ortaçağ skolastiklerinin, gerçeklikte Roma hukukçularının “hakiki fiyat” kategorisinin bir geliştirilmesinden başka bir şey olmayan “adil fiyat” öğretisi, değer kavramına başarısız bir yaklaşım denemesidir. İlerlemiş durumda, bu öğretiyi, fiyat çözümlemelerine harcanmış bulunan emek kavramını soktuklarından, aynı “adil fiyat”ı, üretilen nesnenin yararlılığıyla belirten Büyük Albert ve Akinolu Thomas’ın yazılarında formüllendirilmiş bulunur.

Çeşitli ürünler hangi araçla aynı ölçü ile ölçülebilen ve birbirine oranlanabilen bir duruma gelir ve bu oranlılık nasıl ölçülebilir? İbni Haldun iktisat teorileri alanındaki öncüllerini işte bu soruyu yanıtlarken aşar. Değer, İbni Haldun’a göre, insan emeği tarafından, bu emeğin alacağı somut biçimden bağımsız olarak belirlenir; evrensel ve her yerde kendini gösteren (*omniprésente*) bir emektir bu: “Her üründe insan emeği zorunlu olarak yer alır; bu ürün zanaat-sal olduğu zaman bu durum apaçık ortadadır, ama eğer bu ürün bir hayvan ya da bir bitki... ya da bir madense, gördüğün gibi, ya da insan emeği içerir. Kimi sanat ya da meslekler ürünlerin içine emekten başka bir şey de sokarlar; örneğin marangozlukta tahtanın kapılanması, dokumacılıkta, iplik-

çilikte içerilir, ama (her yerde) insan emeği egemendir. Ve ürün fiyatının içine emek fiyatının sokulması zorunludur, çünkü emek olmadıkça ürün de yoktur.”¹⁴

Yeni tarihsel koşullar içinde, İbni Haldun, ilkçağ üretim araçlarının dar sınırlarıyla sınırlanmış bulunan Aristoteles’i durduran engeli aşar. İbni Haldun, küçük üreticilerin bireysel ve nitelikçe eşit emeğine dayanan basit tecimsel ilişkilerin egemen bulunduğu bir toplumu çözümler. Tecimsel dolaşımında, yalnızca, zanaatçı ya da köylülerin, evde güçlüğüle üretilmiş bulunan ürünleri yer alır; bu ürünlerin sayısı çok değildir ve hepsi de onları pazara getiren kimselerin bireysel emeğiyle “üretilmiş”lerdir. Ama ortaçağ köylü ve zanaatçısı, trampa edilen ürünleri içinde bulunan eşitlik üzerine daha o zamandan çok açık bir bilgiye sahiptirler.

İbni Haldun, emeğin fiyatın özü olduğu yolundaki dahice bulgusuyla fiyatın gizemini açıklayan, bizim şimdilik bildiğimiz ilk iktisatçıdır. Eğer onun çağındaki iktisat biliminin içinde bulunduğu durumu göz önüne getirirsek, bu düşüncenin ne denli dikkate değer ve ne denli büyük olduğunu anlarız. Bu bilim bağımsız bir varlıktan yoksundu ve iktisadî fikirler ahlâkla *fikhın* tamamlayıcı parçaları olarak görülüyorlardı. İbni Haldun ahlâki kategorilerin iktisadî kategorilerle karışık oldukları yolundaki fikirleri var gücüyle ve birbiri ardından birçok kez eleştiriyordu. *Rızkın* varoluş koşullarının mal sahipliğinin doğruluğunda olduğunu ileri süren mutezilelerin *rızk* tanımı üzerinde söz ederken, İbni Haldun, zengin olanların yalnız doğru kişiler olmadıkları ve zenginliğin alçaklardan pek de kaçmadığı ve bu nedenle “onların (mutezilelerin) ileri sürdükleri kanıtların güçten yoksun buldukları”¹⁵ yolunda, acı alayla dolu bir uyarıda bulunur.

12-15. yüzyıl Avrupalı yazarların iktisadî düşünceleri de ahlaksal-dinsel öğretilere bağlıdır. Kendilerini olağanüstü benzerlikleriyle gösteren bu düşünceler, kuralcı (*normative*) ve raslantıya bağlı olmayan bir yaklaşımla nitelenirler. Raslantıya bağlı ilişkiler yerine, iktisadî olgularda, yalnızca onların, açıkça otoriter ve hiyerarşik bir nitelik taşıyan ahlâk-

¹⁴ II, 275.

¹⁵ II, 273-274.

sal-dinsel kurallara uygunlukları aranmıştır.

Tarihsel koşullar, değer in özünü bulmuş olan İbni Haldun'un, ürünün değeriyle fiyatı arasındaki farkı ortaya koymasını engellediler ve, bunun sonucu, onu açıklamış bulunduğu yasayı yüzüstü bırakmaya zorladılar. İbni Haldun, metain paraya çevrilmesi sırasında elde edilmiş bulunan her türlü kazancın temelinde, bu üründe içerilen belli nicelikte bir emeğin bulunduğunu söyler. Ürünün değeri, ilkin bu üründe içerilen emeğin değeridir. "O zaman, insanın bir zenginlik olarak kullandığı ve kazandığı her şeyin, eğer bu bir zanaat (ürünü) ise, (bu ürünü elde etmek için kullanılmış bulunan) emek değerine eşdeğerli olduğunu bil; emekten başka bir şey içermediğine göre bu ürün saklanabilir, ama emeğin kendisi saklama konusu olamaz (yani emek üründe gerçekleşir, S.B.).¹⁶ "Kazançlar ve kazanımlar, tamamen ya da büyük bölümleri bakımından, insan emeği değerini temsil ederler".¹⁷

Bu yasanın etkisi pazar ilişkileri düzeyinde görüldüğü basit tecimsel üretkenlik koşullarında, değer yasası bu biçimde formüllendirilebilir. Basit tecimsel iktisat koşullarında değerle fiyatın doğal örtüşmesi nedeniyle, İbni Haldun bu yasanın etkisini ortaya koyabilirdi, ama aynı nedenlerle ürünün pazar fiyatıyla değeri arasındaki ayrımı, bu ayrımın ortaya çıkıp çıkmadığını, ve çıkıyorsa, ne zaman çıktığını görüp gösteremezdi. Ürünün pazar fiyatındaki dalgalanmalarını açıklamaya çalışan İbni Haldun, görüşüne bir sunu ve istem (arz ve talep) yasası katar.

Değerin olasılıklar tarafından etkilenebileceğini kabul eden İbni Haldun, bazen kendi öz tezlerini bilmezden gelir. Ürün değeri, ilke olarak, insan emeğine bağlı bulunmakla birlikte, olası olguların etkisi altında da kalabilir.

İbni Haldun gelişmiş bir para teorisi ileri sürmemiştir, ama yapıtının çeşitli bölümlerine serpiştirilmiş çeşitli açıklamalar, onun yalnızca paranın basit tecimsel iktisattaki rolü üzerinde açık bir görüşe sahip olmakla kalmadığını, ama onun, parayı özel bir ürün olarak tanıyan, insan emeğini maddeleştiren, ve bu sayede altın ve gümüşün bir değer öl-

¹⁶ II, 275.

¹⁷ II, 275.

çüsü durumuna gelebildikleri gerçek doğasının kavrayışına da yaklaştığını gösterirler. "Zenginlik: altın, gümüş, değerli taşlar, maddedir ... tıpkı demir, bakır, kurşun ve öbür maddeler ve madenler gibi. Toplum onları toprağın derinliklerinden insan emeği aracılığıyla çıkartır ve nicelikleri artar ya da azalır".¹⁸ Azlıkları nedeniyle bu madenler bir değer ölçüsü durumuna gelirler; bu, çarpıtılmış bir durumda da olsa, daha önce İbni Haldun'un adını andığı İbni Sina tarafından da kabul edilmişti: "Allahın bilgeliği sayesinde bu iki maden çok azdır, çünkü onlar insanın emeğiyle yarattığı ve onun zenginliğini oluşturan her şeyin değerini maddeleştirirler".¹⁹ İbni Haldun, parada, çeşitli metalar arasındaki ilişkilerin dışavurumunu, evrensel eşdeğeri ve değer görüşünü görür. "İki değerli madenden —altın ve gümüş— Allah emek değerinin bir bürünümünü: zenginliği yarattı".²⁰

Bir değer ölçütü durumuna gelmiş bulunan altın ve gümüş, meta durumlarını yitirir ve yeni bir parasal dolaşım aracı durumunu kazanırlar. "Değerli madenler, kendisiyle gereksinme duyulan şeylerin elde edildiği bir araçtan başka bir şey değildirler; ve bu madenlerin artış ve azalışı da, toplumsal yaşamın durumuna bağlıdır."²¹

İktisadıyla çağın dünya pazarına sıkı sıkıya bağlı bir ülkede yaşayan İbni Haldun, sikkelere kendi "dünya" bağlantı aracı koşullarını veriyor ve, dikkati sikkelerin miktarının belli bir toplum için gerekli sayıyı geçemeyeceği olgusu üzerine çekerek, şöyle diyordu: "Altın ve gümüş, bu toplumun gereksinmelerini karşılayarak, ticaret ve değişimler sayesinde bir ülkeden öbürüne geçer. Eğer bu madenlerin miktarı, Fas, Cezayir ve Tunus'ta azalır, Slavlar ve Franklar ülkesinde artabilir ve eğer Mısır ve Suriye'de azalır, Hindistan ve Çin'de artar."²²

Emtia sahipleri arasındaki ilişkilerin dışavurumu olarak paranın özünü İbni Haldun'un ne denli derin bir biçimde kavradığını anlamak için, düşünceleri Aristoteles'in ve Avrupalı Ortaçağ bilginlerinin düşünceleriyle karşılaştırıla-

¹⁸ II, 285.

¹⁹ II, 238.

²⁰ II, 274.

²¹ II, 286.

²² II, 285.

bilir. Aristoteles'in parayı, bir dolaşım aracı durumuna gelmiş özel bir meta olarak ve üzerinde anlaşmaya varılmış dolaşım işaretleri olarak, iki açıdan gözönünde tuttuğu iyi bilinir. Ama sikkelerin evrensel eşdeğer rollerini kabul etmekle birlikte, onları bir değer ölçütü olarak düşünmüyor, ama "tamamen yapmacık, tamamen saymaca bir şey" olarak alıyordu. Aristoteles'in para anlayışının en güçsüz yönü, Avrupa'da kilise okulu tarafından benimsendi. Ve bu okulun en temsil edici üyesi —Nicolas Oresme (1323-1362)— parayı, adaletli ve adaletsiz, hükümdarların iradesi tarafından yönetilen, yapmacık bir zenginlik olarak düşünüyordu. Avrupa'da, değer ve paranın gerçek özünün, gelişmiş biçimleri içinde, klasik ekonomi politiğin ilk temsilcisi W. Petty (1623-1687) tarafından ortaya konmuş bulunduğunu belirtmek, burada yerinde olur.

Paranın "tamamen saymaca bir şey" biçimindeki kaba anlayışını başarıyla aşmış bulunan İbni Haldun, paraya bir değer ölçütü rolünü verir. Bu görüş, değer özünü emek üzerindeki düşüncesiyle doğal olarak uyur.

İbni Haldun, halkların gerçek zenginliğini parada değil, ama emekte ve emek ürünlerinde görür; ve toplumsal gelişmeyi de, tamamen "emek miktarı"nın, kentlerdeki üretken güçler sayısının artışına bağlar.

İbni Haldun'a göre insanların kentlerdeki toplanıp-yığılmasının toplum gelişmesinin aracı olması, Ortaçağ koşullarında beklenmedik (raslantıya bağlı) bir şey değildir; üretim araçları geri çekilme durumunda oldukları ve çok yavaş geliştikleri zaman, üretken güçleri bir tek yerde toplanan insan kalabalığı tek gelişme olanağı gibi görünüyordu. İbni Haldun'a göre insan emeği toplumsal yaşamın maddesel temeliydi ve kentsel emek, ona göre, üretken emeğin üstün bir biçimiydi, çünkü ancak kentte bu emek gereğinden çok ürün yaratıyor ve insanları güvenlik içinde yaşıyordu. En üretken kentsel emek insanların gereğinden çok ürün elde etmesini sağlıyor ve bu da, sırası gelince, bir şatafat özlemi nedeni durumuna geliyordu. İnsanlar ilkin en gerekli ve en basiti elde etmekle başlar, sonra daha az ivedi gereksinimleri karşılamaya çalışır ve lüks ardında koşmaya başlarlar.

İbni Haldun, gerekli olanın, özellikle farklı iki derecesini kabul ediyordu: özsel gerekli ve bol bulunan gerekli. Birincisi toplumun kurulmasına yol açar ve doyurucu duruma geldiği ölçüde, ikincisi ortaya çıkar. "Gerekli olan köktür, ve yaratılmış bulunan şey, ondan çıkan dal budaktır."²³ Özsel gereklilik, daha genel gerekliliğin bir bölümü durumuna dönüşür, ve toplumsal yaşamın belirleyici gücü olmaktan çıkar, ve "Kusursuz" durumdaki gereklilik bu belirleyici güç durumuna gelir. Buna dayanan İbni Haldun, toplumun derece derece gelişmesi üzerindeki teorisini ileri sürer: "Kırlılar, bolluk içinde yaşamak için, kentli olmaya can atarlar. ... Kentliler, tersine, eğer koşullar onları buna zorlamazsa, kırsal bölgelerde yaşamak istemezler."²⁴

Gerçeklikte bu bildirimlerle İbni Haldun daha önce ileri sürülmüş bulunan ilkeleri değiştirir. Düşüncelerinde, toplumun kurulmasının temelinde nesnel bir yaşama araçları oluşturma zorunluluğu bulunduğu biçimindeki doğru bir öncülden yola çıkar, ama toplumun ardışık gelişmesi insanların öznel isteklerinden ileri gelmez. Bununla birlikte, İbni Haldun, toplumda bunun için maddesel öncüller: yani birikimler görüldüğü zaman bu istekler ortaya çıkar diyerek, bir çekinceye bulunur. Böylece İbni Haldun bir kısır döngü içine girer: insanların daha kolay ve daha iyi bir yaşam özlemi maddesel durumlarına, ve maddesel durumları da özlemlerine bağlıdır.

Toplumsal gelişme yasalarının zamanında olanaklı olan en yüksek anlayış derecesine erişmiş bulunan İbni Haldun, en önemli bulgular, toplum gelişmesinin düzenlilikleri düzeyinde, yeni tarih dönemi bilginlerine özgü kalan o fikirlere geçti.

Orientalia Hispanica, II (1974), pp. 96-104.

²³ I, 224.

²⁴ I, 224.

SOSYALİZMİN EKONOMİ POLİTİĞİ*

G. P. Solus redaktörlüğünde bir Sovyet iktisatçılar kolektifi tarafından hazırlanan *Sosyalizmin Ekonomi Politikği* adlı kitap, yazılış tarihi 1967 olduğuna göre, sosyalizmin 50 yıllık deneyinin, Marksist ekonomi politik açısından, uzmanlara değil, daha çok geniş okur yığınlarına yönelik, kuramsal bir genelleme girişimi. Ülkemizde şimdiye değin yayınlanmış bulunan Marksist ekonomi politik kitaplarının çoğundan, bu niteliğiyle ayrılıyor. Çünkü söz konusu kitapların, *Kapital* dahil, başlıca konusu, kapitalist üretim biçimidir; kapitalist üretim biçiminin çözümleme ve eleştirisi, ve bu üretim biçiminin, yerini daha üstün bir üretim biçimine, sosyalist üretim biçimine bırakma zorunluluğunun açıklanması. Sos-

yalizmin *Ekonomi Politikği*, konu olarak, işte bundan sonrasını, yani kapitalizmden sosyalizme geçiş dönemini, ve komünist toplumun birinci evresini oluşturan sosyalizmi, *sosyalist üretim biçimini* alıyor, ve Sovyetler Birliği'nin "komünizmin özdeksel (maddi) ve teknik temellerini kurma" deneyine dayanarak, "sosyalizmden komünizme geçişin iktisadal yasalari"ni formüllendirmeye çalışıyor.

Sosyalizme geçiş dönemi ve sosyalist üretim biçimi. Bu iki sorunu kuramsal düzeye yarasır bir *kesinlikle* açıklamak, bu kitabın başlıca değimlerinden biridir. Çünkü, üstelik Marx ile Lenin'in açık bildirimlerine de dayanarak, sosyalizmin *kendisini* bir *geçiş dönemi* olarak sunan,

bunun sonucu, sosyalist üretim biçiminin ve dolayısıyla sosyalist üretim ilişkilerinin de varlığını yadsıyan çeşitli Marksizm-Leninizm yorumları var, ve birbirlerinden birçok bakımdan ayrılan bu yorumlar, uluslararası komünist devinimi, kimi zaman bilinçli, kimi zaman bilinçsiz olarak, açık ya da daha az açık bir biçimde, en azından revizyonizmle damgalamakta birleşiyorlar. İşte en ilginçlerinden bir örnek:

"Marx ve Lenin'e göre, diyor Althusser, *sosyalist üretim biçimi yoktur, sosyalist üretim ilişkileri, sosyalist hukuk, vb. yoktur*. Sosyalizm, proletarya diktatorası ile, yani işçi sınıfının, devlet erkliğinden uzaklaştırılmış, ama gene de güçlü burjuvazinin hakkından gelmek için, en geniş yığın demokrasisi içinde, bağlaşıkları üzerinde yönetici rol oynadığı yeni bir sınıf egemenliği ile bir bütün oluşturur. Sosyalizm, kapitalizm ile komünizm arasında (Marx ile Lenin'in sözünü ettikleri tek) 'geçiş dönemi'dir, kapitalist öğeler (örneğin ücretlilik) ile komünist öğelerin (örneğin yeni yığın örgütleri) çatışmalı bir biçimde bir arada buldukları *çelişik* bir dönemdir. Sınıflar savaşımının, kendi öz sınıflar savaşımımız bakımından çok değişmiş, anlaşılması güç, ve güçler ilişkisi ile izlenen "çizgi"ye göre, ya kapitalizme doğru *gerileyebilen*, ya donup kalmış biçimler içinde *yerinde sayabilen*, ya da komünizme doğru *ilerleyebilen* 'dönüşmüş biçimler' altında varlığını sürdürdüğü, do-

ğası gereği kararsız bir dönemdir sosyalizm."¹

Görüldüğü gibi, sosyalizmin, kapitalizm ile komünizm arasında bir *geçiş dönemi* olarak, kendi öz üretim ilişkileri aracıyla değil, —çünkü "sosyalist üretim ilişkileri yoktur",— ama ancak çıkmış bulunduğu kapitalizm ile, yönelmiş bulunduğu komünizm arasındaki *çelişki* aracıyla tanımlanabileceğini düşünüyor Althusser, ve bu *çelişik geçiş dönemi* anlayışı, kapitalist öğelerle komünist öğelerin çatışmalı birlik-teliklerini içeren *çelişik* niteliği ile, proletarya diktatorasının varlığını tam komünizme değin sürdürme zorunluluğunu gerektiriyor. Oysa sosyalizmde, hele gelişmiş sosyalizmde devlet, "devlet olmayan devlet", Sovyetler Birliği deneyinin de gösterdiği gibi, artık uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarının dışavurumu olarak bir diktatora değil (her devlet, *uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarının dışavurumu* olarak bir diktatordur), ama aralarında çelişkiler bulunmakla birlikte, temel sınıfsal çıkarlardaki ortaklık sonucu, *karşıtlık* bulunmayan emekçi sınıflardan (işçiler ve köylüler) ve bu sınıflara sıkı sıkıya bağlı sosyalist aydınlar katmanından oluşan halkın, "tüm halkın", artık proletarya diktatorası olmayan sosyalist devlettir; devletin "sönme" sürecini başlatan proletarya diktatorasının kendisine dönüştüğü, ve tam komünizmde büsbütün sönecek olan devlet, budur.²

Bu kitaba göre de geçiş dö-

¹ Louis Althusser, 22ème Congrès, Maspero, Paris 1977, s. 49.

² Sovyetler Birliği'nin 7 Ekim 1977 günlü yeni Anayasasının I. maddesinin

* G. P. Solus, *Sosyalizmin Ekonomi Politikği*, Sol Yayınları, Ankara 1975.

nemi, "başında işçi sınıfı bulunan emekçi yığınların erkliğinin kurulması ve belli başlı üretim araçlarının sosyalist ulusallaştırılmasıyla başlar, sosyalist toplumun kuruluşu tamamlandığı zaman son bulur" (s. 14-15). Kapitalizmden sosyalizme geçiş dönemi, "toplumun sosyalizm evresine, komünist toplumsal ve iktisadal kuruluşun birinci evresine girmesi anlamına gelir" (s. 37), yani sosyalist üretimin biçiminin kurulması anlamına.

"Sosyalist üretim biçiminin kurulması (ise):

— birinci olarak, kapitalist mülkiyetin kaldırılması, küçük tecimsel üretim üzerine dayalı mülkiyet biçiminin dönüşümü, ve devlet mülkiyeti ile kooperatif mülkiyet olarak, sosyalist mülkiyetin iki biçim altında kurulması;

— ikinci olarak, insanın insan tarafından sömürülmesini ortadan kaldıran sosyalist üretim ilişkilerinin kurulması;

— üçüncü olarak, "eşit işe eşit ürün" ilkesine göre, emek ürününün yeni bir bölüşüm biçiminin uygulanması;

— dördüncü olarak, anarşi ve rekabetin ortadan kaldırılması ve ulusal ekonominin planlı yönetimine geçilmesi anlamına gelir" (s. 36-37).

Ama "sol oportünistler" (de-

niyor kitapta), komünist toplumun gelişmesinin sosyalist evresini de geçiş dönemi içine sokarlar. Oysa:

"Pratik, komünist toplumun kurulmasının şu dönemlerden geçmesi gerektiğini açıkça gösterir: 1) Kapitalizmden sosyalizme geçiş dönemi, yani kapitalist toplumun sosyalist toplum durumuna devrimci dönüşüm dönemi, ve 2) Komünist toplumun birinci evresinin gelişme dönemi, yani komünist toplumun yüksek evresine, komünizme derece derece geçmek için zorunlu koşulların, içinde biraraya geldikleri sosyalist dönem.

Geçiş döneminde, sosyalizm öğeleri, ya da Lenin'in deyimiyle sosyalizm kırıntıları, her ülke ekonomisinde kuşkusuz vardır. Ama böyle bir toplum, sosyalist bir toplum sayılamaz; çünkü bu toplum, henüz kapitalistleri ve küçük mülk sahiplerini içerir, ve ekonomisi, ekonomik tiplerin çokluğu ile belirlenir. Bu dönemin toplumu, geçici bir toplumsal niteliğe bürünür. Sosyalizmde durum başkadır. Sömürücü sınıflar yoktur, ekonomi tiplerinin çokluğu ortadan kalkar, sosyalist ekonomi üstün gelir. Öyleyse sosyalizm ile geçiş dönemi arasında bir ilke farklılığı vardır. Gelişmenin bu iki aşaması özdeş ola-

rak kabul edilemez. Sosyalizm, komünizmin üstün evresinden de ayrılır. Sosyalizm döneminde, üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin gelişme düzeyi gibi, insanların bilinci de, komünizme geçmek için henüz yetersizdir. Bu nedenle, belirli bir dönem, gerekli özdeksel ve teknik temeli yaratmak, ve yeni insanı, komünist toplumun insanını yetiştirmek için, yoğun bir çalışma dönemi, henüz zorunludur. Bu evreler, gelişmenin kaçınılmaz evreleridir, ve bunları birbirine karıştırmak ya da yadsımak demek, karışık ve gerici anlayışları devrimci bir teori olarak ileri sürmek, pratiğe, sosyalist kuruluş içinde birikmiş bulunan deneye karşı çıkmak demektir" (s. 37-38).

Pratiğin, sosyalist kuruluş içinde birikmiş bulunan deneyin önemi, kitap boyunca vurgulanmaktadır.

Marx ile Engels, "komünist toplumun, gelişmesi içinde, birincisi sosyalizm, ve ikincisi de sosyalizm tarafından kurulmuş temelden doğan komünizm olmak üzere, iki evreden geçmesi gerektiğini bilimsel olarak tanımlayabilmişlerdir. Bununla birlikte, Marksizmin klasikleri, sosyalist devrimden çok önce yaşamışlar, ve bu nedenle, komünist toplumun temel özelliklerini ancak genel biçimleri içinde saptayabilmişlerdir. Komünizm, halk yığınlarının canlı yapısıdır. Böyle olduğu için, bu toplumun iktisadal ve siyasal örgütlenmesinin en uy-

gun biçimlerinin hazırlanmasını, ve sosyalizm ve komünizmin kurulması için izlenecek yolun seçilmesini sağlayan verileri ancak yeni toplumu kuran yığınların deneyi verebilir." (s. 231-232.)

Bu kitap, yalnızca geçiş dönemi ve sosyalist üretim biçimi sorunlarına ilişkin olarak değil, ama bütünüyle, işte bu deneyin ürünü. Lenin, bu deneyin daha başlangıcında, şöyle yazıyordu:

"Sosyalizmin kapitalizmden, uzun, az çok güç; ve biçimleri büyük ölçüde küçük ya da büyük mülkiyetin, küçük ya da büyük tarımın üstünlüğüne bağlı olacak olan proletarya diktatorası geçiş dönemi ile ayrıldığı yolundaki o apaçık doğruyu bilmeyen bir tek sosyalist yoktur."³

"Kapitalizm ile komünizm arasındaki devrimci dönüşüm dönemi"nin, gerçeklikte kapitalizmden sosyalizme geçiş dönemi olduğu yolundaki "o apaçık doğru"yu, Sovyetler Birliği deneyi, bugün apaçık bir olgu durumuna getirdi.

Bu kitabın özelliklerinden biri de, Sovyetler Birliği ve öbür Avrupa sosyalist ülkelerinde, 1960'ların ortalarında girilen iktisadal reformların, bu ülkelerin gelişme süreçleri içindeki yerini, zorunluluğunu, anlam ve içeriğini açıklamaya girişmesi. Okur, kitapta, son yıllarda sözü çok edilen, ama söylenenlerin çoğundan, hele uzman da değilse, konu üzerine açık bir anlayışa varması olanaksız gibi görünen bu sorun konusunda da, ünlü deyişle, "so-

de. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin, işçilerin, köylülerin ve aydınların, ülkedeki bütün ulus ve halk toplulukları emekçilerinin isteneç ve çıkarlarını dışarıdan sosyalist genel halk devleti olduğunu okuyoruz.

Aynı belgenin Giriş bölümünde, Sovyet Devletinin proletarya diktatorası görevlerini gerçekleştirerek, genel halk devletine dönüştüğü belirtilmektedir.

SSCB Yüksek Sovyetinin 4 Ekim 1977 günlü toplantısına sunduğu Raporda, Leonid Brejnev şöyle diyor: "Deneyimizin gösterdiğine göre, sosyalist toplumsal ilişkilerin tam yengisinin sonuçlarından biri de, proletarya diktatorası devletinin derece derece genel halk devleti durumuna dönüşmesidir." (Bkz: *Sovyetler Birliği Anayasası*, Ser Yayınevi, Ankara 1977, s. 62, 59 ve 49.)

³ V. Lénine, *Œuvres*, c. 26, s. 482. Halk Komiserleri Konseyinin Etkinliği Üzerine, 11 (24) Ocak 1918 günü, Rusya İşçi, Asker ve Köylü Vekilleri Sovyetleri Üçüncü Kongresine Lenin'in sunduğu Rapor.

mut durumunun somut çözümlemesi"ne dayanan bir açıklama bulabilecek.

Uzman olmayan, yani meslekten iktisatçı olmayan geniş bir okur yığını için yazılmış bulunan bu kitapta, sosyalizm ko-

nusundaki "olumlu" ya da "olumsuz" önyargılardan, özellikle küçük-burjuva önyargılardan büsbütün arınmamış meslekten iktisatçılar için bile, kimilerinin ömrü bir yarım yüzyılı bulan ilginç "yenilikler" de yok değil!

14 Aralık 1978

KENAN SOMER

AVRUPA'DA SEÇİMLER VE KAPİTALİZMİN YENİ ARAYIŞLARI

Mayıs ve haziran ayları, batıda seçim aylarıydı. Britanya, Kanada, İtalya ve Lüksemburg'da genel seçimler; Avrupa Ekonomik Topluluğu üyesi dokuz ülkedeyse, çokuluslu ilk parlamento olan Avrupa Parlamentosu için birden fazla ulusal topluluğun oy verdiği ilk seçimler yapıldı.

Bu seçimlerin ortak niteliği, bir yandan batı demokrasilerinin, burjuva partileri arasında oynanan bir oyun olduğunu bir kez daha kanıtlamasıydı; bir yandan da dünya kapitalizmindeki çağdaş gelişmelerin Avrupa kapitalizmini bütünleşmeye zorlamasına karşın, Avrupa burjuvazisinin henüz kendi ulusal topluluğunu iç pazarı olarak koruma düşüncesine kısıkanlık ölçüsünde bağlı olduğunun en son örneğiydi. Andığımız dört ülkedeki genel seçimler, —işçi sınıfı partileri burjuva parlamentoculuğunu iktidar yolu olarak ne ölçüde benimserlerse benimsesinler— gerçekte batıdaki burjuva demokra-

silerinin, devrimci işçi sınıfı partilerine yer tanımayan ve ancak burjuvazinin partileri arasında oynanan bir oyun olduğunu gösterdi. Avrupa Ekonomik Topluluğuna bağlı dokuz ülkenin temsilcilerinden oluşacak ilk uluslararası parlamentoyu kurmayı amaçlayan uluslararası ilk seçimler ise, ulusal kapitalist burjuvazilerin —kendi aralarında çokuluslu şirketler oluşturmalarına karşın— henüz ulusal sınırları korumaya büyük özen gösterdiklerini ortaya koydu.

Adını andığımız ulusal dört genel seçimden üçü, Britanya Kanada ve Lüksemburg genel seçimleri, muhafazakar partilerin utkusuyla sonuçlandı. Britanya'da James Callaghan'ın İşçi Hükümeti düştü, onun yerini bayan Margaret Thatcher'ın önderliğindeki Muhafazakar Parti aldı. Kanada'daki seçimler Liberal Parti önderi P. Trudeau'nun onbir yıllık kesintisiz yönetimine son verdi, onun yerini 39 yaşındaki Joe Clark'ın İlerletici Muhafa-

zakar Parti (Progressive Conservative Party) hükümeti aldı. Lüksemburg'da Gastorn Thorn'un önderliğindeki Liberal—Sosyal-Demokrat karma hükümeti düştü, Hıristiyan Demokratlar seçiminin kazançlısı parti olarak belirdi.

İtalya'da ise Hıristiyan Demokrat Parti önemsenemeyecek bir oy yitiğiyle eski yerini korurken, İtalya "Komünist" Partisi yüzde 4 gibi ciddi bir oy yitiğiyle yüzyüze geldi.

İngiltere, Kanada ve Lüksemburg'da genel seçimi muhafazakar partilerin kazanması, geleneksel ve yüzeysel "batı sağa kayıyor" yargısının bir kez daha pişirilip, kotarılp ortaya sürülmesine yolaçtı. İtalya'da "Komünist" Partisinin karşılaştığı büyük oy yitiği de bu yargının daha güvenle vurgulanmasını kolaylaştırdı. "Batı sağa kayıyor" yargısı, seçimi yitiren partilerin *sol* olduğu (hatta İngiltere'de iddia edildiği gibi *sosyalist* olduğu) varsa-

yımına dayanıyordu. Oysa ne Britanya'da seçimi yitiren İşçi Hükümeti, ne Kanada'da yenik düşen Trudeau'nun Liberal Hükümeti, ne Lüksemburg'da görevden çekilmek zorunda kalan Gastorn Thorn'un Liberal—Sosyal-Demokrat karması soldaydı, ne de İtalya'da proletaryanın sınıfsal egemenliği düşüncesinden kopmuş olan İtalya "Komünist" Partisi, ılımlı bir sosyal-demokrat parti olmanın ötesindeydi. İtalya "Komünist" Partisini gene de ayrı tutarsak, Britanya, Kanada ve Lüksemburg'da seçimi yitiren "sol" ya da "sosyalist" partilerle, kazanan muhafazakar ya da hıristiyan demokrat partiler arasında pek fazla fark yoktu. Seçimi kazanan ve yitiren partiler arasındaki başlıca fark, toplumun sınıfsal yapısını değiştirip değiştirmemekte değil, sadece bugünkü sınıfsal yapıyı sürdürürken izlenen yöntemdeydi. Kazanan da yitiren de *sağdı*.

YAKIN TARİHİN YARATTIĞI YÖNTEM DEĞİŞİKLİĞİ

Bu noktayı tarihsel açıdan biraz daha ayrıntılı olarak açıklayabilmek için, daha çok Britanya üzerine eğilmek gerekiyor. Britanya'da seçmenin neyi reddettiğini araştırma, "batı sola kayıyor" yargısının ne kadar kof olduğunu bir çırpıda gösteriverectir. Aslında Britanya'da seçmenin yaptığı şey Muhafazakar Partinin önerdiği çözümleri benimsemekten çok, "sol" İşçi Hükümetinin bugüne dek uyguladığı yöntemleri reddetmek oldu. Bri-

tanyalı seçmen, oyunu, Muhafazakar Partinin, çağını doldurmuş serbest rekabetçi kapitalizm anlayışını ya da pek benimsenmiş bir deyimle "bir ülkede kapitalizm" anlayışını desteklemek için değil, fakat belki de adını bile bilmediği, ama sonuçlarını yaşadığı Keynes'ci burjuva ekonomi yöntemlerini reddetmek için kullanmıştı. Batıdaki son seçimler, bir zamanlar, dönemsel kapitalist bunalımları ortadan kaldırdığı, marksist kuramların yanlışlığını

"refah toplumu"nu, "tüketici toplumu" yarattığı öne sürülen, ama kapitalizmin temel yapısal sorununa deva olmadığı, 1970'lerde açıkça anlaşılan Keynes'ci ekonomi yöntemlerinin sonucu ilân ediyor.

Bunun nedenini iyice kavrayabilmek için, yakın geçmişte dönmekte yarar var. Günümüzde, dünya kapitalizminin üç başlı bir görünüm kazandığı bir dönem yaşıyoruz. Bir yanda Amerikan kapitalizmi ve onun çokuluslu kolları, bir yanda doğu pazarlarını olduğu kadar batı pazarlarını da egemenlik alanı içine alma eğilimi gün geçtikçe açığa çıkan Japon kapitalizmi, bir yanda da bu iki kapitalist odak karşısında Avrupa Ekonomik Topluluğu aracılığıyla bütünleşmeyi amaçlayan, ancak henüz dağılmış, Avrupa kapitalizmi var. Çağın başlarında dünya pazarlarına egemen olan, Avrupa kapitalizmiydi ya da daha doğru bir deyişle Avrupa'daki kapitalist bloklardı. Özellikle emperyalist Birinci Dünya Savaşından sonra Amerikan kapitalizmi Avrupa'nın kapitalist blokları karşısında üstün gelmeye başladı; ama tam egemenliğini kurması, ancak İkinci Dünya Savaşı sırasında ve ondan sonra oldu. Bugün bütünleşmeye ve üçüncü kapitalist odak noktasını oluşturmaya yönelmenin eşliğinde olan Avrupa kapitalizmi, bu çağ boyunca iki kez, dünyayı yeniden bölüşmek amacıyla, kendi içinde savaşa tutuştu. Birinci Dünya Savaşı, Almanya-Avusturya kapitalist blokuyla, Britanya-Fransa-Rusya kapitalist blokunun giriştiği, dünya kaynaklarını ve sömürgeleri yeniden bölüş-

meyi amaçlamış emperyalist bir savaştı. Gerçi savaşın görünürdeki utkun devletleri Britanya'yla Fransa'ydı ama, savaşın asıl kazançlı çıkardığı ülke Birleşik Amerika oldu. Emperyalist Birinci Dünya Savaşı, Avrupa kapitalist bloklarının, Birleşik Amerika kapitalizmi karşısında gerilemeye başladığının ilk işaretini verdi.

Emperyalist nitelikteki İkinci Dünya Savaşının temel nedeni ise, başlangıçta, Alman emperyalist finans kapitalinin Amerikan kapitalizmine teslim olmak istemeyişinin ürünüdür. Savaş, daha sonra Sovyetler Birliği'nin katılımıyla anti-faşist bir nitelik kazanmışsa da, özünde Japonya ve İtalya kapitalizmiyle birleşip Mihver'i oluşturan Alman kapitalizminin, öteki kapitalist blok karşısında, dünya kaynaklarını yeniden paylaşma denemesinden başka bir şey değildir. Bu savaşta Avrupa kapitalizmi, Amerikan kapitalizmi karşısında daha da gerilemiştir. Görünüşte, Avrupa kapitalizminin bir kanadı da (Britanya ve Fransa kapitalizmi) utkun kampa yer alıyordu. Gerçektenyse savaşın, kapitalist kampa tek kazançlı Birleşik Amerika'ydı. Savaş, kazananıyla yitireniyle Avrupa kapitalist bloklarını bitkin düşürmüştü.

Bu iki emperyalist savaşın, Avrupa kapitalist bloklarında yol açtığı yıkıma, bir de o iki savaş arasında yaşanan 1929-1932 dünya kapitalist bunalımının ortaya çıkardığı güçlükleri eklemek gerek. 1929 bunalımı, özünde, birinci savaş nedeniyle ertelenmiş kapitalist dönemsel bunalımdan başka bir şey değildi; ama bunalımın ortaya çıkışında ve uzama-

sında, Amerikan kapitalizminin Avrupa kapitalizmiyle hesaplaşma isteğinin de payı büyük oldu.*

Ayrıntıya girmeksizin, temel çizgileriyle belirtmek gerekirse, bu yüzyılın önemlice bir kesiminde batı ülkelerine egemen olan iktisat anlayışı, ekonomiyi parasal yöntemlerle yönetmekti. İki büyük savaşın ve 1929-1932 dünya kapitalist bunalımının yarattığı yeni ortamda ise batılı hükümetler, Keynes'ci anlayıştan esinlenen bütçe siyasetine önem vermeye başladılar. Avrupa kapitalizminin, Amerikan kapitalizmi karşısında, başını su yüzünde tutabilmesinin tek yolu bütçe siyaseti yoluyla hükümetlerin ekonomiye müdahalesiydi. Bunun önemli tek istisnası, federal yapısı dolayısıyla Batı Almanya'dır. Ancak batılı ülkelerin çoğu, Keynes'ci bütçe ve istihdam siyasetini, zayıf düşen özel kapitalizmin eksikliklerini giderebilecek başlıca ekonomi yöntemi olarak benimsemiş ve günümüze dek uygulayagelmiştir. Bu yöntemler, bir yandan Amerikan kapitalizminin dev, tekelci boyutlara ulaşmasının, bir yandan da Batı Avrupa'da gerek iki büyük savaşın, gerek 1929 iktisadi bunalımının getirdiği yıkımın ve üretici kaynakları amacından saptırıp kısırlaştırmasının kaçınılmaz sonucudur. Bir başka deyişle, genel olarak dünya kapitalizminin, özel olarak Amerikan kapitalizminin üretimde dev boyutlara ulaşmış olması, üretimin anası olan enerjinin de dev boyutlar-

da yaratılmasını gerektiriyordu. Gerek enerji üretimi yatırımları, gerek enerji teknolojisindeki gelişmeler (özellikle otomasyon), bu sanayi dalında engin parasal kaynakları gerektirmeye başlamıştı. Bunun yanı sıra iki büyük savaş üretimin öğelerini, insanın gereksinmelerini karşılayacak üretim alanlarından, savaş gereçleri üretimi alanına kaydırmış, savaşın bitiminde de özellikle üretimin insan ögesi —Amerika hariç— birdenbire boşa kalmıştı. Gerek savaş sanayiinden barış sanayiine geçiş, gerek savaşın dönen askerlere iş bulunması, Avrupa ülkelerinin başlıca sorunuydu. Kısa süre içinde istihdam yaratmak gerekiyordu. Bütün bunlara, bugün dünya nüfusunun üçte-birinden çoğunu kapsayan sosyalist toplumların doğuşunu ve çığ gibi büyüyen kurtuluş savaşlarını, bir başka deyişle bu iki gelişmenin kapitalist batı ülkelere pazar daralması açısından verdiği zararları ekleyelim.

İşte bütün bu gelişmelerin yarattığı güçlükler için salık verilen yol, İngiliz iktisatçısı Keynes'in reçetesi oldu. Kapitalist Avrupa ülkelerinde üretimin artarak sürdürülebilmesi reçetesinden başka bir şey olmayan Keynes'ci ekonomi anlayışı, kaba hatlarıyla söylemek gerekirse, devletin açık bütçe harcamaları yoluyla iktisadi girişimlerde bulunmasını öngörüyordu. Bir bakıma Keynes'ci anlayış, yüzeyde, üretimle tüketimin birliği temelinde dayanmaktaydı. Ama kapitalizmin temel çelişkinin çö-

* Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için, ÜLKE'nin 4. sayısında çıkan "Avrupa Komünizmi" başlıklı yazımıza (s. 10-22) bakınız.

zümlemediği, çözümleyemeyeceği için, getirdiği başarı geçiciydi. Keynes'ci reçete, 1950'lerde üretimi artan biçimde sürdürmeyi, tam istihdama yaklaşan ölçüde iş olanakları yaratmayı başarmıştı ama, kapitalist düzeni koruma çabasından başka bir şey olmadığı için, sonunda başarısızlığa mahkûmdu. Batılı ülkeler, özellikle 1950'lerde, kapitalizmin yapısal hastalığına, yani üretimin toplumsal bir iş olmasıyla ürünlerin kişisel mülk edinilmesi arasındaki çelişkiye, Keynes'ci reçeteyeyle çare bulduklarını sandılar. Kapitalizmin anarşik, aşırı üretimine ülke içinde tüketim kapısı bulma ve tüketim gücü yapay olarak genişletilmiş ücret olanakları yaratma düşüncesiyle, devlet yatırımlarını genişletme, üstelik bunu, açık harcamalar yoluyla yapma anlayışı, batı ülkelerine egemen oldu. "Refah toplumu" ya da "tüketim toplumu" efsanesi, "beyaz yakalı işçiler" efsanesi, bu yöntemin ürünüdür. Yöntem, 1970'lerin başına kadar —ufak tefek kapitalist bunalımlar dikkate alınmazsa— başarılı olarak işledi; ama kapitalizmin anarşik üretim yasasını işlerlikten alıkoymadığı için günümüzde tam bir çöküntüyle yüzyüze geldi. Üretim yeniden ve genişletilmiş boyutlarda sürdürülecekse işçilerin, tükettiklerinden daha fazla üretmeleri ve bu fazlanın kapitalistin özel mülkü olması, bunun yanı sıra makinelerin, ortalama istihdam kapasitesini aştığı için, yedek işsizler ordusu haline dö-

nüşen bir işsizler topluluğu yaratacak ölçüde yetkinleşmesi sonucunu bir kez daha kendini ortaya koyan kapitalist bozukluklar, Keynes'ci reçeteyi çaresiz bıraktı. Dış piyasalar petrol bunalımının etkisiyle daralmaya başladı; petrol bunalımına kadar, ulusal gelirin dış alıma giden payını, batılılardan aldığı tüketim mallarına yatıran az gelişmiş ülkeler, petrol bunalımından sonra, kaynaklarını, giderek artan akaryakıt tüketimi ithali için kullanmak zorunda kaldılar. Batılı ülkelerde iç piyasanın gelişmesi, üretimin gelişmesiyle birlikte yürüyemediği için de batılı ülkeler 1970'lerin ikinci yarısında bir kez daha anarşik üretimin sonuçlarıyla karşılaşıya geldiler.*

Ne var ki, batılı ülkeler de sosyal-demokrat burjuva hükümetler, 1970'lerde bir kez daha tanık olunan kapitalist bunalımları, kapitalizmin temel çelişkisi yerine, petrol sorunuyla açıklamakta direndiler; bu nedenle de Keynes'ci ekonomi yöntemlerine, özellikle tam istihdamı sürdürme çabalarına dört elle sarılmaya devam ettiler. Ama o yöntemler, çeşitli nedenlerle artık geri tepiyordu. Yetkinleşen makinelerin yarattığı ürünlere, yukarıda açıkladığımız iç ve dış piyasa daralmaları nedeniyle tüketim kapısı bulunamadığı için, üretim yavaşlatılmaya, işçilere yol verilmeye başlandı. İktisadî İşbirliği ve Kalkınma Örgütü OECD'nin üyesi gelişkin batı ülkelerinde toplam işsiz sayısı 16 milyonun kapısını

çalıyordu. Kendini tam istihdama adanmış sosyal-demokrat burjuva hükümetlerinin bu durumda başvurduğu yol, açık bütçe harcamalarına daha da ağırlık vererek, işsizler ordusuna üretici olmayan kamu hizmet kesimlerinde iş sağlamak oldu. Bu yapay yol, doğal ki bir yandan işsizliği önleyemiyordu, bir yandan da açık harcamalar, aşırı enflasyona neden oluyordu. Açık harcamaları daraltmak, büyük toplumsal patlamalara neden olabilirdi. Bu nedenle göze alınamıyordu. Onun yerine, vergileri artırarak, harcamalarını bir bölüğünü, gerçek kaynaklardan karşılama yolu seçildi. Ancak bu yöntem de maddi üretimde çalışmayan daha çok sayıda kişiyi, maddi üretimde çalışan daha az sayıda işçinin sırtından beslemeye varıyordu sonunda. İşte tüm bu nedenlerle, sosyal-demokrat hükümetler, bir zamanlar Keynes'ci ekonomi yöntemleri sayesinde elde ettikleri saygınlığı, gene o yöntemlerde ısrar edişleri yüzünden yitirmeye başladılar. 1970'lerin ikinci yarısından itibaren, birçok batı ülkesinde sosyal-demokrat hükümetlerin yerini, muhafazakar hükümetlerin almasının temelinde bu neden yatıyor.

Keynes bir burjuva iktisatçısıydı. Onun yöntemlerini uygulayan sosyal-demokrat partiler, temel olarak burjuva partileridir. Bu nedenle sosyal-demokrat partilerin seçimi yitirmesi, yerlerine muhafazakar hükümetlerin gelmesi, sosyalizm karşısındaki, batıda kapitalizmin utkunluk sağlaması şeklinde görülemez. Batı ülkelerinde, seçim sonuçlarına "sol geliyor" damgasını vuran-

lar, bunu ya bilgisizlikten ötürü böyle söylüyor ve görüyorlar, ya kasıtlıdır.

Gerçekte, batıda artık geçerliğini yitiren burjuva Keynes'ci yöntemlerde direnen sosyal-demokrat partilerin seçimlerde yerlerini, kendilerinden daha da sağdaki muhafazakar hükümetlere bırakmaları, sağa yönelişin belirtisi değil, burjuva demokrasinin garip bir cilvesidir. Tekelci devlet kapitalizmine ağırlık vermiş bazı sosyal-demokrat burjuva hükümetlerinin son seçimlerde gitmesi, onların yerine (üstelik daha gerici) muhafazakar hükümetlerin gelmesi, seçmenin, seçeneği olmasının değil, olmasının ürünüdür. Çünkü batıdaki burjuva demokrasileri, seçmene özgür bir seçenek sağlayan değil, tam tersine seçenek yollarını tıkayan sistemlerdir. İşçi sınıfı partilerinin, bu sistemle bütünleşmeleri halinde görünümün değişmediğinin canlı örneği ise İtalya'dır. Burjuva hükümetlerin, kapitalist hastalıkları çözmekte aciz kaldığı İtalya'da, yıllar yılı gücünü artıran İtalya "Komünist" Partisi, burjuvazinin partisiyle aynı hükümet içinde birleşme isteğini açıktan ortaya sürece kadar ileri giderek, burjuva demokratik sistemin ayrılmaz bir parçası haline döndükten sonra, gücünü (ve dolayısıyla oylarını) yitirmeye başlamıştır. Son seçimlerde yüzde 4 oranında oy yitirmesi, seçmenin artık İtalya "Komünist" Partisini de, öteki partilerle aynı potaya koyduğunun kanıtıdır. Batıda aklevvel bazı yazarlara göre, eğer bugün "Avrupa Komünizmi" kampında yer alan, oportünizme

* Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için, *ÜLKE*'nin 6. sayısında çıkan "Türk Kalkınma Planları ve Sosyalist Planlı Gelişme" yazımıza (s. 108-115) bakınız.

ve revizyonizme kapılanmış "komünist" partileri, devrimci yolda direnseler, proletarya diktatoryasını savunsalardı, şimdi aldıkları oyu bile sağlayamayacaklardı. Bu yargı, bir partinin hem proletarya diktatörlüğüne bağlı kalacağı, hem de toplumun sınıfsal yapısını değiştirmeye giden yolu, devrimde değil, seçimde göreceği varsayımına dayanıyor. Bu varsayım saçma olduğu için, so-

nuç da yanlış doğal ki. Üstelik bu yargı, İtalya "Komünist" Partisinin neden oy yitirdiğini de açıklamıyor. Avrupa "Komünist" partilerinin, son seçimlerde başarılı olamayışları, hatta Britanya'da tanıklık edildiği üzere, hiçbir varlık gösteremeyişleri, seçmenin sağa kayışının değil, o partilerin sağa kaymasının ve çözümü devrimde değil, seçimde aramasının sonucu.

İLK AVRUPA PARLAMENTOSU VE "BİR ÜLKEDE KAPİTALİZM"

Dört batı ülkesindeki genel seçimleri çok kısa bir aralıkta izleyen ilk Avrupa Parlamentosu seçimleriyle, marksist pratiğin "bir ülkede sosyalizm" anlayışından esinlenen "bir ülkede kapitalizm" tartışmalarının aynı zamana denk gelmesi, salt bir raslantı sayılmamalı. Bu tartışmalar, batı ülkelerindeki genel seçimler sırasında kampanyaya egemen olan tekelci devlet kapitalizmi mi, serbest rekabetçi kapitalizm mi tartışmalarının, uluslararası parlamento seçimlerine yansımış bir uzantısından başka bir şey değil. Belli bazı kapitalist ulusların ortak yasama organının çekirdeğini oluşturacak ilk uluslararası parlamento seçimleriyle "bir ülkede kapitalizm" tartışmalarının aynı zamana denk gelmesi çelişkin görünüyor. Gerçekten de daha geniş temelli kapitalist bir siyasal kurumun yaratılması, daha geniş temelde kapitalist bir bütünleşmenin sonucu olmak gerekirdi. Oysa bugünün Ekonomik Topluluğunda görülen şey bunun tersidir: Kapitalist bü-

tünleşmenin gerçekleşmesi, ortak burjuva siyasal kurumların yaratılmasına bağlanmıştır. Bu nedenle de girişim ölü doğmuştur. Seçim kampanyası sırasındaki tartışmalar da bunu gösterdi. Gerek ulusal genel seçim kampanyası sırasında, gerek Avrupa Parlamentosu seçimi kampanyasında, siyasal partiler, birbirlerini, Avrupa Topluluğu içinde ulusal çıkarları yeterince korumamakla suçladılar. Bu, Avrupa kapitalist blokunun parçalarını oluşturan ulusal kapitalist burjuvazilerin, henüz ulusal pazarları kendilerine özgü tutma düşüncesine kışkıklıkla bağlı olduklarını gösteriyor.

Marksist çözümlerin yansıtılmadığı seçim kampanyası sırasında kapitalist burjuvazinin temsilcisi sosyal-demokrat ve muhafazakar partilerin, öne sürdüğü, geleceğin ekonomik yapısına ilişkin tartışmalar, gerçekte tam bir kör döğüşünü andırıyordu. Tarafların görüş birliğinde oldukları tek nokta, kapitalist batı toplumlarının, tam bir iktisadi çö-

küntü eşliğinde olduğuydu. Çözüm yolları ise bu yazının başında belirttiğimiz gibi, kapitalizmi korumakta birleşmekle birlikte, yöntemde ayrılıyordu. Sosyal-demokrat partiler, çökmüş Keynes'ci yöntemlerde direnirken, muhafazakarlar sınıai bir rönesanstan sözediyorlardı. Örneğin Britanya Muhafazakar Partisinin iktisadi konular sözcüsü Sir Keith Joseph'e göre, bu sınıai rönesansın özünü, yatırımcılık ruhunu yeniden harekete geçirmek oluşturacaktı. Sosyal-demokratlarsa, 20. yüzyıl devletinin iktisadi alanlara el atmasını, pazar ekonomisinin ortaya çıkardığı kötülüklerin kaçınılmaz sonucu görüyorlardı; "kapitalist karma sosyal refah devleti", bir raslantı sonucu değil, pazar ekonomisinin işlemezliliğinin ürünüydü. Sosyal-demokratlara göre, kapitalist ekonomi 1970'lerde bir kez daha bunalıma düşmüştü; bir yanda kullanılmayan kaynaklar, bir yanda karşılanmayan gereksinimler vardı. Bunu önlemenin yolu, devletin müdahaleciliğini daha da artırmak, kapitalizmin kuralları içinde kalmakla birlikte, pazar ekonomisinin anarşi yasalarını bu müdahaleci yolla, işerlikten alkoymaktı. Muhafazakarlar ise tam tersi yöntemleri savunuyorlar. Onlara göre bugünkü bunalımın nedeni "sosyalist" (!) yöntemlerde aranmalıdır. Çok yüksek devlet harcamaları, çok ağır vergiler, çok fazla eşitlikçilik,

geniş çaplı devletleştirmeler, siyasal yanı ağır basan işçi birliği hareketi ve özel yatırımlara karşı olma kültürü, muhafazakarlara göre hep sosyalist şer yöntemleridir. Muhafazakarlar, kamu giderlerini kısıarak, vergileri azaltarak, devlet kuruluşlarını özel kişilere satarak ve doğal ki işçi birliklerine hadlerini bildirerek özel yatırımcılık ruhunu yeniden canlandırmayı ve "bir ülkede kapitalizm"i gerçekleştirmeyi düşünüyorlar. Başka bir deyişle dünya kapitalizminin, Amerikan ve Japon kapitalizmi gibi iki büyük odakta belirdiği günümüzde Avrupa kapitalizmini oluşturan parçaların kaynaşması kaçınılmaz bir zorunluk haline geldiği halde, özellikle Britanya'nın muhafazakarları, dünyayı küçük bir kasaba şeklinde görmeye çalışıyorlar.*

Özetlersek, batı Avrupa ülkelerinde, Keynes-öncesi para siyasetine ve serbest rekabetçi ulusal kapitalizm anlayışına dönüşmeye çalışılıyor. Birincisi, tekelci devlet kapitalizminin bir gerçeklik olarak yaşamı tüm etkisi altına aldığı bir ortamda ve iktisadi bunalımın süregeldiği günümüzde gerçekçi değildir; üstelik geçici bir süre için başarılı olsa bile, kapitalizmin temel çelişkinsini çözemeyecektir. Serbest rekabetçi ulusal kapitalizm anlayışına dönme çabaları ise, kapitalizmin emperyalist gelişmesiyle çelişkindir.

YURDAKUL FİNCANCI

* Peter Jenkis, Sir Keith Talks About Capitalism In One Country, Guardian gazetesi, 23.5.1979, s. 15.

KAHRAMANMARAŞ FAŞİST KATLIAMINDAN BAZI ÇİZGİLER YA DA GÜNEŞ NE ZAMAN DOĞACAK

Bir MHP yanlısı gazetenin manşeti: "Komünistler kardeş savaşı başlattı."

AP lideri: "Bana sağcılar ve milliyetçiler cinayet işliyor de-dirtemezsiniz."

MHP lideri: "Hükümet defo-lup gitmelidir."

MHP sözcüsü: "Komünist katliamı, bir mezhep mensupları katlediliyormuş gibi gösterili-yor."

Bir CHP milletvekili: "Ma-raş katliamı alevi-sünni çatışma-sı değil, örgütlü ve planlı bir fa-şist saldırıdır."

O günün içişleri bakanı: "Tahrik iki taraflıdır.", "Çiçek si-nemasına bomba atan bir solcu-dur."

Kahramanmaraş faşist katlia-mı devam ederken söylenen ve yazılan bu sözleri bugün yinele-mekte yarar var, bugün ve yarın yinelemekte yarar olacaktır.

Kahramanmaraş'ta katliamı komünistler mi başlattı? Kahra-manmaraş katliamı bir komünist katliam mıdır, bir komünist katliamı mıdır? Kahramanmaraş katliamının yakın başlangıcı Çi-çek sineması olayı solcular tara-fından mı çıkarılmıştır? Kahra-manmaraş'ta "sağcı" ve "milliyet-çiler" cinayet işlemedi mi? Yok-sa Kahramanmaraş örgütlü ve planlı bir faşist katliam mıdır? İşin özü buradadır. Eğer Kah-

ramanmaraş katliamı, komünist-ler tarafından başlatılmış bir iç savaş ise, olaylara bu açıdan bak-mak gerekir. Eğer Kahraman-maraş katliamı, komünist katliam ise, olaylara bu açıdan bak-mak, bu örgütü planlarıyla bir-likte ortaya çıkarmak gerekir. Yoksa, daha önceki bir yazımız-da, Kahramanmaraş olayları de-vam ederken yazılmış bir yazı-mızda belirttiğimiz gibi, Kahra-manmaraş olaylarında da, eğer, "siyasal amaçlı suçlar adı suçlar olarak ele alınacak, ve eğer Tür-kiye ölçeğindeki bir bütünün parçaları olan bu olaylar, bütün-leştirilemeyerek, tek tek olaylar olarak ele alınacak olursa, ve tah-kikatın sınırları, tetiği çekenle biterse, tetiği çektiren ile bunu siyasal arenada tertipleyenler ay-nı genel planın unsurları olarak ele alınmazsa, Türkiye'de, demok-rasi esenliğe çıkartılamaz." (Fa-şizm ve Türkiye/1978", Ülke, n° 6, s. 80.)

Biz, Kahramanmaraş olayla-rına, burada, şu üç açıdan bak-mak istiyoruz: (1) cinayetleri kimler işledi; (2) iki taraflı tah-rik mi var, yoksa faşist tertip mi var; (3) bu, kendiliğinden bir katliam mıdır, yoksa katliam ör-gütlü ve planlı mıdır? (Bu so-ruların yanıtını ararken, olayı açıklayabilmek açısından elverdi-ği sürece, kişi adlarını anmama-ya özen göstereceğiz.)

CİNAYETLERİ "SAĞCI" VE "MİLLİYETÇİLER" İŞLEMEDİ DE KİM İŞLEDİ?

Katliamdan tablolar aktara-lım:

Karısı ve dört çocuğu göz-leri önünde kurşunlanan, kesilen ve yakılan İbrahim Bilmez, bir gazeteciye şunları anlatıyor:

"Evi sardılar. Teslim olun dediler. Sardılar evi. Teslim ol-madık. Bombanın biri gelyi, biri gedyi. Bombanın biri gelyi, biri gedyi. Taak! Aman şeyttikce... 'İbrahim sen sıkar, bunları öldü-rürsen, bizim hepimizi keserler' bizim hanım deyidi. 'Oyyy, gel sıkma' deyidiyim. Dayanamadım. Baktım kurtuluş yok. Saat ikiyi geçti. Lan dedim, erkekçe beni öldürün lan dedim. Üçüncü kat-tan aşağı gendi gendimi attım. Beş-on dakika sonra, tabi ev ya-niy, duman oliyi bütün. Evin içi-ne sü goyuklar yavrular. Yavru-lar dışarı çıkamıy. Gümbür güm-bür yüzleri yaniy. Heme bomba, heme dinamit, heme atışa ver-diler. Körolaydım yavrularım. O zamana kadar, durun dedim, be-ni öldürsünler, dedim. 'Erkek-ler çıksın. Erkekleri öldürüyük, kadınlarla ilişmiyik' deyiler. Lan beni öldürün o zaman dedim, öyleyse. Erkekçe gelin beni öldü-rün. Atladım üçüncü kattan pen-cereden. Orda bana iki tane sık-tılar. Orda düştüm, yıkıldım. İki bacağıma, koluma dokuzlu fişek vürmüş. Küçük yavrum Sertaç atıldı üstüme. Alikopter üstte dö-nüy. Yay, devlet yaptı, kimse yap-madı. Kimse öldürmedi bizi, on-lar öldürttü. Sekiz saat, on saat alikopter üstte döner de, elli bin kişinin üstüne, demez mi ki, bun-lar neye öldürülüyor, bir asker

göndermez mi? Oyy yavrum, yavrum, yavrum...

"O zamana kadar, ayilem da-ma çıkmış, baktım. Dumandan duramamış. Büyük oğlum Ali balkona atılır atılmaz, kafasından vürmüşler. Olduğu gibi düşmüş. O zamana kadar, öleyidim gay-ri, sana duracak zaman kalmadı. Kafamı kaldırdım. Tee!! Te, ben öleyidim yavrum. Te, ben öleyi-dim kuzum. Ondan sonra gayri yavaş yavaş başladılar. Her taraf yaniyi cayır cayır. Dayanamadı bizim avrat. Bi daha atılğan etti. 'Ne istiyisiz, hepsini öldürdünüz, daha ne istiyisiz?' dedi. Çocuklar enemiye ki, her tarafı atışa ver-diler. Bi taraftan merdiven ko-dular. 'Nasil öldürek sizi' deye, dilik dilik dildiler. Oyyy... Oyy! Avradım sarıldı. Onu aşağı attı-lar. Tutup yirmi kurşun sıktilar. Tee... Gapının ağzına düştü. 'Bunları öldürdük, esas babaları burda' deyi yanıma vardılar. Ya-pan ev sahibim. Ev sahibimin çocukları. (...) Oyyy... Daha gar-şıda bi tane var. Sakallı Hoca mı deyiler... Caminin damından atış ediyler. Müslüman caminin da-mından atış mi ider?

"Ondan sonra gettim. Surun birine sürünü sürünü gettim. Aş-şağı indim. Bir çaput buldum. Gan oluk gibim eniyi. Çaputun bir katını sardım. Zaptolmiyi gan. Üçüncü katını şardım. Elime bir ip geçti. Çeke çeke oturturdum. Küçük yavrum yanımda. Benim golum dutmiyi. Ne gadar çeksem de zaptedemiyim. Küçük yavrum da çeke çeke sardı. Dedim, yav-rum Sertaç ümit galmadı. Gel

seni şu surdan aşağı atım. Yok ben gediğim dedim. Ben gediğim Sertaç, yalağız sen şurda korkmaya dur, dedim. 'Korkmam baba' dedi. Ben baktım ki, surdan tırmandı, üçüncü surdan. Geçeğim zaman 'Dur baba, seni öldürmesinler, beni öldürsünler' dedi. Sertaç 'üçüncü surdan atladı düze. Sertaç'ı tutmuşlar. 'Kimin oğlusun?' demişler. 'Ben ta aşağıda etfayinin dibinde oturuyorum' demiş. 'Babam beni dövdü, kaçtım buraya geldim' demiş. Sertaç'ı kendilerinden bellemişler. Öldürmemişler. Sertaç varmış karakola, demiş 'Bize asker verin, babamı vurdular. Yaralı. Filan yerde. Abimi öldürdüler. Çoluk çocuk bütün yakıyılar.' Alay kumandanı elleşmiş, ne de karakol? Bakmış valiye get deyimiş. Orduya get. Sokağın ortasında çocuk on yaşında. Emniyet deyimiş, 'Şuna get'. Neytmişseler, gayrı kurtuluş kalmamış. Yavruyu bindirmişler bir şeye. Biraz asker vermişler. Te, beş-on dakika daha yavrularıma erken yetişeselerdi. Yavrularım ölmezlerdi.

"Askerin geldiği yere gittim, sürünü sürünü. Yakarıyorum, alın beni diyi. Kumandana git söyle, diyi. Biz seni alamıyık diyi. Yaralıyım, sürünyim. Sürünü sürünü yüz ikiyüz metre kumandanın yanına gittim. Orada bir sivil vardı. Ya polisti, ya neydi, bilmiyim. O dedi 'Yav bunu alsanıza' dedi. Yavrular için diyim şurdalar diyim. Belki canlılar. Alın da gelin diyim. Getirmedi, ordu. Getirmedi asker. Gideydiler. Belki onlar canlıydı. Ölmezler. Oyyy. Oy yavrularım oy! Oy avradım oy! Ben öleydim, si-

zin acılarınızı görmiyeydim yavrularım. Öldüğünüzü görmiyeydim. Gavur desen gavur yapmaz. Vicdan adalet mi var? Yavrularım, yavrularım. Oy! Aldıramadım yavrularımı. Körpelerimi oy... Onları nere götürdüklerini görmedim. Beni tedaviye aldılar. İçişleri Bakanı geldi.

"Te, benim yavrularım filan yerde yatiyi dedim. Ölülerini de getiremez min? Ölülerini getiremez min? Ben niye ölmedim? İmdat gönderin, yavrularımı getirin dedim. Avradımı getirin dedim. Avradımı getirin dedim. Getirmediler. Sabahlan gider getiririz dediler. Sabaha gadar yaşar mı bunlar? Yaşar mı? Sabaha kalır mı? Amman oy yavrularım, ben öleydim. Mezarınızı görmeyeydim. Ben ölüm diye ben beni damdam attım. Sizi belki öldürmezler dedim. Avrat dediydim, ev yaniyi, mal yaniyi. Ben beni atiyim. Elli üç bin lira da para vardı. Al bunu koy belki size bir şey yapmazlar. Çoluğa çocuğa belki ilişmezler dedim.

"Te! Cebimi yokladım. İki-üç kat para galmış. Hepisini verdim. Oyy. Ondan sonra duydum. Te! Talan oliy. Galanı da talan talan götürdüler. Bir tek bir mahluk galmadı. Heçbir elbisem. Heçbir evimden bir eşya. On kat yatak. Üç halı. Çamaşır makinesi, buzdolabı. Soba, koltuklar, televizyon, radyo, teyp, hepsi bir galan üzerine götürdüler. Yağmacılığımış, ölüm deelmış, yağmaya gelmiş, yaktı Türkes yaktı Türkes."

Bir şikâyet dilekçesinden:

"Sabah saat 7,30'da mahallemizi korumak için gelen piyade

taburu başındaki Binbaşı (...) ve Yüzbaşı (...), bize siz içeri girin sizin emniyetiniz sağlanmıştır diyerek biz mahalle sakinlerini evlerimize tükadaktan sonra, Yzb. (...) askeri arabaya bindirerek yamaç dağdaki toplanmış kalabalığın yanına gidip kalabalığın yanındaki sivil araçtan indirilen malzemelerin dağıtılmasına nezaret etti.

"Tekrar mahalleye geldiğinde kışlayı aleviler bastı kışlayı kurtarın diye bir yaygara koparıp taburun kışlaya çekilmesini sağladı. Biz aleviler vatandaş değil miyiz, bizleri ezmeye niçin teşebbüste iftiralarla bizleri eziyorlar. Çocuklarımızı kadınlarımızı kesiyorlar, diri diri mahalledeki çam ağaçlarına çiviliyorlar."

Yörükselimliler anlatır:

"İki-üç bin kişi vardılar. Hep ellerinde Alman tüfeği, mavzer, makinalı. ... Kadınlarımızın memeleri kesildi. Altı aylık çocuğumuza kurşun sıkıldı. Kolları, bacakları kesildi, kafaları dövüldü [ezildi]. Kadınlarımızın hem ölüsüne hakaret ettiler, hem dirisine. Kocasının yanında yaptılar bunları. Kocasını çektiler öldürdüler. Ardından kadını öldürdüler. 20 yaşında bir babayı, oğluyla birlikte öldürdüler. ... Gözlerine şiş saktular insanların..." "Sergentepe'de Kaşanlı Mevlüt'ün karısının ırzına geçip, kurşuna dizdiler. Daha sonra kilotunu çıkarıp sokağa atıldılar. Kalayı Şah İsmail'in baltayla vurup, beynini çıkardılar."

İddianameden: Saldırganlar, yaşlı bir kadını evinden dışarı çıkarırlar. Yaşlı kadının bir gözü kör. Saldırganların biri cebinden

bir tornavida çıkararak ihtiyar kadının sağlam gözünü oyar. Sonra ateş eder öldürür. Kadının sağ kalçası üzerinde demir parçası ile açılmış bir yara, başında saçma yaraları vardır.

İddianameden: Bir yurttaş, saldırganlar tarafından yakalanır, ve bir eve götürülerek öldürülür; öldürüldükten sonra kol ve bacakları kesilerek büyük bir kara kazana konur ve yanan bir evin bodrumuna atılır.

İddianameden: Bir grup saldırgan, alevi bir yurttaşın evine önce dışardan ateş ederek evin camını kırar, sonra getirdikleri yanıcı maddeleri evden içeri atarak yakmaya başlarlar. Evin yanması üzerine, evin sahibi, evin beton damına çıkar. Saldırganlardan biri ev sahibine ateş eder, ev sahibi merdivenlerden yuvarlanarak yanan evin içersine düşer ve yanar. Saldırganlar, kapıları kırarak içerde bulunan evin kadını, oğlu ve yanlarında kalan birini, misafir bulunan bir öğretmeni sürükleyerek dışarı çıkarırlar. Bunlardan birine saldırganlar balta ile saldırır ve bir başka saldırgan alının ortasına kurşun sıkır. Kadın, çocuk ve öğretmeni, sopalarla döverler, ve üç kişiye de topluca ateş edilir ve öldürürler. Saldırganlar, ellerindeki benzin bidonu ve paçavralarla evin damına çıkarak bacadan içeri tutuşturdukları paçavraları atar, evi yakarlar.

İddianameden: "Alahımı seven alevileri öldürsün" diyenlerin başı çektiği bir grup, bir alevi yurttaşın evinin kapısını kırarak içeri giriyor. Saldırganlardan biri elindeki et satırıyla evin erkeğinin kafasına vurup yere yı-

kıyor. Karısı ve kızı, "öldürmeyin" diye yalvarıyorlar. Yere yıkılan erkeğe, "hangi mezheptensin" diye soruyorlar. Yanıt vermezince, sürüyerek dışarı çıkarıyor, dolaştırıyor, yeniden eve getiriyorlar. Saldırganlardan biri, bir balta ile vuruyor. Yerde can veren babasının üzerine, kızı atılıyor. Başka biri, elindeki tüfekle, babasının üzerine atılan kızına ateş ediyor ve öldürüyor.

İddianameden: Saldırganların ilk hedef olarak seçtikleri, "alevi ve sol eğilimli" olarak tanınan bir öğretmenin evidir. Saldırganlar, evin alt katının pencere camlarını kırıyor, evin içine dinamit, gaza batırılmış bez atıyor, ve evin içini silahla yayılım ateşe tutuyorlar. Saldırgan gruptan bazı kişiler, pencere demirlerini kırmaya çalışıyor; öğretmenin karnından yaralanmasından yararlanan saldırganlar, mutfak penceresinin demirlerini kırarak içeriye giriyor, sopa ve tahtalarla vurarak ve ateş ederek öğretmeni "hunharca katlediyorlar". Olay, öğretmenin karısı ve üç kız çocuğunun gözleri önünde geçmektedir ve onların yalvarmalarıyla "alayeden bu vahşi ve gözü dönmüş saldırgan grup", öğretmenin ölüsünü ateşe atmalarına engel olmaya çalışan karısı ve kızını yaralıyorlar. Saldırgan gruptan bir kısmı, öğretmenin üç genç kızını sürükleyerek mahalle aralarında dolaştırıyorlar, dövüyorlar, dolaştırılırken kızların pijama pantolonlarını aşağıya sıyırıyorlar. Kocasının ölüsü ile uğraşan eşinin üzerine gaz dökülüp yakılmak isteniyor, av tüfeği ile başından vurularak, sol gözünden ve başından yaralanıyor.

İddianameden: Öğretmenin evine yapılan saldırıdan sonra, bu evin üstündeki eve, saldırganlar, silahla ateş açıyor, dinamit ve yanıcı maddeler atıyor. İçerden silahla direndiğini gören grup, biraz sonra 800-1000 kişi kadar oluyor, ve eve yeniden saldırıya geçiyorlar. Evde bulunan bir erkek göğsünden vurularak ölüyor, bir kadın alnından vurularak ölüyor. İçerde bulunan evin erkeği, biri 14 ve biri 23 yaşlarındaki kızları ile 16 yaşındaki bir erkek çocuğu teslim oluyoruz diye dışarı çıkıyor; saldırganlar yoğun ateş açarak, iki kız ve erkek çocuğunu öldürüyor. Saldırganlar eve giriyor, ve eve sığınan beş kişiyi dışarı çıkarıyor, ve silah ve sopa ile saldırıyorlar. İki erkek ölüyor. Birini öldü diye bırakıyorlar. Ev yakılıyor ve kıymetli eşyalar yağma ediliyor.

İddianameden: Bu gruptan ayrılan bir başka grup, birkaç ailenin yanlarına sığındığını öğrendikleri bir eve saldırıyorlar. Evde kiracı olarak oturulmaktadır. Ev sahipleri, "dışarı çıkın sizi dışarda öldürsünler" diyor. Evde kiracı olarak oturanlar ve yanlarına sığınanlar dışarı çıkmıyorlar. Saldırganlar, evin altındaki odulara gaz döküp ateşe veriyor. İçeriye silahla ateş açıyor, dinamit atılıyor, gaza batırılarak tutuşturulmuş bez parçaları atılıyor. Açılan ateşle, kiracı olan ev sahibi yaralanıyor, evde bulunanları kurtarmak amacıyla kendini pencereden dışarı atıyor. Saldırganlar eve giriyor. Gözleri iyi görmeyen birisi dama çıkartılıyor, damda vurulup öldürülüyor. Evin bacasından kaçmak isteyen

birini damda yakalayıp öldürüyorlar ve ölüsünü aşağı atıyorlar. Evde bulunan başka birini önce silahla yaralıyorlar, daha sonra balta ile vuruyor, sustalı bıçakla yüzünü parçalayıp öldürüyorlar. Silah tehdidi ile dışarıya, eve dayalı merdivenden indirdikleri evin kadını ile oğlunu merdivenden aşağıya çekerek silah, tahta ve sopalarla hunharca öldürüyorlar. Kocasının ölüsünü aşağıda görüp sarılmak isteyen bir kadın öldürülmek isteniyor. Eve sığınan ailelere ait 11 adet genç kız ve çocuk rehin tutulmuş denilerek, bir başka eve götürülür. Olay yerine gelen asker birlikler genç kız ve çocukları kurtarıyor.

Küçük bir kesit bu Kahramanmaraş katliamından. Kimler kimi öldürüyor? İşte yanıtı:

İddianameden: "Komünist aleviler dışarıya çıkın sonunuz geldi, Maraş ovası bozkurt yuvası." "Yetişin ey ümmeti müslümin, gün bugündür, komünistlere, kâfirlere ölüm, müslümanları durdurmayın.", "Komünistler ulucamiyi yıkıyor, din elden gidiyor, komünistleri öldürelim", "Müslüman Türkiye, Komünistler Moskova'ya" "Elinde silahı olan, bıçağı baltası olanlar gidelim, bu kızılbaş kâfirleri vuralım", "Vurun komünistlere, ateş edin, alevileri öldürün şahit kalmayın", "Müslüman kardeşler, kâfirleri yaşatmayalım, öldürelim.", "Gavurların evlerini yakın, öldürün". "Vurun şu kızıl komünistlere, öldürün", "Komünistler, aleviler dışarıya çıkın, hepinizi öldüreceğiz", "Sinkaf ettiğimin alevisi, burası Türkesçi yatağı" diyenler öldürdüler.

İddianamedeki ifadelerle aktaralım: "...saldırganların başında elindeki eğri şarjörlü otomatik tüfeği bir taraftan ateş ederek, diğer taraftan da 'ne duruyorsunuz, bomba atın, dinamit atın, elinize ne geçerse atın'; "Solcuları vurun, sizi polis durdurursa, dönün polisi vurun, asker durdurursa dönün onu da vurun" diyerek saldırganları tahrik ve teşvik edenler, alevilerin, CHP'lilerin, ilerici ve devrimcilerin evlerini yakan, çocukları, kadınları balta ile doğrayan, yaşlı kadınların gözlerini oyan, ölümlerin kollarını, bacaklarını kesen, "sağ görüşlü saldırganlar"tır, "bazı sünni sağ görüşlü saldırganlar"tır. Yakanlar, öldürenler, yağma edenler, Demirel'in "sağcı" ve "milliyetçi" dediği faşistlerdir; yakılanlar, öldürülenler, yağma edilenler, alevi, CHP'li sünni, solcu ve devrimcilerdir. AP lideri, kendisinin "sağcı" ve "milliyetçi" dediği, bizim "sağcı"dan da "milliyetçi"den de kalın bir çizgiyle ayırdığımız faşistlerin işledikleri bu cinayetler karşısında, "sağcı" ve "milliyetçiler" cinayet işledi diyecek midir, demeyecek midir? Yolsuzluğu Türk siyaset yaşamında saygın bir kurum haline getirenler, yolsuzluk kovalayıcısı maskesi arkasına saklanarak, bir yandan siyasal iktidarı işlenen cinayetlerin sayısı ile eleştirirken, bir yandan cinayet işleyen bu "sağcı" ve "milliyetçiler"i, bu kendisine omuz verdiği cinayet örgütlerini koruması ve yeniden iktidar olmak, için korumak istemesi, halkın gözünden kaçmıyor ve kaçmayacak. Ve kendisi tarihten kaçsa da, tarih onu yakalayacak ve bu sözlerini

yargılayacak.

Hitler faşizmi, "yahudi" mas-kesi altında, tüm demokrat ve devrimcileri toplama kamplarında fırınlara attı; faşizmin klasik yöntemidir bu. Türkiye'de, faşizm, alevi katliamı adı altında, tüm ülkeyi, demokrat ve devrim-

İKİ TARAFLI TAHRİK YOKTUR, FAŞİZMİN TERTİBİ VARDIR

CHP ağırlıklı hükümetin o zaman ki İçişleri Bakanı, CHP'li bakan, Kahramanmaraş faşist katliamını, faşizmin oyununa gelerek, çarpıtmakta, önemli bir rol oynadı ve bir yandan tertibin arkasında olanların tepkisini üzerinden aşırırken, bir yandan da katliamın acısını yüreğinde taşıyan anaların, babaların, çocukların acısı ile bilmeyerek de olsa alay etmiş oldu ve bir yandan da faşizmi, faşizmin örgütlü ve planlı tertibini dolaylı da olsa gizlemeye hizmet etmiş oldu. Basından beri, faşizmi, bir sağ-sol çatışması biçiminde göstermeye özen göstererek, faşizmin demokrasiye, ve kendi içinde bulunduğu hükümete karşı bir saldırı içerisinde olduğunu gözardı etti. Sağ-sol çatışması demek, hükümetin dışında, sağcılar ile solcular birbirleriyle çatışıyor, bu hareket, bize, bizim hükümetimize, ve bundan da önemli demokrasiye yönelik değil demektir. Sonra vereceği demeçler, bu eski içişleri bakanının bu anlayışını değiştirmez. Çünkü, Mecliste yaptığı konuşmada, olayların tahrik noktasının Çiçek sineması olayı olduğunu söylüyor ve bunun solcular tarafından yapıldığını belirtebiliyordu. Oysa, o gün sağduyusu olan herkes, Çiçek sine-

cilerin katledildiği bir alan haline getirmek istemektedir ve bu Kahramanmaraş'ta başlamış, ama bitmemiştir. Kahramanmaraş'ta doruğa çıkartılan tertip, ya burada boğulacak, ezilecektir, ya da Türkiye bu tertibin yaygınlaştırılmış yenilerine hazır olmalıdır.

ması olayının, Kahramanmaraş katliamı tertibinin bir parçası olduğunu biliyor ve yazıyordu. Şimdi, bu tarihsel yanığı sergilemek için, olayları özetleyelim:

Kahramanmaraş Ülkücü Gençlik Derneği, "Güneş Ne Zaman Doğacak" adlı bir filmin Kahramanmaraş'a getirilmesi ve Çiçek sinemasında oynatılması için aracılık yapar. Sözde Rusya'dan Türkiye'ye kaçan iki kişinin serüveni olan bu gerici filme Ülkücü Gençlik Derneği sahip çıkmıştır. Kapıda faşist dergiler satılmakta; sinema kapısında özel olarak görevlendirdikleri kişiler; sinemaya giren paketli, çantalı ya da kendi dikkatlerini çeken müşterilerini aramakta, film oynanırken, içerde görevlendirilmiş bazı gruplar, "Başbuğ Türkes", "Komünistler Moskova'ya", "Katil İktidar", "Müslüman Türkiye" diye sloganlar atarak seyirci halkın tansiyonunu yükseltmektedir.

Filmin oynamaya başlamasından üç gün sonra, gece, filme ara verildiği sırada, salonun ön sıralarında, "parça tesiri olmayan, basınç tesirli ve etkinlik gücünün az olduğu" uzmanlarca saptanan bir patlayıcı madde atılır. Patlamadan birkaç kişi hafif yaralanır.

O gün köyden kente alışve-

rişe gelmiş ve her ne sebeptense solcu bir gazetede fotoğrafı çıkmış bir genç, bir bakkal tarafından, sürekli olarak sinemaya götürülmeye ikna edilmiştir. Balkonun arka sıralarında bulunan bu genç, filme ara verildiğinde diğer seyirciler gibi ayaktadır, ve basınç gücü yüksek patlamanın etkisiyle, herkes gibi kaçar; kaçışma sırasında, arkasından patlayıcı maddeyi attı diye bağırıldığı için de paniğe kapılır. Belediye zabıta memurları gencin arkasından koşarlar, yakalayarak orada bulunan PTT binasına sokarlar. Görevlendirilmiş bir grup, kitleyi tahrik ederek, CHP binasına yürütür, CHP binasına dinamit atılır, taşlanır ve aynı sırada PTT binası da taşlanır. Haberler her yandan akar: Kahramanmaraş'ta sağ görüşü yansıtan bir film oynatılırken, sinemaya bomba atıldı. Çok sayıda kişi yaralandı. Bombayı atan sol görüşlü kişi yakalandı. Bir de oniki yaşında bir çocuğa tutanak tutturulur: bu genç, bombayı atarken gördüm diye. Oysa, patlama sırasında, tanıklık yapan çocuk yaralanmış ve bayılmıştır, dosyada doktor raporu vardır. Patlama ile birlikte, sinemanın çıkış kapısına 800'e yakın seyirci saldırmıştır. O sırada yaralı ve baygın olan bu çocuk, bombayı attığı öne sürülen gencin, tek başına merdivenleri indiğini, üzerinde parka, bacağında siyah pantolon ve ayağında kırmızı bot olduğunu söylemektedir. Emniyet Genel Müdürlüğü polis laboratuvarları daire başkanlığı uzmanlarınca yapılan incelemede ise, bomba attığı öne sürülen gencin, oturduğu koltuk numarasının bulunduğu yerden,

salona eli ile, böyle bir madde atmasının olanaksız olduğu saptanacaktır.

CHP ağırlıklı hükümetin CHP'li eski içişleri bakanı, bu tertibi, Kahramanmaraş olaylarını içinde yaşadığı halde, görememekte, kavrayamamakta, ve CHP binasına bomba atılmasının, solcuların tahrikinden doğduğunu, Kahramanmaraş olaylarının solcuların tahriki ile başladığını düşünebilmektedir. Bunu, faşist katliamın taze ölüleri daha toprağa verilmeden, Mecliste söyleyebilecek, faşizmin oyununa gelerek, sorunu özünden saptırmaya hizmet etmiş olacaktır. Sorunları, bir sağ-sol çatışması olarak niteleyeceklerin düşmekten kendilerini kurtaramayacakları bir yanılıdır bu.

Olayların içyüzünü iddianeden olduğu gibi aktaralım, (burada, konumuz açısından kişiler değil, olay esas olduğu için anlaşılır olan yerlerde adları, anlaşılmayan yerlerde soyadları çıkararak veriyorum):

"Filmin oynadığı ilk üç gece dergi sattırmak, sinema önünde kontrol görevi yaptırmak ve seyircilere kendi görüşlerinde slogan attırmak suretiyle yoğun bir propaganda ve taraftar toplamak kampanyası yürüten Kahramanmaraş ÜGD'nin yönetici, üye ve sempatanları bunu yeterli görmemiş; sanık Ökkeş'in ifadesinde açıkça belirttiği üzere Kahramanmaraş ÜGD Şubesi Başkanı ve İkinci Başkanın görüşmeleri sonunda, bu iki şahısça halkı sol çevrelerin aleyhine kışkırtmak için solcuların attığı süsü verilecek; tahrip gücü az bir dinamiti sinema salonuna atıp patlatma

kararı alınmış ve bu işin icrası Ökkeş'e verilerek ilerde olayın ortaya çıkması halinde kendilerinin Kahramanmaraş'ta bulunmadıklarını iddia edip mekan tanıkları ile doğrulamak üzere patlamanın yapılacağı gece Birinci Başkan da Küçüknaçar köyünde bulunacak şekilde Kahramanmaraş'tan ayrılmışlardır.

"Dernek İkinci Başkanı, Kahramanmaraş'tan ayrılmadan önce sanık Ökkeş ve dernek muhasebecisi sanık Mustafa'ya yapacakları işin planını ve dinamiklerini nereden alacaklarını ayrıntıları ile anlattıktan sonra bu işi 19.12.1978 gecesi bitirmeleri gerektiği emrini vermiştir.

"18.12.1978 Pazartesi günü aldıkları emir ve talimat uyarınca Ökkeş ve Mustafa saat 15.00 sıralarında Şekerli Camiine giderek önceden [ikinci] Mustafa tarafından Camiin tuvaletine koydurulan gazeteyle sarılmış torba içindeki dinamit lokumlarını ve 10 cm. uzunluğundaki siyah dinamit fitilini almışlar, aynı günü akşamı sanık Ökkeş (ETKO Esir Türkleri Kurtarma Ordusu davası sanıklarından halen bu dava nedeni ile tutuklu Ülkücü Muhittin'in kardeşi olan) önceleri de görüşlerini yokladığı, bu eylem için kendilerine yardımcı olacağına kanaat getirdiği, sanık Yunus'u evinden aramış evde bulamayınca Yunus'un küçük kardeşine, 'ağabeyin Yunus, Kümbet çay bahçesine gelsin' diye haber bırakmıştır. Akşam eve gelişinde Ökkeş'in bıraktığı haberi alan Yunus, Ökkeş'in beklediği Kümbet çay bahçesine giderek kendisi ile buluşmuştur. Bu buluşmada Ökkeş,

Çiçek sinemasına patlayıcı madde atacaklarını bu patlamadan hemen sonra da sinemanın damına dinamit atma görevinin Yunus'a verildiğini, bu görevi nasıl yapacağı hususundaki ayrıntıları kendisine anlatmış ve fitili çok kısa yarım dinamit lokumunu olay sırasında ateşleyip atması için Yunus'a vermiştir.

"Ertesi gün yani 19.12.1978 Salı günü Ankara ÜGD merkezine ait olduğu saptanan 29 43 51 numaraya Ökkeş Kahramanmaraş PTT'sinden şehirlerarası yalıtım telefon açmış, saat 20,40-20,43 arasında üç dakikalık bir konuşma yapmıştır. Ancak, bu konuşmanın mahiyeti saptanamamış, sanık Ökkeş'in Kahramanmaraş ÜGD Başkanı olup o tarihte Ankara'da bulunan Mehmet'i mi yoksa bu derneğin Ankara'daki daha üst düzeyde bir yöneticisini mi aradığı hususu açıklığa kavuşturulamamıştır.

"Filmin oynatıldığı Çiçek sinemasına çok yakın olan PTT binasını terk edip Çiçek sinemasına giden sanık Ökkeş ve Mustafa sinemanın balkon kısmına çıkarak makine dairesinin hemen altında ayakta yerlerini almışlar ve filmin ara vermesi ile birlikte saat 20,50 sıralarında yarım dinamit lokumu Ökkeş tarafından sinema salonunun ön tarafına fırlatılarak patlatılmıştır. Patlamadan hemen sonra; o sırada dışarda bulunan Yunus da aldığı talimat uyarınca ikinci parça dinamiti sinemanın damına doğru fırlatmış ancak tam tutuşturulmadığından bu dinamit patlamamıştır. Patlama sırasında balkonda bulunan [bir üçüncü] Mustafa daha önce aldığı talimatla

ta uygun olarak Türkoğlundan o gece sinemaya getirdiği 20-25 kişilik arkadaşlarına ve dolayısıyla sinema müşterilerinin bir kısmına 'Müslüman Türkiye, Kanımız aksa da zafer İslamın vb.' sloganlar attırmaya başlamış, aynı eylem [bir dördüncü] Mustafa tarafından salonda bulunan yandaşları vasıtasıyla bu kısımdaki seyircilere de yaptırılmış, Ökkeş, Mustafa, [üçüncü] Mustafa, ve [dördüncü] Mustafanın teşvik ve tahrikleriyle tansiyonları iyice yükseltile 200, 300 kişilik halk grubu sinemaya yakın mahalde bulunan CHP il binasını taşıyıp tahrip etmişler, bilahare de PTT binasını taşlamışlardır.

"Olayların bu şekilde gelişmesi üzerine sanık Ökkeş aynı gece yine Ankara 29 43 51 numaraya yıldırım telefon açıp saat 22,27-22,33 arasında 6 dakikalık bir telefon konuşması daha yapmış, Kahramanmaraş ÜGD'nin Başkanına veya aynı derneğin Ankara'da bulunan daha üst düzeydeki yöneticilerinden birine durumu rapor etmiş, görevin yapıldığını duyurmuş, olay ve olayda yaralananlar hakkında bilgi verdikten sonra yardım talebinde bulunmuştur. Ancak Ökkeş'in telefonla bu şekilde yardım talebinde bulunmasının amacı saptanamamıştır.

"Sanık Yunus'un: 'Ökkeş bana hitaben yapacağın görevde korkacak bir şey yok, esas ana görevi biz yapacağız, seninki taş atmak gibi bir şey olacak, yarın akşam Çiçek sinemasına patlayıcı madde atacamız dedi. Ve parçasının cebinden kırmızı üzeri çiçekli küçük bir beze sarılı yarım

dinamit lokumu çıkarıp verdi. Fitili yarım parmak dışarda gözüktüyordu. Sen bu dinamiti al ve yarın akşam sinema başladıktan sonra kaleye çıkan yolun üzerinde dolaş, bir yarım dinamit de bende var diyerek çıkarıp gene beze sarılı bir yarım dinamiti göstererek 'Ben ve arkadaşım sinemanın içinde olacağız ve yan salondan sahne kısmına geçerek oradan atacamız işe sen bakma, sen içerdeki patlamayı duyduktan sonra elindeki dinamiti sigara ile ateşle ve sinemanın dam kısmına at' dedi. Ben de dinamiti aldım onun dediği şekilde hareket ettim. Ertesi akşam sinemada patlama olduktan sonra ben de elimdeki dinamiti ateşleyerek sinemanın damına doğru fırlattım. Ancak dinamit patlamadı...'

"Sanık Ökkeş'in: 'Yunus isimli arkadaş geldi tuvalette dinamiti Yunus'a verdik. Mustafa ve ben dinamiti ön sıralara atmaya söyledik, çünkü ön sıralarda az kimse vardı, saat 20,45 sıralarında patlama oldu. Ben o sıralarda balkonda idim.'

"Mehmet Fuat: 'Yolda yürürken, ben [ikinci] Mustafa'ya sinema işini kim ayarladı diye sordum. Onu da Ökkeş ayarladı dedi...' şeklinde ifadeleri karşısında; Çiçek sinemasına bomba atılmasını tertip ve düzenleyicisinin Kahramanmaraş ÜGD'nin 1'inci başkanı ve 2'inci başkanı olduğu, bu olayların asli faillerinin ise Ökkeş, Mustafa ve Yunus olduğu anlaşılmaktadır."

Tertip açığa çıktıktan sonra, tertibin adını koymak doğaldır.

Ne var ki, faşizmin tertibi kar-şısında uyanık olmak, bu oyuna gelmemek, demokrasiden sorumlu her insanın tarihsel görevidir. Yanılgının kökeninde, faşizmi faşizm olarak tanımaya eğilmeyen bir anlayış vardır. Bu anlayış, sorunu, sağ-sol çatışması olarak gören anlayıştır, ve yakın olayların aydınlığa çıkan yüzü, bu anlayışı mahkûm etmiştir. Ama, kaç olayın içyüzü böyle aydınlanabilir, ve faşizmin işlediği ve "sol"a yüklediği kaç cinayet, ya başlangıçtaki yanlış değerlendirmeye sonucu çözülemeden kalmıştır, ya da kaç cinayetin faili yeni cinayetler işlemeye devam ederken, sanık sandalyesine oturtulmuş kaç masum insan, kendileri için verilecek mahkûmiyet kararlarını beklemektedir? Biz, faşizmin önemini vurgular-

KATLİAM ÖRGÜTLÜ VE PLANLIDIR

Bir CHP milletvekili, şöyle söylüyor, "Kahramanmaraş katliamı alevi-sünni çatışması değil, planlı ve örgütlü bir faşist saldıdır". CHP ağırlıklı siyasal iktidarın yeni içişleri bakanı, "suç örgütleri"nden söz ediyor, ve "suç örgütleri"nin kaynağına inileceğini söylüyor. Nasıl iniliyor kaynağına? Faşist örgütlerin hangisinin kaynağına inilmiştir ve hangi örgüt, "örgüt" olarak yargıç önüne getirilmiştir? Hiç biri.

Hepsi örgütlü suçlardır ve yargıç önüne hepsi "bireysel" suçlar olarak getirilmiştir ve hepsi siyasal amaçlı suçlardır, hepsi "adi" suçlu olarak yargılanmaktadır. Siyasal iktidarı yıkmayı amaçlayan, demokratik kuruluşların işleyişine, demokratik

ken, anarşizmi gözardı etmiyoruz. Ama, devrimcilerin varlıklarını korumak için başvurmak zorunda kaldıkları direniş ile bir sistem olarak "anarşizm" in birbirine karıştırılmasının yanlış ve ölçüde tehlikeli olduğunu vurguluyoruz. Biz, bugün ülkede demokrasiyi tehdit eden ve ülke ölçüğünde örgütlü faşizm ile birkaç kentte silahlı gruplar oluşturan anarşizmin, aynı değer ve ölçüde birbirine eşit gösterilmesinin tehlikeli bir davranış olduğunu vurguluyoruz. Türkiye'de faşist ilerleyişi bir sağ-sol çatışması biçimine indirgemek, faşizme, faşist olarak hizmet etmiş olmaktan çok daha tehlikelidir, bu "aptallar gemisi"nin kahramanları derekesine düşmektir ve faşizm, daha çok bunların sırtına basarak ilerlemiştir.

hak ve özgürlüklerin varlığına, yasa-dışı örgütler aracılığıyla, silahlı zor kullanarak son vermek isteyen, Türkiye ölçüğünde faaliyet gösteren hangi örgüt, yargıç önüne, örgütlü ve siyasal amaçlı bir "suç örgütü" olarak çıkarılmıştır? Hiç biri. Bu, siyasal iktidarın siyasası sorunudur, ve siyasal iktidar, bu doğrultuda hiç bir kımıldanma göstermemekte, "faşizmi", silahlı-zor kullanmayan siyasal bir hareket olarak budayacağını sanmaktadır. Silahlı-zora başvurmayan bir "faşizm" olamaz, ve bu anlamda, faşizmin ikiyüzlülüğüne kanmış bir siyasal iktidar, faşizme karşı ciddi bir savaşım verdiğini ileri süremez. Kahramanmaraş faşist katliamı bu bakımdan elve-

rişli bir örnek oluşturur. Öyle ki, katliam, planlı olduğu gibi, örgütlüdür, ama bu örgüt "gözardı" edilmektedir. Olaylara bakalım.

19 Aralık 1978. Çiçek sinemasında "bomba" patlatılması ile birlikte, "bomba" patlatmayı planlayanlar, "bomba"yı patlatanlarla birlikte, gece, kalabalığı, belirli bir yöne, ilkin CHP binasına yöneltirler. CHP'yi tahrip ederler. Hesaplanan kalabalık oluşturulamadan, polis engeli ile karşılaşılır ve "bomba" atma işini düzenleyen kişi, ÜGD Ankara merkezine telefon ederek, "Olaylar bastırıldı, bize yardım yollayın" der.

20 Aralık 1978. Daha çok alevilerin oturduğu ve daha önce ETKO militanları tarafından otomatik silahlarla taranan kahve bombalanır. Raslantı sonucu ölen yoktur, bir yaralı vardır.

21 Aralık 1978. TÖB-DER üyesi iki öğretmen okuldan dönerken kurşunlanır. Öğretmenlerden biri olay yerinde, öteki kaldırıldığı hastanede gece yarısı ölür.

22 Aralık 1978. Cuma günüdür. Öldürülen iki devrimci öğretmenin cenazesi kaldırılacaktır. AP'li Belediye Başkanı ve bir MHP yöneticisi, kent içersine ve köylere adamlar yayararak, ölen öğretmenlerin, dinsiz olduğunu, Tanrıyı ve peygamberi inkâr ettiklerini söyleyerek şöyle devam ederler: "Dinine sadık bir müslüman çocuğu bu komünistleri öldürmüs. Yarın dinsiz alevi komünistler Ulucamiyi yakacaklarımış. Ey müslümanlar, duracak gün değil, Ulucamide toplanalım, Allah için savaşalım." Cenazele-

rin hastaneden verilmesi geciktirilmiştir. Saat 16'ya doğru, demokrat, ilerici ve devrimcilerden oluşan cenaze topluluğu cenaze namazının kılınacağı camiye ilerlemektedir. Ulucaminin çevresi, evlerin çatıları, yollar, bayrak açmış sağcı gruplar tarafından doldurulmuştur. Faşist gruplar, "Hükümet istifa", "Katil Ecevit", "Başbuğ Türkeş", "Müslüman Türkiye" sloganlarını atmaktadırlar. AP'li Belediye Başkanı, "sağlığında camiye gelmeyenlerin ölüsünü bu mübarek yere sokmayacağız" diyor. Bir başkası, solcuların, faşistlere "Muhammed'in piçleri" dediğini hızla yayıyor. Bir ayakkabı boyacısı, sağ grubun bulunduğu topluluğa "Komünistler ulucamiyi yakıyorlar, din elden gidiyor, komünistleri öldürelim" diyerek, tahrikleri yineliyor. Saat 17'ye doğru, cenaze topluluğu, faşistler ve etkisine aldıkları halk tarafından tam bir çember içersine alınmıştır. Taşlar ve sopalarla saldırıya uğrayan solcular, kaçıyor. Jandarmanın saldırganları dağıtma girişimine, faşistler silahla yanıt verirler. Bunun üzerine jandarma silah kullanır ve faşistler kaçır. Katliam tertibi bu kez de boşa çıkmıştır. Kümeler halinde sokak içlerine dağılan sağcılar, iki polis arabasını yakar, CHP binasını yeniden tahrip eder, olayları yer yer sürdürürler. Sağcılar içinde üç de ölü vardır.

Aynı günün gecesi: Olayların teşvik ve tahrikçisinden 20-30 kişilik bir grup, İddianame'de yeri belirtilen bir evde toplanır. İddianame'den sanık adlarını çıkartarak iletelim: Toplantıda 23.12.1978 cumartesi günü ya-

pacakları eylem konusunda karar alınır, mahallede bulunan ve alevi olarak tanınan kişilerin evleri saptanır, silah, dinamit, gazyağı, sopa gibi silahların nasıl ve kimler tarafından temin edilip hangi evlerde muhafaza edileceği, olay sırasında bunların nasıl dağıtılacağı hususları kararlaştırılır, aynı gece alınan karar uyarınca, bir kişiye ait kamyon, bir kişiye ait otomobil ile silah, dinamit, gazyağı getirilir, ve gene iki kişinin evinde bu silahlar, dinamitler ve gazyağı saklanır. (Cumartesi sabahı, alınan karar uyarınca, ilk baskın yurarda olay özeti sunduğumuz Maraş İlköğretim Müdürlüğü müfettişlerinden bir öğretmenin evine yapılacak, öğretmen öldürülecek, eşi ve bir kızı yaralanacak üç kızı sokaklarda pantolon pijamaları aşığı sıyrılarak doluşturacaktır.)

(Kahramanmaraş olaylarının irdelemesine, iktisadi, toplumsal ve siyasal bir tahliline, yazımızın amacı ve türü bakımından girmiyoruz; ama hemen burada şunları belirtelim ki) ETKO (Esir Türkleri Kurtarma Ordu-su) adlı yasa-dışı örgütün önemli elemanları ilkin Kahramanmaraş'ta yakalanmış, MHP olayla yakından ilgilenmiş, ve Türkes, Kahramanmaraş'ta halkın galeyana halinde olduğunu, tam bu sıralarda söylemiştir. Kahramanmaraş Emniyeti 1. Şube Müdürlüğü, Pişkinler İplik Fabrikasındaki işçilerin MİSK'ten DİSK'e geçmeleri karşısında, fabrikaya yeni sağcı grupların işçi olarak yerleştirildiği, ayrıca MİSK'e bağlı bir sendikada, fabrika işçiliği ile ilgili olmayan çevre köylerden getirilmiş kişilerin ba-

rındırıldığı belirtilen 25.9.1978 günkü bir raporda, şu ifadeler yer almaktadır: "AP, MHP'nin ileri gelenleri bu eylemlerini çevre köylerden getirmiş oldukları şahıslara ülkücü gençliği de katarak bu eylemlerine bir yandan fabrika işçilerini baskı altında tutup, bir yandan alevi-sünni çatışmasını körükleyerek devam ettirmektedirler. Ayrıca dikkati işçi hareketine çekip, şehir içerisinde civar illerde son günlerde görülen anarşik faaliyetlerin benzerinin yaratılması düşüncesiyle TARAFIMIZDAN TANINMAYAN ŞAHİSLARIN şehir içinde gruplar halinde, yarılarında tanınmış aşırı MHP'li militanlar bulunduğu halde doluştıkları görülmüştür." Kahramanmaraş, diğer iller gibi, sürekli olarak dışardan getirilen faşist militanların, gerek saklandığı, gerek toplandığı bir üs, ve gerek içerde olayları gerçekleştirecek vurucu gruplar oluşturduğu bir il durumundadır. Çiçek sineması olayının ardından saldırının önlenmiş olması üzerine, "bize yardım gönderin" denmesinin nedeni de, dışardan faşist militan istenmesinden başka anlama gelemez. Nitekim, 21 Aralık 1978 perşembe günü, 50 militan ülkücünün kente getirildiği valiye ihbar edildikten birkaç saat sonra, devrimci iki öğretmen vurularak öldürülmekteydi.

23 Aralık 1978, cumartesi. CHP milletvekili Hüseyin Doğan'ın konuşmasından: 23 Aralık cumartesi günü geceden köylere ve tutucu mahallelere faşist katliamın hazırlayıcılarıncı arabalı ekipler gönderilir, halk, "Allah için cihada" çağrılır. Ma-

halle içlerinde, köylerde aynı yarılanlar yinelenir: "Komünistler, aleviler, Ulucamiyi yaktılar. Kadınlarımızın memelerini kestiler, ağaçlara çivilediler. Allah için cihad başına." Aynı günün sabahı belediye hoparlöründen sürekli olarak "Kızillar tarafından iki kardeşimiz şehit edildi, Allah için cihad başına." diye yayın yapılmaktadır. Ulucami önünde geceden halk toplanmaya başlamıştır. *Minareden*: "Kızıl komünistler din kardeşimiz filanca'yı şehit ettiler", "Kızıl komünistler din kardeşimiz falanca'yı şehit ettiler, cenaze namazı için toplanalım." *Belediye hoparlöründen*: "Komünistler tarafından üç din kardeşimiz şehit edilmiştir. Bütün müslümanların cenazeyi almak için hastane civarına toplanmasını rica ederim." *Cenaze için toplanan kalabalığa*: "Aleviler yukardaki camileri yaktı." *Yukardaki cami yanında olanlara*: "Kızıl aleviler Ulucamiyi yaktı." *Köylerde*: "Komünistler Ulucamiyi yakmışlar." *Belediyeye ait bir pikap kent içinde hoparlörlerle yayın yapıyor*: "Alevi komünistler suya zehir kattı." *Belediye hoparlöründen*: "Alevi kâfirler üç din kardeşimizi şehit ettiler. Alevi kâfirler Yörüksehim'de birçok kardeşimizi şehit ediyorlar. Allahını seven bütün müslümanlar hazır olsunlar," *Bir camide hoca vaaz veriyor*: "Hükümet komünist bir hükümettir. Geçmişte Halk Partili komünistler camilerimizi kapatıp kitaplarımızı yaktırdı. Şimdi de komünistlere yardım edip Ulucamiyi

yaktırdı. Müslüman din kardeşlerimizi öldürdüler. Allahını seven müslüman olarak cenk meydanında hazırlansın.." *Bir köy muhtarı*: "Aleviler Ulucamiyi bombaladılar. Kızların başına çöktüler. Karılarımızın memelerini kestiler." *Bir cami imamı*: "Burada kılınan namaz caiz değildir, memleketimizi ebucahiller ve imansızlar işgal ettiler. Cuma günü Ulucamiyi yaktılar. Başımızda komünist ve imansız bir hükümet var. Bütün din kardeşlerimiz hükümete ve komünistlere, dinsizlere karşı ayaklanmalıdır. Çevremizde bulunan alevi ve CHP'li sünni imansızları temizleyeceğiz." *Bir muhtar*: bir elinde bayrak, bir elinde otomatik silah, "Vurun Sütçü İmanın* aşkına vurun, din elden gidiyor." *Bir köy muhtarı*: "Milliyetçiler ne duruyorsunuz, şehirde belediye başkanı silah dağıtıyor, bıçağınızı, baltanızı alın gelin..".

Her yönü ile açıktır ki, katliam, örgütlü ve planlıdır. Halkın dinsel duygularını olumsuz yönde etkileyerek, onların bu katliama "kendiliğinden" katılmış olmaları, bütün mahallelerde ve köylerde, geceden alınan karar uyarınca, gerçek olmayan bir söylentinin yayılması, hareketin planlandığı ve örgütlü olarak gerçekleştirildiği, bunun, iç savaş öncesi yoğunlaştırılan psikolojik savaşın ta kendisi olduğu açıktır. Gelişigüzel terör eylemleri, bilinçli olarak seçilmiş terör eylemleri, psikolojik savaş ve iç savaş. Yaratılan olayların birbirleriyle içiçe geçmiş üç ana amacı

* Sütçü İman, Maraş'ın Fransızlar tarafından işgalinde, minareden Fransızlara ilk kurşun atandır.

vardır. Biri, faşizmin siyasal iktidar desteğinde ve koruyuculuğunda gelişmesinin koşullarını ortadan kaldırmış olan ve faşist yasa-dışı faaliyetleri "faşist" olarak olmasa bile, "yasa-dışı" faaliyetler olarak kovuşturmakta olan mevcut siyasal iktidarı devirmenin ortamını yaratmak. İkincisi, bu olaylar, tertip zincirinin bir halkasıdır. Türkiye'de aynı konuda duyarlı bölgeleri, iç savaşa çekmek, katliamı yaygınlaştırmak ve hükümetin üzerinden, katliam doğrultusunda, bir askeri müdahale olanağının ortamını yaratmak. Üçüncüsü, demokratik hareketi silah yoluyla geriletmektir. Yeni açılan fabrikalar, ilkin faşist, ardından devrimci sendikaların kentte varlık göstermesinin nedeni olmuştur. Demokratik hareket, işçi, köylü, zanaatçı, öğretmen, öğrenci ile bir kenetlenme ve güçlenme içersindedir. Bu hareketi silahlı zorbalarla ezmek, geriletmek.

Bu üç amacı da içiçe geçmiş, birbirinin yerine geçmek üzere düzenlenmiş, planlanmış ve uygulamaya koymak üzere örgütlenmiştir.

Der ki yeni İçişleri Bakanı, "suç örgütleri" vardır, suçlar, bu örgütlerce işletilmektedir, bu örgütler üzerine gideceğiz. Der ki Başbakan, tetiği çekenlerden çok onları bu yola sürükleyenlerle uğraşacağız. Peki hani, nerede? Sinemaya bomba atılmasını planlayan bir örgüttür, bu *İddianame*'de açıklığa kavuşturulmuştur, ama *örgüt* değil, *kişiler* yargılanmaktadır. Katliamdan önce toplanmış, ve katliamın yöntemi, araçları, malzemeleri kararlaştırılmıştır, ama bu bile, bir

örgütlü faaliyet değil, *kişisel* faaliyetler olarak ele alınmaktadır. Faaliyetlerin kast açısından, amaç açısından ele alınması zorunluluğu vardır. Belirli bir siyasal inançta olan insanlar, tanımadıkları insanları, bebekleri bile katletmektedir. Katliamın amacı *siyasaldır*, ve bunlar *adi* suçlar olarak ele alınmamak gerekir. *Kast* esastır. Ölüm bir raslantı sonucu çıkan yangından da olabilir. Ölüm, bir kasıt ile çıkarılan yangından da olabilir. Ve ölüm olayı, yasal açıdan, bu yangını çıkarma *kastından* soyutlanamaz. Katliam siyasal amaçlıdır. Siyasal iktidarı, zor kullanarak yıkmak —bu, namlusunu Meclise çeviren bir darbeden özünde farksızdır— ve anayasal demokratik hak ve özgürlükleri işlemeze hale getirmek amacından ve kastından soyutlanmayacak katliamların, *adi* birer cinayet olayı gibi ele alınması yeterli sayılamaz.

Siyasal iktidara söyleyeceğimiz şu: dökülen kanların arkasında siz yoksunuz, bunu biliyoruz; bu kanların dökülmesini de istemiyorsunuz, bunu da biliyoruz. Ama şunu da biliyoruz ki, bu kanların dökülmemesi için, faşizme karşı siyasal iktidar olarak yapmanız gerekeni yapmıyorsunuz. Yasaları işletmiyorsunuz, ve cinayetlerin arkasındaki örgütleri, demokrasinin azgın düşmanlarını, "demokrasi"nin gereği kuruluşlar olarak niteliyor ve demokrasi düşmanlarının yeniden ve yeniden güçlenmesine dolaylı da olsa yardımcı oluyorsunuz. Siz, yasaları işletmezseniz, Hükümet Başkanının ünlü sözüyle, "doğa yasaları"nın işleminin olanaklarını beslemiş olur-

sunuz. Anarşizm, bir yönüyle, buradan beslenir. Bireysel suçlara verilecek cezaları artırma yasalarıyla toplumu boşuna oyalıyorsunuz. Çünkü bu suçlar, örgütlü suçlardır, örgüt olarak üzerine gidilmedikçe, tahkikat bu yönde

yürütülmedikçe, sizi, tarihte, sözde faşizme karşı ve ama pratikte faşizmi besleyen bir hükümet olarak yargılayacaktır.

Şimdi siyasal iktidardan sorabiliriz: *Güneş ne zaman doğacak.*

M. E.

HALİT ÇELENK İDAM GECESİ ANILARI VE KARARLAR

GEZMİŞ-ARSLAN-İNAN

İKİNCİ BASKI

50 lira

ÜLKE YAYINLARI ● P.K. 512 KIZILAY-ANKARA

YENİ ÜLKE
İKİNCİ CİLT
YAZARLAR DİZİNİ

(N° 5: EKİM KASIM ARALIK 1978; N° 6: OCAK SUBAT MART 1979; N° 7: NİSAN MAYIS HAZİRAN 1979; N° 8: TEMMUZ AĞUSTOS EYLÜL 1979)

- BATSİYEVA, SVETLANA, *İbni Haldun ve Toplumsal Ortamı*, n° 8, s. 220-231.
- , *İbni Haldun'un İktisadi Fikirleri*, n° 8, s. 231-239.
- BİLGİ, ALAATTİN, *Kapital'de Geliştirilen Temel Kavramlar Kategoriler ve Tanımlar*, n° 6, s. 195-240.
- , *Rosenbergler Olayı ve Amerikan Faşizmi*, n° 7, s. 245-281.
- BÖRTÜCENE, İCEN, *Vergi Tasarısının Düşündürdükleri, Devletin Niteliği, Gelir Dengesizliği, İzlenen Vergi Politikası ve Son Tasarı*, n° 5, s. 78-112.
- , *CHP İktidarının İzlediği Ekonomi-Politika Üzerine Düşünceler*, n° 5, s. 213-225.
- , *Dördüncü Beş Yıllık Plan Çalışmalarında Demokratik Katılım*, n° 5, s. 225-230.
- , *Ekonomik Önlemler Üzerine Bazı Düşünceler*, n° 7, s. 11-40.
- ÇELENK, HALİT, *"Terörü Önleme" Yasa Tasarıları*, n° 6, s. 85-105.
- EMRE, GÜLTEKİN, *"En Büyük Tehlike" Broşürü Üzerine Açılan Kampanya*, n° 5, s. 175-212.
- ERDOĞDU, SEYHAN, *Kontak Kapama ve Pinochet Özlemleri*, n° 7, s. 296-301.
- ERDOĞDU, VAHAP, *Şübi Deneyimi Üzerine Bir Değerlendirme*, n° 5, s. 113-164.
- , *"Uzun Yürüyüş"ten Vietnam Saldırısına*, n° 7, s. 211-244.
- , *Türkiye Kapitalizminin Ağırbaşan*
- Toplumsal-Ekonomik Sorunları, n° 8, s. 17-40.
- ERDOST, MUZAFFER, *Lenin'in Yadsınması ya da Aybar Marksizmi Çarpıtıyor*, n° 5, s. 7-77.
- , *Faşizm ve Türkiye/1978*, n° 6, s. 8-84.
- , *Türkiye'de Küçük Köylülüğün Sermaye Tarafından Sömürülmesi Üzerine*, n° 7, s. 41-142.
- , *Faşizm Konusunda Bazı Açıklamalar*, n° 8, s. 41-117.
- , *Halk Oyunları Üzerine Bazı Tasarılar*, n° 8, s. 204-215.
- , *Kahramanmaraş Faşist Katliamından Bazı Çizgiler ya da Güneş Ne Zaman Doğacak*, n° 8, s. 252-266.
- FİNCANCI, YURDAKUL, *Türk Kalkınma Planları ve Sosyalist-Planlı Gelişme*, n° 6, s. 106-133.
- , *Avrupa'da Seçimler ve Kapitalizmin Yeni Arayışları*, n° 8, s. 244-251.
- GELENCİK, RAGİP, *Darwin Ne Yaptı?* n° 5, s. 231-238.
- , *Lenin ve Dil*, n° 6, s. 241-252.
- , *Doğanın Diyalektiği*, n° 7, s. 282-288.
- , *Bilim Tarihinde Bir Köşe Taşı: Einstein*, n° 8, s. 187-203.
- GÜVENÇ, KAYA, *Demokrasi Yolundaki İran*, n° 6, s. 174-194.
- , *İran'daki Gelişmeler Üzerine Birkaç Not*, n° 7, s. 301-304.
- , *Afganistan'da Demokratik Devrim*, n° 8, s. 173-186.
- GÜVENÇ, SERPİL, *Irak Üzerine*, n° 5, s. 165-174.

- , *Suriye ve Arap Dünyasında Birlik Konusunda Yeni Adımlar*, n° 8, s. 139-172.
- KAYA, TOSUN, *Köylü Sosyalizminden Sosyalizm Esnaflığına*, n° 7, s. 288-296.
- SOMER, KENAN, *Devlet ve İhtilâl'i Okurken Geçiş Dönemine İlişkin Sorunlar Üzerine Notlar*, n° 6, s. 253-261.
- , *Anti-Dühring: Bir Marksizm Ansiklopedisi*, n° 6, s. 262-264.
- , *Gene Leninist Diktatora Sorunsalı Üzerine*, n° 7, s. 143-210.
- , *İşçi ve Sınıfı*, n° 8, s. 118-138.
- , *Sosyalizmin Ekonomi Politikası*, n° 8, s. 240-244.
- YENİ ÜLKE, *Proleter Devrimci Parti ile İşçi Sendikaları, Demokratik Meslek Örgütleri ve Sosyal-Demokrat Parti Arası İlişkiler İtkesi Üzerine*, n° 5, s. 1-6.
- , *Faşizme Karşı Demokratik Birlik Oluşturma Zorunluluğu*, n° 6, s. 1-7.
- , *Faşizm, Proleter Devrimci Hareketi Anarşi İçersine Çekmeye Çalışıyor ve Anarşizm Faşizme Omuz Veriyor*, n° 7, s. 1-10.
- , *İdeolojik Birlik ve Anti-Faşist ve Anti-Emperyalist Dayanışma Üzerine*, n° 8, s. 1-16.

DÜZELTME

YENİ ÜLKE'nin geçen sayısında yayınlanan Kenan Somer'in "Gene Leninist Diktatora Sorunsalı Üzerine" adlı yazısında, dizgi ve baskıdan ileri gelen yanlışların, aşağıdaki gibi düzeltilmesini dileriz.

Sayfa	Satır	Yanlış	Doğru
144	22-23	herkese yeteneklerine göre	herkese gereksinimlerine göre
146	22	tarafından sömürü	tarafından tüm sömürü
148	13	"arı" demokrasi, gerçeklikte	"arı" demokrasi, bunların hepsi gerçeklikte
150	9	olmayan <i>bilimsel</i> tezi	olmayan bu <i>bilimsel</i> tezi
161	33-34	Lenin'in burjuva devlete tam	Lenin'in burjuva devletle tam
165	9	proleter devlete diktatora	proleter devlete <i>kendi başına</i> diktatora
177	20	durumunda özgül olan şey	durumunda <i>eskimiş, ama teorik değerini yitir-</i>
185	10	["burjuva demokrasisi" anlayalım -K.S.]	["devlet biçimlerinden biri" anlayalım -K.S.]
185	15	burjuva demokrasiyle	ber devlet biçimi anlamındaki demokrasiyle
203	37	devrimden geçinen	devrimden geçiren
204	4	burjuva aygıtının	burjuva devlet aygıtının
210	25	ciddiyet kanıtı	kanıt ciddiyeti

ÜLKE

5

PROLETER DEVRİMCİ PARTİ İLE İŞÇİ SENDİKALARI,
DEMOKRATİK MESLEK ÖRGÜTLERİ VE SOSYAL-
DEMOKRAT PARTİ ARASI İLİŞKİLER İLKESİ ÜZERİNE
YENİ ÜLKE

LENİN'İN YADSINMASI
YA DA
AYBAR, MARKSİZMİ ÇARPITIYOR
MUZAFFER ERDOST

VERGİ TASARISININ DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ
DEVLETİN NİTELİĞİ, GELİR DENGESİZLİĞİ,
İZLENEN VERGİ POLİTİKASI VE SON TASARI
İCEN BÖRTÜCENE

ŞİLİ DENEYİMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
VAHAP ERDOĞDU

İRAK ÜZERİNE
SERPİL GÜVENÇ

"EN BÜYÜK TEHLİKE" BROŞÜRÜ ÜZERİNE
AÇILAN KAMPANYA

AÇIKLAMALAR DEĞİNMELEK YANITLAR

CHP İKTİDARININ İZLEDİĞİ
EKONOMİ-POLİTİKA
ÜZERİNE DÜŞÜNCELER
İ. BÖRTÜCENE

DÖRDÜNCÜ BEŞ YILLIK PLAN
ÇALIŞMALARINDA DEMOKRATİK KATILIM
İ. B.

DARWİN NE YAPTI?
RAGİP GELENCİK

OKURUNDAN ÜLKE'YE
MURAT YAŞAR

ÜLKE

6

FAŞİZME KARŞI DEMOKRATİK BİRLİK OLUŞTURMA
ZORUNLULUĞU
YENİ ÜLKE

FAŞİZM VE TÜRKİYE/1978
MUZAFFER ERDOST

"TERÖRÜ ÖNLEME" YASA TASARILARI
HALİT CELENK

TÜRK KALKINMA PLANLARI VE
SOSYALİST PLANLI GELİŞME
YURDAKUL FİNCANCI

DEMOKRASİ YOLUNDAKİ İRAN
KAYA GÜVENÇ

KAPİTAL'DE GELİŞTİRİLEN TEMEL KAVRAMLAR
KATEGORİLER VE TANIMLAR
ALAATTIN BİLGİ

LENİN VE DİL
RAGİP GELENCİK

AÇIKLAMALAR DEĞİNMELEK YANITLAR

DEVLET VE İHTİLAL'İ OKURKEN GEÇİŞ DÖNEMİNE
İLİŞKİN SORUNLAR ÜZERİNE NOTLAR
KENAN SOMER

ANTI-DÜHRİNG: BİR MARKSİZM ANSİKLOPESİSİ
K. S.

OKURUNDAN ÜLKE'YE
NURULLAH GİRAY, CENGİZ KALFE

yeni
ÜLKE

7

FAŞİZM, PROLETER DEVRİMCİ HAREKETİ ANARŞİ
İÇERSİNE ÇEKMEYE ÇALIŞIYOR VE
ANARŞİZM, FAŞİZME OMUZ VERİYOR
YENİ ÜLKE

EKONOMİK ÖNLEMLER ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER
İCEN BÖRTÜCENE

TÜRKİYE'DE KÜÇÜK KÖYLÜLÜĞÜN SERMAYE
TARAFINDAN SÖMÜRÜLMESİ ÜZERİNE
MUZAFFER ERDOST

GENE LENİNİST DİKTATORA SORUNSA LI ÜZERİNE
KENAN SOMER

"UZUN YÜRÜYÜŞ" TEN VİETNAM SALDIRISINA
VAHAP ERDOĞDU

ROSENBERGLER OLAYI VE AMERİKAN FAŞİZMİ
ALAATTİN BİLGİ

AÇIKLAMALAR DEĞİNME LER YANITLAR

DOĞANIN DİYALEKTİĞİ
RAGİP GELENCİK

KÖYLÜ SOSYALİZMİNDEN SOSYALİZM ESNAFLIĞINA
TOSUN KAYA

KONTAK KAPAMA VE PİNOCHET ÖZLEMLERİ
SEYHAN ERDOĞDU

İRAN'DAKİ GELİŞMELER ÜZERİNE BİRKAÇ NOT
KAYA GÜVENÇ

yeni
ÜLKE

ÜÇ AYLIK SİYASAL DERGİ

Sahibi: Vahap Erdoğan; Yazışleri
Müdürü: Ali İhsan Torun; Yönetim
Yeri: Bağlar Caddesi, Seyran Sokak
13/a, Ankara; Yıllık Abone: 250 TL.
(Yurtdışı aboneler, ayrıca 100 TL.
posta gideri eklemelidir); Basıldığı
Yer: İkyaz Basımevi, Ankara; Ya-
zışma ve Havale Adresi: ÜLKE, P.K.
512, Kızılay-Ankara.

TÜSTAV